

INGENIØRER MELLOM PROFESJON OG FORETAK

"HYDROSAKEN"

– STRIDEN OM EIENDOMSRETT TIL TEKNISK KUNNSKAP
I NORSK STORINDUSTRI

1920 - 1940.

HOVEDOPPGAVE I HISTORIE
HISTORISK INSTITUTT
UNIVERSITETET I OSLO
HØSTEN 2003
PÅL NYGAARD

*Til minne om
Johannes Nygaard*

*”Ja, vi var glade kvar dag, og stolte.
Kor vi var stolte og glade. Ingeniørar!
Og likevel visste vi at det skulle ta slutt,
at andre tider skulle komme.”*

FORORD:

Nå var det på tide å sette punktum for denne historien. I løpet av tre og et halvt år har jeg forsøkt å finne ut av ingeniører som gruppe innen og utenfor selskapet Norsk Hydro. Skal denne gruppen beskrives kort, så er sitatet på foregående side meget treffende. Veien frem til at fortellingen min har blitt leveringsklar har vært lang og full av utfordringer. Heldigvis har jeg ikke vært alene. Jeg har vært så heldig at jeg har hatt to faglige veiledere. Hovedveilederen min har vært Alf Johansson. Han har vært en svært god diskusjonspartner, som har fungert som en fødselshjelper og korrigerende for mange av mine resonnement. Den aller største takken må imidlertid gå til Kjetil Gjølme Andersen, som har fungert som min biveileder. Han var så vennlig å la meg benytte hovedtyngden av mitt kildegrunnlag, som han selv hadde oppdaget. I tillegg har han til enhver tid, til tross for egne store oppgaver, stilt sitt kontor og sin tid til rådighet for mange og lange rådslagninger. Både fremstilling min og mine resonnement bærer preg av en stor påvirkning fra ham.

En stor takk må jeg rette til Kari Kaalstad, som utviste en stor porsjon talmodighet i forbindelse med mine tilfeldige og ustrukturerte besøk til Norsk Hydros Arkiv. Også på Riksarkivet og Norsk Teknisk Museum har jeg fått god hjelp. I tillegg må jeg takke Tom Dalbak i Ingeniørforeningen, som var behjelpelig med å finne frem det som var av dokumenter fra gamle dager. Norsk industriarbeidermuseum skal også ha stor takk. De har vært så vennlige å gi meg et legat, som gir meg muligheten til å utvide arbeidet med denne oppgaven, noe som forhåpentligvis vil gi resultater i nærmeste fremtid.

Midt i mitt andre semester som hovedfagsstudent tok jeg med meg tingene mine fra historisk institutt og bevegde meg til forskningsparken. Der ble jeg tilbudt lesesalsplass på senter for Teknologi, Innovasjon og Kultur (TIK). Heldigvis ble jeg ikke bare behandlet som en overløper av mine historikervenner. Takket være "Crew Jetta", Fredagspilsens Venner og "Team Fefor" har jeg fått være del av noe som må ha vært et uvanlig godt sosialt og faglig miljø. Det samme kan sies om lesesalen på TIK. Hovedfagslesesalen her har vært et veldig inspirerende sted og sitte å arbeide. Alle som har vært her og dere som fortsatt er her skal ha en stor takk.

I innspurten har jeg fått en uvurderlig hjelp av "Kvinnefronten", som har sørget for at oppgaven min har blitt leselig for andre enn meg selv. Min mor har fortløpende lest og korrigerende alle mulige og umulige kommafeil. Da tiden for levering nærmet seg ledet Anne Lise Jørgensen og Silvia Olsen an arbeidet med å vaske språket. Min kjære samboer, Inger Johanne, kastet seg også inn, og gjorde en heltmodig innsats. Den mest heltmodige var imidlertid Helene Lundheim Hauglin, som i grunnen reddet hele oppgaven min. Det siste døgnet brukte hun til både å vaske språket, være datakonsulent og terapeut. Men den største takken må jeg gi til min skarpeste kritiker og beste venn. Min kjære Leila, har holdt ut med mine ingeniører og Norsk Hydro lenge nå, og både gitt meg den støtten som en mann trenger, og stilt mine tanker og formuleringer hardest på prøve. Dersom leseren skulle synes at språket flyter bra, så er det hennes skyld.

Det som er av feil og mangler må jeg nok desverre ta på min egen kappe. Mitt håp er at den som leser denne oppgaven skal finne denne historien like fascinerende som det jeg har gjort.

Oslo, 10. november 2003

Pål Nygaard

Sitatet på forrige side er hentet fra:

Sagen, R. 1993. "Frå Samuel Eydes tid". i Dahl, G. Og Dalbak, T. (eds.). 1994. *Ingeniøren som helt skurk og elsker*. Oslo: Norske Sivilingeniørers Forening, s. 75.

Forkortelser:

Den Norske Ingeniørforening	=	NIF
Norges Industriforbund	=	NI
Norges Ingeniør og Tekniker Organisasjon	=	NITO
Norsk Aluminium Company	=	NACO
Intergemeinschaft Farbenindustrie	=	IG Farben
Badische Anilin und Soda Fabrik	=	Badische
Norsk Arbeidsgiverforening	=	NAF
Landsorganisasjonen	=	LO
Kristiania Tekniske Skole	=	KTS
Norges Tekniske Høyskole	=	NTH

INNHold:

Forord

Forkortelser

INNLEDNING:

”ER HYDROS FABRIKASJONSHEMMELIGHETER KOMMET KONKURRENTER I HENDE?”	4
TEMA OG PROBLEMSTILLING: EIENDOMSRETT TIL KUNNSKAP	5
INGENIØRENE I ET PROFESJONSPERSPEKTIV	6
NORSK HYDRO – MELLOM PIONÉRDRIFT OG STORFORETAKSDRIFT	10
INGENIØRPROFESJONEN OG NORSK HYDRO I FORSKNINGSLITTERATUREN	14
KILDER OG METODISKE REFLEKSJONER	17
DISPOSISJON	19

KAPITTEL 1:

EN INGENIØR KRYSSER SITT SPOR.....	21
AMBISJONER OM EN KARRIERE BLIR TIL	22
NORSK HYDROS REDNINGSMANN?	24
EN KILDE TIL INSPIRASJON	25
FRENDE ER FRENDE VERST	26
BYRÅ COLLETT STARTES.....	27
BLIKKET VENDES MOT EUROPA.....	29
KONTRAKTER TIL BESVÆR	31
DE SISTE BITENE FALLER PÅ Plass	33
EMIL COLLETT OG AXEL AUBERT I KLEMME.....	34

KAPITTEL 2:

HAGEMANNSAKEN OG COLLETTAFFÆREN – RETTEN TIL KUNNSKAP PÅ UTSIDEN AV FORETAKET	37
”OG OPPKLARINGEN AV DEN VANSKELIGE SAK VIL DA I FØRSTE REKKE LIGGE I RETTENS HÅND”	38
LANDSFORRÆDERI!	39
”KAN DU LEGGE EN KLAFF FORAN ERFARINGER?”	41
SECRETS DE POLICHINELLE.....	42
ERKLÆRING PÅ URIKTIG GRUNNLAG?.....	46
ANSTIFTER AV FORBRYTELSEN.....	47
RENDEVOUZ MELLOM AUBERT OG COLLETT.....	50
EN HEMMELIG AVTALE?	51
MYSTERIET OM SENTRIFUGETEGNINGENS VEI TIL COLLETT	53
SAKEN AVSLUTTES I FORHØRSRETTEEN.....	56
BUNDET AV FORTIDEN?	58

KAPITTEL 3:

BLICHSAKEN – RETTEN TIL KUNNSKAP PÅ INNSIDEN AV FORETAKET.....	60
EN UTRO TJENER?.....	60
HYDRO I FORSVARSPOSISJON.....	62
REGLER ER TIL FOR Å BRYTES	64
DEN KUNNSKAPSRIKE ”VEDKOMMENDE”	66
EN FRUKTBAR SAMTALE OM TEKNIKK	68
RETTENS VURDERING	70
BEHOV FOR RETTSLIG REVIDERING?.....	72
SOM MAN REDER, SÅ LIGGER MAN.....	77

KAPITTEL 4:

NIFS STANDARDKONTRAKT – PROFESJONSKODEKS VERSUS FORETAKETS

KONTROLL	79
EN KONTROVERSIELL BESLUTNING.....	80
ORGANISASJONSSTRATEGI ELLER DRAGKAMP OM KARENS?.....	81
FULL STANS!	83
BRËNNE INNTAR POSISJON	86
KONKURRANSE FOR KOMITEEN?	89
KARENS, ELLER IKKE KARENS – DET VAR DET STORE SPØRSMÅLET	91
EN SPESIELL FORM FOR ENIGHET	93
MOT EN AVKLARING AV ROLLENE?	96

AVSLUTNING:

INGENIØRER MELLOM DEN HISTORISKE OG ORGANISATORISKE ROLLE . 98

EN JURIDISK GRÅSONE.....	99
FUNKSJONÆRISERINGEN OG SEKTORISERINGEN	101
INGENIØRPROFESJONEN I KLEMME	102
HYDROSAKEN I PERSPEKTIV	104
KILDER:	106
UPUBLISERTE KILDER:	106
PUBLISERTE KILDER:	107
LITTERATUR:	108

INNLEDNING:

”Er Hydros fabrikkasjshemmeligheter kommet konkurrenter i hende?”¹

Våren 1931 meldte norske aviser om ”sensasjonelle avsløringer” fra Norsk Hydro.² Årsaken til sensasjonen var at flere tidligere Hydroingeniører var mistenkt for å ha drevet med utstrakt industrispionasje. I sentrum for begivenhetene sto en fabrikk som nettopp var blitt bygget i Polen. Denne liknet mistenkelig på en av Hydros nye fabrikker, og konsulentene som hadde planlagt og bygget den polske fabrikk var de mistenkte ingeniørene. Disse var tilknyttet det samme konsulentfirmaet, nemlig Byrå Collett A/S. Hydros ledere utpekte firmaets eier, Emil Collett, som den store skurken. De mente at han hadde lokket til seg ingeniører fra deres selskap og forledet disse til å røpe selskapets bedriftshemmeligheter. Et par måneder før nyheten lekket ut i pressen var det blitt gjennomført en husundersøkelse på Byrå Colletts kontor i Paris. I følge Norsk Hydro, som også hadde vært Colletts tidligere arbeidsgiver, skjulte det seg ”et helt Hydroarkiv” på dette kontoret.³

Politiet fant blant annet en mappe med detaljerte opplysninger om Norsk Hydro merket med ”Blich”, som var navnet på en funksjonær i selskapet. I tillegg fant de tre maskintegninger som var utført av den tidligere Hydroingeniøren Thomas Christian Hagemann. Hydros ingeniører mente at disse tegningene var kopier av selskapets maskintegninger. Det så i denne situasjonen ut som om Norsk Hydro hadde avslørt en omfattende industrispionasjevirksomhet, regissert av Emil Collett, hvor Hagemann og Blich hadde opptrådt som hans spioner.

Husundersøkelsen fikk rettslige konsekvenser for de tre tidligere Hydroingeniørene om enn i ulik grad. I etterkant av undersøkelsen startet en serie rettssaker som på folkemunne ble kalt *Hydrosaken*. Denne saken sendte i syv lange år sjokkbølger over både Norsk Hydro, selskapets ansatte, industrinæringen og ikke minst ingeniørprofesjonen. Spørsmålet som lå på alles lepper i 1931 var: Hadde de tre ingeniørene virkelig solgt Norsk Hydros teknologiske hemmeligheter til den polske fabrikk? De mistenkte reiste imidlertid et helt annet spørsmål,

¹ Overskrift i Aftenposten, fredag 24.04.1931. Aftenutgaven, s. 1.

² Aftenposten, fredag 24.04.1931. Aftenutgaven, s. 2.

³ ”Generaldirektør Axel Auberts vitneprov”. Aftenposten, fredag 04.12.1931. Aftenutgaven, s. 1.

som også skapte stor debatt: Kunne bedriften nekte dem å benytte seg av sine kunnskaper og erfaringer? De tre ingeniørene hadde alle tidligere vært ansatt i Hydro, og alle hadde bidratt til å utvikle selskapets teknologi. Ga ikke dette dem en viss rett til å betrakte kunnskapen om denne teknologien som sin eiendom?

Tema og problemstilling: Eiendomsrett til kunnskap

Hydrosaken kom dermed til å handle om prinsipielle spørsmål. I retten ble det forsøkt å definere grensen mellom industrispionasje og den profesjonelle yrkesutøvers frihet. Helt sentralt sto spørsmålet om eiendomsretten til teknisk kunnskap. Dette spørsmålet ble en utfordring både for ingeniører og jurister, fordi denne saken handlet om bedriftshemmeligheter – ikke patenterte prosesser. Dette var en ny og udefinert juridisk situasjon som i en videre forstand berørte betingelsene for kunnskapsproduksjon i norsk storindustri. Hydrosaken falt i tid sammen med at Norges Ingeniørforening (NIF) arbeidet for å regulere ingeniørenes rettigheter og plikter ovenfor sine arbeidsgivere i en standardkontrakt. Også her var det spesielt spørsmålet om eiendomsrett til kunnskap som skapte debatt. I denne oppgaven vil jeg først og fremst forklare hva som lå bak den prinsipielle striden om eiendomsrett til kunnskap mellom ingeniørene og norske industribedrifter.

Debatten i NIF ble sterkt preget av både Hydrosaken og sentrale aktører fra Norsk Hydro. Den innflytelsen Norsk Hydro hadde skyldes sannsynligvis selskapets stilling i norsk industri. Hydro var det fremste innen vitenskapsbasert industri i Norge da selskapet ble startet i 1905. Til tross for flere naturviteres bidrag, var det først og fremst ingeniører som ble forbundet med utviklingen av selskapets teknologi. Da selskapet gjorde kommersiell suksess, ble Norsk Hydro derfor både et forbilde og en identitetsskaper for norske industribedrifter generelt, og norske ingeniører spesielt. Et annet sentralt tema i oppgaven blir derfor hvordan ingeniørforeningens syn på eiendomsrett til kunnskap ble påvirket av Hydrosaken og Hydros syn på dette spørsmålet.

Slik jeg ser det ble eiendomsretten til teknisk kunnskap viktig i mellomkrigstiden av to grunner. Industrien begynte etter århundreskiftet å bli mer vitenskapsbasert, samtidig som ingeniørenes streben etter profesjonell status for alvor tok til. Det lå en potensiell motsetning i disse to prosessene, fordi både de vitenskapsbaserte industribedriftene og ingeniører med profesjonsambisjoner ønsket kontroll over den tekniske kunnskapen. Den vitenskapelig baserte teknologien ble kanskje den viktigste suksessfaktoren for industribedrifter på begynnelsen av 1900-tallet, og dermed viktig å kontrollere for bedriften, men da beveget

bedriftene seg inn på ingeniørenes domene. Ingeniørenes argument for en profesjonell status ble nemlig begrunnet med at det var de som forvaltet den tekniske kunnskapen. Hydrosaken iscenesetter denne motsetningen og viser hvordan ingeniører i industribedrifter kunne havne i en rollekonflikt – mellom hensynet til profesjonen på den ene siden, og foretaket på den andre.

Ingeniørene i et profesjonsperspektiv

Hvorvidt ingeniører kan karakteriseres som en profesjon, er et spørsmål som har skapt debatt i profesjonsteoretisk litteratur. Bakgrunnen for denne debatten er at ingeniørene skiller seg fra de klassiske profesjonene, som legene og juristene, på flere områder. Studiet av ingeniører fra et profesjonsperspektiv har derfor handlet mest om å forklare hvorfor denne gruppen ikke har blitt en prototypisk profesjon.

Å forklare den sene og konfliktfylte profesjonaliseringsprosessen for norske ingeniører er hovedanliggendet til den norske samfunnsviteren Tor Halvorsen.⁴ Hans viktigste forklaringer er at ingeniørene manglet en enhetlig profesjonsidentitet og at de hadde motstridende interesser. Motsetningene blant ingeniørene oppsto som følge av forskjellige arbeidsroller, og Halvorsen sikter spesielt til konflikter mellom offentlig ansatte og privat ansatte ingeniører. Denne studien er tydelig inspirert av den tyske historikeren Konrad H. Jarausch, som hevder at de tyske ingeniørene var en ufri profesjon i sin bok ”The Unfree Professions”.⁵ Jarausch viser hvordan ingeniørprofesjonen i Tyskland ble preget av oppsplitting og indre strid, noe som ødela muligheten for en enhetlig kamp for ingeniørenes stilling i det tyske samfunn. Resultatet av denne indre striden var at det ble opprettet flere konkurrerende ingeniørforeninger i Tyskland tidlig på 1900-tallet.⁶

Både Halvorsen og Jarausch peker på ingeniørenes problemer med å utvikle en enhetlig profesjonsidentitet. Førstnevnte resonnerer rundt ingeniørenes identitet og hevder denne grunnleggende sett er ”... av ein dobbel og motstridande karakter”.⁷ På den ene siden er kunnskapsgrunnlaget til ingeniøren rettet mot bearbeiding av natur. I denne funksjonen ligger det et altruistisk element – å utvikle teknologi som kan hjelpe forbrukeren. På den andre siden virker som oftest ingeniøren innenfor en kapitalistisk sfære hvor legitimitet først

⁴ Halvorsen, T. 1993. *Profesjonalisering og profesjonspolitik*. Dr. polit. Avhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.

⁵ Jarausch, K.H. 1990. *The Unfree Professions: German Lawyers, Teachers and Engineers between Democracy and National Socialism, 1900–1950*. New York: OUP.

⁶ Jarausch, K.H. 1990, s. 21.

⁷ Halvorsen, T. 1993, s. 545.

oppnås når han utvikler teknologi som styrker konkurransevnen til bedriften. I følge Halvorsen utgjør disse to funksjonene grunnlaget for ingeniørens identitet, og han uttrykker dem som to idealtyper, nemlig den *historiske rolle* og *organisatoriske rolle*.⁸ Det er ikke slik at ingeniørene kan velge mellom to ulike roller ettersom de til sammen utgjør ingeniøridentiteten. Den enkelte ingeniør kan være mer påvirket av den ene rollen, men han må alltid ta hensyn til begge.

Ingeniørens historiske rolle er knyttet til oppfinnervirksomhet og grensesprengende teknologiutvikling, og retter fokuset entydig på produksjon. Hensynet til markeder og kostnader blir her ubetydelig, fordi det er teknologiens fortrefelighet som er målet. Den organisatoriske rolle er i følge Halvorsen knyttet til de "...sosiale føresetnadene for teknologiutvikling".⁹ Her sikter han til ingeniørens plass i en sosial organisasjon, nærmere bestemt bedriften som en kapitalistisk definert organisasjon. Det kapitalistiske system har en logikk som kan bryte med ingeniørens historiske rolle. Halvorsen hevder at dette særlig skjer i økonomiske krisetider, fordi bedrifter da ofte legger ned produksjonen. I mellomkrigstiden oppsto det som for mange ingeniører var en absurd situasjon: Produksjonen i bedriftene ble lagt ned til tross for at etterspørselen var høy. Ingeniørene har dermed opplevd at de i slike perioder har måttet opptre mer som "destruktører", enn bearbeidere av goder. Dette har til tider medført en frustrasjon over den kapitalistisk definerte organisatoriske rolle.¹⁰

Utgangspunktet for Halvorsens konstruksjon av den motsetningsfylte ingeniøridentiteten er i og for seg det samme forholdet som Jarausch peker på når han forklarer oppsplittingen av ingeniørprofesjonen i Tyskland. Det var ingeniører som var ansatt i lavere funksjonærstillinger i industrien som brøt med den opprinnelige ingeniørforeningen i Tyskland. De offentlig ansatte ingeniørene i utdanningsinstitusjonene og statsadministrasjonen hadde ambisjoner om å ta del i det tyske "Bildungsbürgertum" som den intellektuelle delen av den tyske øvre middelklassen har blitt kalt.¹¹ Disse ingeniørene ville

⁸ Ibid, ss. 545-547.

⁹ Ibid, ss. 545-547.

¹⁰ De idealtypiske ingeniørrollene til Halvorsen er en teoretisk konstruksjon, og innebærer dermed elementer av forenkling. Flere økonomiske historikere har etter inspirasjon fra Joseph Schumpeter fremhevet at innovasjon og teknologisk utvikling finner sted i økonomiske krisetider. Slik sett kan det hende Halvorsens resonnement burde være motsatt, hvis en forutsetter at det er i krisetider de grensesprengende teknologiske gjennombruddene skjer. Det er imidlertid problematisk å si noe bastant om hvilke konjunkturer eller perioder det er som utløser de teknologiske gjennombruddene. Virkeligheten er nok mer kompleks enn som så. Halvorsens poeng er å illustrere spenningen i ingeniøridentiteten. Med andre ord er det ikke bare motsetninger mellom ingeniører, men også hver enkelt ingeniør er preget av motsetninger i sin profesjonelle identitet. Hvorvidt spenningen oppstår i oppgangs- eller nedgangskonjunktur er kanskje ikke så viktig å slå fast. Eksemplet fra mellomkrigstiden er imidlertid en god illustrasjon fra en periode hvor mange ingeniører så negativt på det kapitalistiske systemet nettopp på grunn av at maskiner lå brakk i en tid med stor etterspørsel.

¹¹ Kocka, J. og Conze, W. 1985. *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Klett-Clotta.

ikke være med på funksjonærenes kamp for bedre arbeidsforhold.¹² Den kapitalistisk definerte interessekampen ble av de offentlig ansatte ingeniørene oppfattet som uverdigg for "ordentlige" ingeniører. Striden mellom grupperingene av tyske ingeniører kan minne om de motsetningene Halvorsen mener enhver ingeniør har boende i seg. Denne sammenligningen fungerer imidlertid kun på et høyt abstraksjonsnivå ettersom Halvorsens og Jarauschs beskrivelser stammer fra to vidt forskjellige kontekster. Ingeniørene i Tyskland var på begynnelsen av 1900-tallet i en helt annen situasjon enn de norske fordi de hadde en lengre tradisjon for både høyskoleutdanning og industridrift. Den norske ingeniørprofesjonen utviklet seg imidlertid etterhvert mot å bli mer lik den tyske.

I mellomkrigstiden gjennomgikk den norske ingeniørprofesjonen, i følge Halvorsen, en prosess han kaller *funksjonæriseringen*.¹³ Ingeniørene i Norge opererte ved starten av 1900-tallet hovedsakelig som konsulenter for industribedrifter. Til og med offentlig ansatte ingeniører tok på seg konsulentoppdrag. Dermed kom ingeniørene inn i bedriften for en begrenset periode og utførte bestemte oppdrag. Da oppdraget var utført, opphørte forholdet mellom bedriften og ingeniøren. Idet industrien ble mer teknologisk komplisert drevet og størrelsen på bedriftene økte, meldte behovet for fast ansatte ingeniører seg, og flere bedrifter engasjerte en egen ingeniørstab. Behovet for konsulenter ble derfor mindre, mens de som tidligere hadde vært konsulenter ble fast ansatte. På denne måten ble de fleste ingeniørene, som ikke var offentlig ansatt, funksjonærer på 20-tallet, og en ny hovedgruppe av ingeniører ble etablert.

En annen sentral prosess bidro til det jeg vil kalle *sektoriseringen* av ingeniørene. Ingeniørutdanningen utviklet seg fra å ha en stor og bred naturvitenskapelig basis til å bli mer faglig spesialisert frem mot 20-tallet.¹⁴ Med større fokus på faglig spesialisering mistet ingeniørene grunnlaget for å opptre som tekniske generalister. På samme måte bidro bedriftenes utvikling til en økende sektorisering av ingeniørene. En mer høyteknologisk industri satte krav til spesialkompetanse hos ingeniørene. Det var gjennom sine karrierer at ingeniørene tilegnet seg den praktiske delen av sin kunnskapsbase, og denne var minst like viktig som den teoretiske utdanningen. Da ingeniørene ble faste ansatte i bedrifter med en spesialisert teknologi, ble de spesialister på bedriftens tekniske prosesser. Denne praktiske spesialistkompetansen kunne bryte med deres faglige spesialisering, fordi bedriftenes

¹² Jaraus, K.H. 1990, s. 20.

¹³ Halvorsen, T. 1993, s. 443.

¹⁴ Hanisch og Lange beskriver utdanningen ved NTH som mindre spesialisert enn ved de internasjonale skolene. Jeg regner imidlertid med at debatten om spesialisering påvirket utdannelsen også i Norge, selv om professorene ved NTH var motvillige. Hanisch, T.J. og Lange, E. 1985. *Vitenskap for industrien. NTH – En høyskole i utvikling gjennom 75 år*. Oslo: Universitetsforlaget, ss. 50-56.

prosesser krysset faggrensene. Ingeniørene ble derfor ikke fagspesialister, men i større grad sektorspesialister innenfor bransjer av industrien.

Grunnlaget for disse to prosessene var fremveksten av storforetak fordi storforetakene integrerte nye funksjonsområder innenfor bedriften.¹⁵ Den økte aktiviteten til bedriftene som følge av integreringen åpnet for dannelsen av faste ingeniørstaber. Norsk Hydros opprettelse av et forskningslaboratorium på Skøyen er et eksempel på en slik integrering, hvor teknologiutvikling ble utført av bedriften selv.¹⁶ Denne formen for kunnskapsproduksjon brøt med de tidlige tiders løsninger som innebar å innhente konsulenthjelp. Vi skal senere, ved hjelp av konsulenten Emil Collett, se nærmere på hvordan rammevilkårene for konsulenttilværelsen endret seg i Norge.

Integreringen av funksjoner førte til at bedriftene vokste seg til store og uoversiktlige organisasjoner. Kravene til organisatorisk kompetanse hos lederne vokste i takt med organisasjonens utvidelse. I følge historikeren Alfred D. Chandler var utviklingen av profesjonelle ledere en viktig bestanddel i den amerikanske industrielle suksessen tidlig på 1900-tallet. De profesjonelle lederne, som erstattet de personlige eierne, skapte en funksjonell organisasjon som var i stand til å analysere og takle markedsutviklinger.¹⁷ Industriledelse, eller management, ble på denne måten en egen profesjon i USA i mellomkrigstiden. I Europa derimot legitimerte industrilederne seg fortsatt først og fremst ut fra sin tekniske dyktighet, som ingeniører. De europeiske industrilederne ble derfor i langt større grad enn de amerikanske managerne utsatt for motsetningen mellom ingeniørens historiske og organisatoriske rolle fordi de amerikanske managerne hadde brutt båndene til ingeniørens tekniske kunnskapsgrunnlag og erstattet den med organisasjonskunnskap.

Selv om Hydro integrerte flere driftsområder innenfor sin organisasjon, var det frem til andre verdenskrig flere faktorer som gjør at selskapet ikke nødvendigvis passer inn i Chandlers modell for fremveksten av storforetak. Selskapet manglet lenge en avdelingsstruktur, og da den etter hvert kom var funksjonsdelingen mellom avdelingene uklare. For det andre var toppledelsen og avdelingslederne hele tiden dominert av ingeniører, og ikke av profesjonelle ledere. Sett i forhold til de store internasjonale industriselskapene var Hydro et lite foretak. Men som vi skal se utviklet Hydro seg i mellomkrigstiden mot å bli mer likt de storforetakene Chandler beskriver.

¹⁵ Chandler, A. 1977. *The visible hand. The managerial revolution in American business*. London: Belknap, s. 485.

¹⁶ Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997. *Et forsøk verd*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 46.

¹⁷ Chandler, A.D. 1990. *Scale and scope. The dynamics of industrial capitalism*. London: Belknap, s. 52.

Midt oppe i disse prosessene eksploderte Hydrosaken og tematikken eiendomsrett til kunnskap. Da industribedriftene økte i størrelse, produksjonsmengde og ble drevet mer som hierarkiske organisasjoner, ble betingelsene for ingeniørenes arbeid endret. Integreringen av nye funksjonsområder endret kunnskapsproduksjonen fordi teknologiutviklingen i langt større grad ble gjort i regi av foretaket. Samtidig åpnet dette for at stadig mer av ingeniørenes oppfinnervirksomhet ble definert som selskapenes eiendom. På grunn av den økende organiseringen, økte også industribedriftenes kontrollbehov over sine ansatte. Historikeren David Montgomery har vist hvordan dette behovet kunne utfordre ingeniørenes autonomi.¹⁸ Koblingen mellom industribedrifters kontrollønske og ingeniørenes autonomi er sentralt også i denne oppgaven. Fordi profesjonsteorien definerer nemlig autonome yrkesutøvere som personer som kontrollerer sin kunnskap.¹⁹ Det var denne profesjonelle friheten de siktede forsøkte å påberope seg i rettssystemet.

Ingeniørprofesjonens utvikling tilsa ikke en enhetlig støtte fra NIFs side til de siktede ingeniørene fordi profesjonen var heterogen og motsetningsfylt. Dette blir eksemplarisk illustrert i forbindelse med disse sakene. Ingeniørprofesjonen var nemlig representert på begge sider av bordet; ettersom det var ingeniører som ledet selskapet som gikk til sak mot de siktede ingeniørene. Den norske ingeniørprofesjonen var på denne tiden preget av sterke indre konflikter. Midt på trettitallet ble det da også opprettet en konkurrerende ingeniørforening som tok navnet Norges Ingeniør og Tekniker Organisasjon (NITO).²⁰ På samme måte som i Tyskland var det ingeniører ansatt i lavere stillinger i privat sektor som brøt ut på grunn av misnøye med den opprinnelige foreningens innsats for deres arbeidsforhold. Som jeg skal komme tilbake til, kan ting tyde på at det i Norge ikke var de offentlige ansatte ingeniørene som hindret en slik innsats, men heller en sterk gruppe av industriledere.

Norsk Hydro – mellom pionérdrift og storforetaksdrift

Skal en forstå Hydrosaken er det av flere grunner helt nødvendig med innsikt i Norsk Hydros historie. For det første var selskapet part i saken. For det andre hadde alle aktørene som var knyttet til rettssakene en fortid i selskapet. For det tredje var de tekniske prosessene partene kranglet om eiendomsretten til knyttet til Hydro. For det fjerde var Hydro i Norge det fremste

¹⁸ Montgomery, D. 1979. *Workers' control in America. Studies in the history of work, technology, and labour struggles*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 113.

¹⁹ Gemzell, C.A. 1989. *Om politikens förvetenskapligande och vetenskapens politisering*. København: Institut for samtidshistorie, s. 7.

²⁰ Gunnerud, A.S. 2002. *NITO – I går, I dag og I morgen!* 03.10.2002. [URL] <http://www.nito.no/article.asp?ArticleID=1443&SubRank=5>, [12.12.2002]

og kanskje eneste eksemplet på storindustriell drift i mellomkrigstiden. Sist, men ikke minst, spilte Hydro en helt spesiell rolle i det norske ingeniørkollektivet.

Norsk Hydro ble opprettet samme år som unionen mellom Norge og Sverige ble oppløst. Det nye selskapet skulle produsere kunstgjødsel ved hjelp av en ny og revolusjonerende metode. Hydro var de første i verden som klarte å binde luftens nitrogen, eller kvelstoff som det ble kalt den gang, som ble benyttet til kunstgjødselsproduksjon. Bak oppfinnelsen sto den norske fysikeren Kristian Birkeland og ingeniøren Sam Eyde. Da metoden var klar til å settes ut i livet i 1905, var det kulminasjonen av en flere års lang eksperimentering, hvor Sam Eyde hadde engasjert mange norske nyutdannede ingeniører. En av de mest sentrale var Emil Collett.²¹

Birkelands oppdagelse var at dersom luften ble varmet tilstrekkelig opp, oksiderte nitrogenet til gassen nitrogenoksid.²² Dette ble første prosessstrinn i Norsk Hydros teknologi. I de såkalte lysbueovnene som ble brukt, ble en stor flamme fremprovosert ved hjelp av elektroder og magnetisme. Flammen sørget for tilstrekkelig varme til å oksidere nitrogenet i luften. Nitrogenoksidet ble deretter sugd ut, nedkjølt og ført inn i granittårn. Der ble gassen absorbert i vann, slik at det ble dannet salpetersyre. Disse trinnene var basisteknologien til Norsk Hydro. Salpetersyre ble en nøkkel til Hydros raske suksess ettersom denne syren brukes i ammunisjonsproduksjon. Da første verdenskrig startet, ble derfor salpetersyre sterkt etterspurt. En annen grunn til at Norsk Hydro raskt gjorde suksess var fordi de lenge var eneste produsent av kalksalpeter. På det internasjonale kunstgjødselmarkedet møtte de konkurranse hovedsakelig fra to andre produkter, chilesalpeter og ammoniumsulfat, men kalksalpeter ble regnet som det beste produktet for nordeuropeiske forhold.²³

Dette ”nesten-monopolet” ble brutt på 20-tallet, da det tyske selskapet Badische Anilin und Soda Fabrik (Badische) var klar til å sette i gang kalksalpeterproduksjon med en ny og bedre metode enn lysbueprosessen. Badisches prosess bygde på den tyske fysikeren Fritz Habers ammoniakksyntese. Det sentrale i denne prosessen var en høytrykksovn hvor vannets hydrogen og luftens nitrogen ble omgjort til ammoniakk. Deretter varmet en opp ammoniakken som dermed utskilte nitrogenoksid, og denne ble absorbert til salpetersyre. Ammoniakkmetoden var et alternativ til lysbueprosessen på basisnivået – veien frem til salpetersyre. De to metodene skilte seg fra hverandre ved at ammoniakkmetoden var langt

²¹ Grimnes, O.K. 2001. *Sam Eyde. Den grenseløse gründer*. Oslo: Aschehoug, s. 125.

²² Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997, s. 20.

²³ Tønneson, Ø. 1997. *Fra selvstendighetslinje til forpliktende kartellsamarbeid. Norsk Hydros posisjon i verdens nitrogenindustri i mellomkrigstiden*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Historisk institutt, Universitetet i Oslo, s. 20.

mindre kraftkrevende, men også langt mer komplisert. Ammoniakkmetoden stilte derfor større krav til den praktiske gjennomføringen. På den andre siden ga denne metoden en høyere salpetersyrekonsentrasjon enn lysbueprosessen. Kraftforbruket og salpetersyrekonsentrasjonen gjorde ammoniakkmetoden langt mer effektiv enn lysbueprosessen.²⁴

Ledelsen i Norsk Hydro valgte å satse på å utvikle lysbueprosessen fremfor å gå over til en ammoniakkbasert metode. Noe som var en stor feiltagelse. Konsekvensene var at selskapet havnet i en akutt krise midt på 20-tallet. I 1924 ble det imidlertid tatt affære, da styret vedtok mot ledelsens anbefalinger å nedsette en komité for å undersøke hvorvidt ammoniakkmetoden var bedre enn lysbueprosessen.²⁵ En av lederne for denne komiteen var den senere industrispionsiktete konsulenten Emil Collett. Komiteens konklusjon ble et knusende nederlag for ledelsen fordi den mente ammoniakkmetoden var klart best og at ledelsen burde innsett dette tidligere. Motvillig innså ledelsen at det var nødvendig å legge om til ammoniakkmetoden i kalksalpeterproduksjonen. Den tyske ammoniakksyntesen var strengt patentert, og tiden var for knapp for Hydro til å utvikle en egen ammoniakkmetode. Tidligere hadde selskapet dårlige erfaringer med samarbeid med Badische, og ledelsen forsøkte å omgå dem. De knyttet derfor kontakter med et amerikansk konsultentselskap for å få hjelp til å legge om til ammoniakkmetoden.

Da Hydro og det amerikanske konsultentselskapet var ferdig med å bygge Hydros første ammoniakkproduserende fabrikk, ble det imidlertid på nytt startet sonderinger om et nytt teknologisk samarbeid med et annet utenlandsk selskap. Denne beslutningen hang sammen med et lederskifte i Hydro. Som en konsekvens av ammoniakkomiteens knusende dom over ledelsen leverte den sittende generaldirektøren i Hydro sin oppsigelse. Hydro gikk for første gang i sin historie utenfor selskapets grenser for å ansette en ny generaldirektør da de ansatte ingeniøren Axel Aubert. Bestemmelsen om å søke en ny samarbeidspartner ble tatt av Aubert. Han ble helt sentral i Hydrosaken. Denne gangen handlet ønsket om samarbeid mer om marked enn teknologi. I 1925 ble en lenge tiltenkt fusjonering av tyske kjemiselskaper fullført med opprettelsen av trusten Intergemeinschaft Farbenindustrie (IG Farben). En av de sentrale bedriftene i den nye trusten var Badische. Dette nye store selskapet ble en tung aktør på det internasjonale nitrogenmarkedet. Trustopprettelsen forverret drastisk Hydros markedssituasjon. Dette førte til at Axel Aubert innledet forhandlinger med den tyske

²⁴ Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997, s. 107.

²⁵ Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997, s. 84.

kjemitrusten. Da han kunne undertegne avtalen med IG Farben i 1927, var en viktig del av avtalen at den sikret Hydro markedsandeler.

Disse hendelsene midt på 20-tallet kom til å endre Norsk Hydro drastisk. De var både ledd i og resultat av en prosess hvor selskapet utviklet seg fra å være en pionérbedrift mot å bli et storindustrielt foretak. Aubert var sterkt medvirkende til disse endringene. Hans lederstil skilte seg fra de tidligere generaldirektørene ved at han i langt større grad ga preg av å være mer en industrileder enn ingeniør. Det kan virke som om det skjedde et regimeskifte i selskapet etter hans ansettelse. I tillegg tilsa selskapets situasjon da han tok over at endringer måtte foretas. Selskapets økonomi var dårlig, og den tidligere satsingen på egen teknologiutvikling ble nedgradert fordi Hydro nå hadde innhentet teknologisk kompetanse utenfra.

Sett i lys av Hydrosaken var det teknologiske samarbeidet med IG Farben svært viktig. Etter avtalen med IG Farben fikk Hydro en liten innovasjon med på kjøpet, og det var denne innovasjonen som det norske selskapet mente Emil Collett hadde skaffet seg kunnskap om. IG Farben hadde utviklet et apparat – en sentrifuge – som forbedret sluttfasen i produksjonen av kalksalpeter. Apparatet inngikk i prosessen som formet sluttproduktet, og denne metoden ble kalt prilling. Selve metoden var ikke ny, men tyskerne hadde konstruert sentrifugen annerledes enn vanlig. Takket være den nye konstruksjonen klarte Norsk Hydro nå å lage kuleformet kalksalpeter, noe de tidligere ikke hadde klart.²⁶ Norgessalpeter, det gamle produktet til Norsk Hydro, var knudrete kuler som hadde en tendens til å feste seg sammen til en stor klump. Sentrifugen var verken patentert av IG Farben eller Norsk Hydro – den ble definert som en bedriftshemmelighet. For at sentrifugen skulle forbli en hemmelighet var både Norsk Hydro og IG Farben derfor avhengig av lojale medarbeidere og velfungerende rutiner for hemmeligholdelse.

IG Farben blir av Chandler karakterisert som et klassisk eksempel på det tyske storforetaket.²⁷ Organisasjonen var funksjonelt integrert med overordnede avdelinger, som styrte driften i de enkelte bedriftene. Hydros avtale med IG Farben kom til å katalysere endringsprosessene som ble startet i Hydro fordi tyskerne satte krav til organisatoriske forbedringer i selskapet. Senere skal vi se at kravene fra den tyske kjemitrusten fikk konkrete konsekvenser for ingeniørene i Hydro, og at disse hadde direkte følger for Hydrosaken. Hydro var i sine første tiår sterkt preget av en ingeniørkultur basert på idealet om den autonome

²⁶ Et dokument som sannsynligvis er skrevet av ingeniøren Bjørn Holmesland. Datert Oslo 30.06.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b265

²⁷ Chandler, A.D. 1990, s. 564.

ingeniøren. Kanskje de beste eksemplene på denne kulturen var de mange konsulentene som gikk inn og ut av Hydro i perioder, uten å bli pålagt nevneverdige betingelser og krav fra selskapets side. En av disse var Emil Collett, som hadde svært sentrale stillinger i Hydro i flere perioder samtidig som han engasjerte seg i flere andre norske industriselskaper. Senere skal vi se hvordan Hydros utvikling på 20-tallet endret betingelsene for Colletts konsulentvirksomhet. Endringsprosessene i Hydro hadde altså konsekvenser også utenfor bedriftens grenser. I tillegg var den økende organiseringen og kontrollen innad i bedriftene noe som lå i tiden, og denne trenden var bakgrunnen for NIFs beslutning om å utarbeide en ny standardkontrakt. Hvordan Hydros utvikling hadde innvirkning på denne beslutningen vil jeg senere komme tilbake til. Et spørsmål som jeg skal komme tilbake til er om en kultur som var så vidt innarbeidet som Hydrokulturen var så enkel å endre på i praksis.

Ingeniørprofesjonen og Norsk Hydro i forskningslitteraturen

I all hovedsak finnes det tre hovedperspektiver innenfor humanistiske studier av ingeniører. Flere norske historikere har hatt et fokus på utdanningen. Et tidlig arbeid ble gjort av historikeren John Peter Collett, som riktignok ikke fokuserer på utdanningen i seg selv. Han trekker frem en norsk debatt om vitenskapens formål i det norske samfunnet.²⁸ Diskusjonens kjerne var hvorvidt det var dannelsen og de viteskapelige idealer eller det praktiske og næringsnyttige som var sentrum i vitenskapen. De motstridende interessene mellom teoretisk skoling og industrivennlig skoling er et viktig element i motsetningene innen ingeniørprofesjonen. Senere er denne tematikken fulgt opp blant annet av historikerne Tore Jørgen Hanisch og Even Lange i deres verk om Norges Tekniske Høyskoles (NTH) historie.²⁹ Edgeir Benum tar også opp denne diskusjonen anvendt på de lavere tekniske utdanningsinstitusjonene.³⁰ En kan si at disse studiene ikke bidrar til en fullstendig forståelse av den norske ingeniørprofesjonen. Det er viktig å huske at frem til andre verdenskrig kunne ingen kalle seg ingeniør, selv etter endt høyskolegang. For å bli godkjent ingeniør av NIF måtte en i tillegg til teoretisk utdanning erverve seg praktiske erfaringer. Å sette seg inn i ingeniørenes arbeid er derfor veldig sentralt for å forstå denne gruppen.

²⁸ Collett, J.P. 1983. *Videnskap og politikk: samarbeide og konflikt om forskning for industriformål 1917–1930*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Historisk institutt, Universitetet i Oslo.

²⁹ Hanisch, T.J. og Lange, E. 1985. *Vitenskap for industrien. NTH – En høyskole i utvikling gjennom 75 år*. Oslo: Universitetsforlaget.

³⁰ Benum, E. 1975. "Dannelse, Tillid og autoritet" i Dahl, O. (ed.) *Makt og motiv. Et festskrift til J.A. Seip*. Oslo: Gyldendal.

En annen innfallsvinkel til ingeniørene som gruppe har vært å studere deres samfunnssyn og sosiale rolle. Denne tradisjonen er internasjonalt utbredt og har klare linjer tilbake til skriftene til den amerikanske ingeniøren Torstein Veblen.³¹ Teknokratibevægelser blant ingeniører har særlig vært i fokus innen denne tradisjonen. Samfunnsviteren Tor Halvorsen og idehistorikeren Ketil Jakobsen er sentrale norske forskere på dette temaet.³² Det er ofte sagt om ingeniørenes samfunnssyn at de så på samfunnet på samme måte som fabrikken. Samfunnssynet kan også tyde på at ingeniørenes situasjon i bedrifter er viktig for å forstå profesjonen.

I Norge er ingeniørenes rolle i bedriftenes organisering blitt studert av blant annet Knut Kjelstadli.³³ Hans sammenligning av bedriftene Kværner Brug og Christiania Spigerverk er en allmenn fremstilling av disse bedriftenes organisering, men hans hovedfokus er på arbeidernes situasjon. Derfor er det i hovedsak ingeniørenes relasjoner til arbeiderne som blir belyst i hans fremstilling. Den svenske historikeren Alf Johansson kommer nærmere ingeniørene som gruppe i bedriften i artikkelen ”Arbetarrörelsen och taylorismen”. Denne artikkelen tar opp tayloriseringens konsekvenser på arbeidets organisering i bedrifter.³⁴ Ingeniørenes påvirkning av Taylors teorier om bedriftsorganisering er et populært tema innen den internasjonale forskningslitteraturen. I Norge er det især Tor Halvorsen som har forfulgt dette temaet. Konklusjonene til Halvorsen er imidlertid at ingeniørene i liten grad ble påvirket av Taylors teorier i mellomkrigstiden.³⁵ Utover dette er studier av ingeniørenes rolle i bedriftene i liten grad forfulgt i Norge. Tor Halvorsen trekker dette frem som et av de viktigste empiriske hullene i hans studie av ingeniørprofesjonens utvikling i Norge.³⁶ Sosiologene Peter Meiskins og Chris Smith hevder at studiet av ingeniører i bedrifter er essensielt for å forstå ingeniørene, fordi deres identitet og selvoppfattelse i stor grad blir preget av deres arbeid i bedriftene.³⁷

Min oppgave søker å belyse ingeniørenes rolle i storindustrien – spesielt med tanke på kontrollen av kunnskap. Ingeniørenes ulike posisjon i bedriftshierarkiet, relasjonene mellom

³¹ Kfr. Veblen, T. 1921. *The engineers and the price system*. New York: Viking Press

³² Kfr. Byrkjeflot, H. (ed.) 1997. *Fra styring til ledelse*. Bergen: Fagbokforlaget; Jakobsen, K. 1994. *Etter oss kommer overfloden. Teknokratisk moderniseringsideologi i norsk politikk og samfunnsvitenskap 1917–1953*. Hovedoppgave i Historie. Oslo: Historisk Institutt, Universitetet i Oslo.

³³ Kjelstadli, K. 1989. *Jerntid: fabrikksystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*. Oslo: Pax.

³⁴ Johansson, A. 1990. ”Arbetarrörelsen och taylorismen: Olofström 1895 – 1925: en studie av verkstadsindustrin och arbetets organisering”. i *Det Svenska arbetets historia*, bind 6. Lund: Arkiv.

³⁵ Halvorsen, T. 1982 *Profesjonalisering – Taylorisering. Ingeniører mellom leing og arbeidarmotstand*. Hovedoppgave i Offentleg administrasjon og organisasjonskunnskap. Bergen: Universitetet i Bergen.

³⁶ Halvorsen, T. 1993, s. 493.

³⁷ Meiskins, P. og Smith, C. 1996. ”Introduction: Engineers and comparative research”. i Meiskins, P. og Smith, C. (eds.) *Engineering Labour. Technical workers in comparative perspective*. London: Verso.

dem og profesjonens relasjon til bedriften er sentrale elementer i min studie. Selv om denne innretningen kan betraktes som relativt utforsket i Norge, henter jeg inspirasjon og kunnskap fra de tre ovenfor nevnte perspektivene. Debatten om utdanningens formål peker på kjernen i motsetningene innad i ingeniørprofesjonen – mellom de som kjempet for en autonom og profesjonell status, og industrilederne. Ingeniørenes samfunnssyn forteller om en gruppe med store ambisjoner, både innenfor foretaket og i samfunnet generelt. Studiene av ingeniører i bedrifter vitner om en gruppe i en beklemt mellomposisjon som blir tvunget til å velge mellom å være lojale overfor arbeiderne eller ledelsen.

Min studie skiller seg fra de andre som har studert ingeniører i bedrifter ved at den har en tydelig innretning mot storindustrien ettersom jeg går veldig tett på Norsk Hydro. Tidligere har beskrivelsene av ingeniørenes arbeid i industrien båret preg av små eller mellomstore bedrifter. En årsak til dette kan være at storindustri har vært nærmest fraværende i Norge, noe som har blitt hevdet av den norske historikeren Francis Sejersted. Fravær av et tradisjonelt storborgerskap og en sterk demokratisk kultur trekkes frem som særnorsk, og dette har skapt grobunn for relativt små industribedrifter.³⁸ Norsk Hydro må imidlertid regnes som et unntak.³⁹ Det mest sentrale verket om dette selskapet har vært Hydros egen jubileumshistorie fra 1955.⁴⁰ Dette er i all hovedsak skrevet av sentrale ingeniører fra Norsk Hydro. For min del er det spesielt interessant å se at Hydrosaken ikke nevnes med ett ord – rettssakene var kanskje for betent i 1955?

Første gang noen benevner Hydrosaken er i 1997 i boken ”Et forsøk verd”.⁴¹ I denne boken beskriver historikerne Gunnar Yttri og Kjetil Gjølme Andersen Hydros forskningsvirksomhet. Fremstillingen er så vidt bred at den gir gode perspektiver på den allmenne utviklingen til selskapet. Ettersom Hydros forskningsvirksomhet er forfatterens hovedperspektiv blir Hydrosaken ikke viet mye plass. Derfor har analysen av denne konflikten fått et noe hypotetisk preg. Boken er imidlertid rik på informasjon om ingeniører fordi de var helt sentrale i forskningsvirksomheten. Men ingeniørene blir mer behandlet ut fra sine personlige bidrag til selskapets utvikling enn som gruppe. Forskningshistorien er en del av det pågående Hydroprosjektet, som også har avlet en rekke hovedoppgaver.⁴² I flere av disse har ingeniører en sentral rolle, men heller ikke her behandles de som en gruppe innenfor foretaket. Min oppgave er også blitt til innenfor Hydroprosjektet. Mitt bidrag er å studere

³⁸ Sejersted, F. 2002. *Demokratisk kapitalisme*. Oslo: Pax, ss. 314-325.

³⁹ *Ibid*, s. 301.

⁴⁰ Olsen, K.A. 1955. *Norsk Hydro gjennom 50 år. Et eventyr fra realitetenes verden*. Oslo: Norsk Hydro.

⁴¹ Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997. *Et forsøk verd*. Oslo: Universitetsforlaget.

⁴² Hydroprosjektet er et historisk forskningsprosjekt, som blir utført på oppdrag fra Norsk Hydro i forbindelse med selskapets 100-års jubileum i 2005.

ingeniørene som en gruppe i foretaket. Dette er likelvel ikke en ren Hydrohistorie. En like viktig del av denne oppgaven er hvordan konsulentens rolle endret seg i mellomkrigstiden.

Kilder og metodiske refleksjoner

Norsk Hydros arkiv har bevart rikelig med kilder i tilknytning til Hydrosaken. Her finnes rettsdokumentene med de ulike partsinnleggene. I tillegg finnes det en rekke andre dokumenter som beskriver forhold i Hydro, blant annet kontraktsforhold, avtaler og andre interne dokumenter. Jeg har også benyttet meg av dokumenter fra andre kildegrupperinger i Hydros arkiv, som styreprotokoller, mapper som er bevart under merkelappen ”historiske arkiv”, personbaserte dokumentsamlinger og korrespondanse mellom avdelingene. Partsinnleggene fra rettssakene utgjør hovedtyngden i mitt kildegrunnlag. I disse argumenteres det systematisk og prinsipielt fra begge sider, noe som gir gode muligheter til å si noe om synet på ingeniørenes rettigheter og plikter i Norsk Hydro.

Det hefter imidlertid noen problemer ved å bruke rettsdokumenter som kilder, fordi rettssaker har sin egen diskurs med faste regler for fremføring av argumenter, samt krav til bevis utover rimelig tvil. I møte med rettskildene står historikeren i fare for å tillegge personer feilaktige meninger ettersom aktørene i en rettssak forsøker gjennom sin argumentasjon å fremheve sitt syn som det objektivt gyldige og skjuler argumentenes vilkårlige og hensiktsbestemte grunnlag i objektivitetens navn.⁴³ Min intensjon som historiker er ikke å være dommer. Jeg ønsker å ta fatt i argumentasjonen for å belyse hvilke syn på ingeniørenes rettigheter og plikter som kommer til uttrykk. Rettssaker strandede ofte i en situasjon hvor partenes ord står mot hverandre, som er en vanskeligsituasjon for dommeren. Denne situasjonen kan være fruktbar for historikeren fordi partenes argumentasjon blir desto viktigere i slike saker. Skal slike påstander som kommer frem i retten brukes til å si noe om partenes syn, må historikeren imidlertid være seg bevisst situasjonen påstanden har fremkommet i. Jeg går derfor ganske dypt inn i rettssakene og forsøker å få frem stemmene til partene. Mitt privilegium som historiker er at jeg ikke er bundet av den rettslige diskurs og har derfor et mye friere rom når jeg forsøker å rekonstruere hendelsene. Men både dommerens beslutning og historikerens fortelling bygger på rekonstruksjon av fortiden, og inneholder elementer av vurderinger, fordi en trekker ut faktorer en selv mener er relevante. Formålet med rekonstruksjonen er imidlertid forskjellig. Mens dommerens oppgave er å vurdere

⁴³ Seip, J.A. 1968 *Tanke og handling i norsk historie*. Oslo: Gyldendal, s. 108.

hvorvidt et lovbrudd har funnet sted, er historikerens oppgave er å forklare hvorfor noe skjedde.

Fra *NIFs arkiv* har jeg fått verdifull informasjon i tilknytning til Hydrosaken gjennom NIFs hovedstyrereferater. NIFs Hovedstyre fulgte rettssakene nøye og deres handlinger og kommentarer er viktige for å belyse de mer allmenne aspektene ved striden omkring eiendomsretten til kunnskap. I tillegg til kilder om Hydrosaken inneholder NIFs arkiv mye informasjon om standardkontraktarbeidet til NIF, med både referater fra hovedstyremøter og representantskapsmøter. Kvaliteten på disse kildene er varierende. Mye korrespondanse som hadde vært relevant for min oppgave er makulert. I tillegg er møtereferatene noen ganger svært korte, mens andre ganger mer utfyllende. Flere steder kan en ane hvilke personer som har uttrykt seg, mens andre steder kan en tenke seg at sakene har vært omdiskuterte, selv om det ikke eksplisitt kommer frem i kildene. Slike vurderinger kan imidlertid ikke bli annet enn spekulasjon, med mindre jeg har funnet andre kilder som underbygger spekulasjonene.

I arbeidet med standardkontraktene samarbeidet NIF med *Norges Industriforbund* (NI). I Riksarkivet finnes et godt bevart arkiv etter denne organisasjonen, som har bevart mye korrespondanse angående standardkontraktsaken. Dessverre har jeg ikke lyktes i å finne noe materiale fra den komiteen som arbeidet med standardkontrakten. Et slikt materiale ville trolig gjort det lettere å avdekke de enkelte medlemmenes synspunkter, men de viktigste uoverensstemmelsene har jeg imidlertid tilstrekkelig dokumentert gjennom NIFs og NIs arkiv. Primærkildene fra arkivene har jeg supplert med artikler fra *Teknisk Ukeblad*, som er NIFs organ. I dette magasinet bidro ingeniører med artikler fra alt om sine tekniske oppdagelser til synspunkt i profesjonsspørsmål, samtidig som det fungerte som informasjonskanal for NIF. I tillegg har jeg funnet frem enkelte artikler fra andre tidsskrifter og dagspressen.

Den kanskje største utfordringen i dette materialet er min inntreden i et ukjent farvann – teknikkens verden. For en utpreget humanistisk anlagt person har møtet med tekniske prosessbeskrivelser og detaljer bydd på forståelsesproblemer. Faren for misforståelse og feilvurdering har så absolutt vært tilstede. Heldigvis er jeg ikke den første historikeren som har forsøkt å få en mening ut av nitrogenforbindelser, Birkeland-Eyde metoden og ammoniakksyntesen. Tilgangen på sekundærlitteratur i form av bøker og hovedoppgaver, og ikke minst samtaler, har vært kjærkomne hjelpemidler. Den innsikten i tekniske prosesser som jeg har tilegnet meg, og som er nødvendig for å forstå denne oppgaven, forsøker jeg å videreformidle på en lettfattelig måte.

I Norsk Hydros arkiver har det vært vanskelig å finne noe arkivmateriale som har avslørt en debatt i Norsk Hydro eller blant selskapets ingeniører om Hydrosaken. Salpeterindustriens avdeling av NIF, som var interesseorgan for Norsk Hydros ingeniører ettersom medlemmene av denne avdelingen utelukkende var Hydroingeniører, har dessverre ikke noe arkivert materiale fra tiden før andre verdenskrig. Verken i NIFs arkiv eller Norsk Hydros arkiv finnes nevneverdige spor av denne avdelingen. Sannsynligvis ville arkivmateriale fra denne avdelingen ha vært til stor nytte for meg. I NIFs og NIs arkiv finnes det imidlertid, takket være Hydroingeniørenes engasjement, flere spor etter ulike Hydroingeniørers syn på spørsmålene som jeg tar opp.

Disposisjon

Oppgavens struktur er bygd opp rundt Hydrosaken. I *kapittel 1* vil jeg gjøre rede for den spesifikke bakgrunnen for rettssakene, samtidig som jeg trekker opp en generell kontekst for ingeniørenes arbeidsforhold i industrien knyttet til de prosessene jeg har presentert i innledningen. Kapitlets struktur bygger på Emil Colletts karriere. Jeg starter med hendelsen som ledet til anmeldelsen av ham, for deretter å gå tilbake til starten på hans karriere, hvor jeg viser hvilke utfordringer både Hydros, ingeniørprofesjonens og industriens utvikling skapte for Collett.

Kapittel 2 markerer overgangen fra opprullingen av mistanken om industrispionasje til rettssakenes start. Her viser jeg hvordan sakene mot Emil Collett og T.C. Hagemann ble behandlet i retten. Disse rettssakene handlet i stor grad om ingeniørenes muligheter til å bevege seg mellom foretak som konsulenter og hvordan de skulle forholde seg til erfaringer de samlet seg. I *kapittel 3* går jeg over til rettssaken mot Julius Blich. Denne rettssaken kom til å handle om ingeniørenes profesjonelle frihet som ansatt i foretaket. Begge kapitlene relateres til de endrede rammebetingelsene utviklingsprosessene, som jeg gjorde rede for i innledningen, skapte for ingeniørene. Kapitlet avrundes med en industrileders og en jurists refleksjon over de relevante rettsreglens anvendbarhet. Begges konklusjon var at reglene som regulerte forholdet mellom ingeniører og bedrifter burde revideres på grunn av de endrede forholdene i industrien.

Denne konklusjonen bringer meg over til *kapittel 4*, hvor jeg behandler NIFs standardkontraktarbeide. Dette arbeidet foregikk samtidig som Hydrosaken, og var nettopp et forsøk på å skape en tilpasset regulering av forholdet mellom ingeniører og bedrifter. Hydrosaken kom til å prege NIFs arbeide ettersom det var temaene fra rettssakene som ble

omstridte i diskusjonen om standardkontraktens innhold. Flere sentrale personer fra Norsk Hydro engasjerte seg sterkt i både arbeidet og diskusjonen. Dette kapitlet handler derfor om ingeniørforeningens vurdering av de stridende partenes argumenter fra Hydrosaken, men også rettssakenes og Hydropersonens betydning for den endelige standardkontrakten er en sentral ingrediens.

I *avslutningen* oppsummerer jeg og diskuterer hvordan og hvorfor Hydrosaken og standardkontraktsaken skapte en prinsipiell diskusjon om eiendomsretten til teknisk kunnskap i norsk storindustri på 30-tallet.

KAPITTEL 1:

En ingeniør krysser sitt spor

Det var en tilfeldighet som skulle få Norsk Hydro til å anmelde Emil Collett for industrispionasje. Den direkte foranledningen var en skjebnesvanger feil gjort av en ansatt i verkstedsbedriften Kværner Brug A/S. På sensommeren i 1930 sendte han en maskintegning til Norsk Hydro fordi han trodde selskapet eide tegningen. Det var ikke et hvilket som helst apparat som var på tegningen – det var den hemmelige sentrifugen. I Norsk Hydro ble tegningen mottatt med forbauselse fordi de trodde sentrifugen faktisk var blitt holdt hemmelig. Det tok imidlertid ikke lang tid før Hydros ledere fant ut at Emil Collett hadde gitt tegningen til Kværner og at Kværner bare hadde sendt den til feil sted. Sentrifugetegningen var viktig for Collett, skal vi se. Anskaffelsen av denne hadde nær sammenheng med hans karrierestrategi som konsulent. Konsulentrollen var i endring på 20-tallet, og Collett forsøkte å følge den industrielle utviklingen ved å gå fra å være teknisk generalist til å bli en sektorspesialist innen kalksalpeterproduksjon. Denne endringen ble startskuddet på hans jakt etter dyktige assistenter og kunnskap om den nyeste og beste teknologien. Nesten uten unntak førte denne jakten ham til gamle bekjente i Norsk Hydro. Hydros anmeldelse av Collett kunne imidlertid slå tilbake mot dem selv. Selskapets anklager mot ham og hans medhjelpere måtte utløse spørsmålet om de hadde vernet tilstrekkelig om sine prosesser, og til sist om det var riktig å hindre ingeniører å gjøre bruk av egne erfaringer.

Colletts karriere var hele tiden sterkt knyttet til Norsk Hydro. Han var ved flere anledninger ansatt både som konsulent og funksjonær i selskapet. Det var her han tilegnet seg sine første praktiske erfaringer. Til tross for at han var konsulent, var det i Norsk Hydro han fikk de fleste oppdragene sine. Hans karriere ble i stor grad påvirket av endringene i Norsk Hydro på 20-tallet. Fra å kunne bevege seg relativt fritt inn og ut av selskapet ble det stilt stadig strengere betingelser for ansettelse i Hydro. Året 1926 ble vendepunktet for Collett. Da ble han tvunget tilbake til konsulenttilværelsen av Axel Aubert. Rammevilkårene for konsulentvirksomhet var da kraftig endret. Langt på vei kom Norsk Hydro til å legge premissene for Colletts muligheter da han endret sin konsulentrolle. Disse premissene var del av en generell trend hvor ingeniørene ble henvist mer og mer til en funksjonærrolle i spesialiserte bedrifter. Denne trenden ble da også et sentralt stridstemne både i Hydrosaken og i forbindelse med NIFs standardkontrakter.

I dette kapitlet skal vi følge Colletts karriere, som illustrerer hvilke konsekvenser Hydros utvikling fikk for ingeniørene både i og utenfor selskapet. Collett var nemlig engasjert i Hydro ved flere viktige anledninger både som funksjonær og konsulent. Samtidig forsøkte han å tilpasse sin konsulentvirksomhet etter både de spesielle utfordringene Hydros utvikling skapte og den generelle utviklingen til ingeniørprofesjonen og den norske industrien. Men Hydrosaken handlet imidlertid ikke bare om ingeniørprofesjonens og industriens utvikling. Både vennskap og fiendskap var viktige ingredienser. Flere sentrale personer og selskaper fra norsk industri ble direkte og indirekte trukket inn i rettssakene. Sam Eyde, Sigurd Kloumann og C.W. Eger var blant personene som ble trukket inn. Blant selskapene ble Elektrokemisk, Norsk Aluminium Company (NACO) og Kværner innblandet. Felles for alle disse var at de hadde en eller annen tilknytning til Emil Collett.

Ambisjoner om en karriere blir til

I 1903 var Emil Collett ferdig utdannet, og han ble den første nordmann med tittelen Dr. ing.⁴⁴ Han hadde studert ved kjemilinjens på den prestisjetunge tekniske høyskolen i Berlin. Flere andre sentrale personer i Norsk Hydro tok også sin utdannelse her, blant annet Sam Eyde, Axel Aubert, Birger Fjeld Halvorsen, Arne Enger, Christopher Kahrs Kielland og Julius Blich. Som nyutdannet ble Collett engasjert av Sam Eyde til å delta i forsøkene med lysbuetmetoden.⁴⁵ Tilknytningen til Eydes ingeniørkontor gjorde at Collett ble sosialisert inn i et kreativt, ambisiøst og blomstrende ingeniørmiljø der entreprenørskap sto sentralt. Mange av de store norske industribedriftene fra mellomkrigstiden har sitt opphav her. Forsøkene Sam Eyde engasjerte Collett i, skulle senere vise seg å være utgangspunktet for opprettelsen av Norsk Hydro.

Da Norsk Hydro ble opprettet i 1905 ble Collett tilsatt som direktør for fabrikken på Notodden som belønning for sin innsats under forsøkene.⁴⁶ Denne stillingen beholdt han imidlertid ikke lenge. Allerede i 1906 forlot han selskapet og startet et ingeniørkontor sammen med broren i Oslo.⁴⁷ Det virker som om Collett siktet seg inn på en karriere som konsulent. Sam Eyde klarte imidlertid å beholde den unge og lovende ingeniøren på Norsk Hydros lønningsliste. Samme året som Collett sa opp direktørstillingen på Notodden

⁴⁴ Forfatter ukjent. 1919. *Studenterne fra 1894: biografiske opplysninger samlet til 25-aars-Jubilæet 1919*. Kristiania: Grøndahl, s. 49.

⁴⁵ Grimnes, O.K. 2001 *Sam Eyde. Den grenseløse gründer*. Oslo: Aschehoug, s. 125.

⁴⁶ Olsen, K. A. 1955, s. 98.

⁴⁷ Forfatter ukjent. 1919, s. 49.

engasjerte Eyde nemlig ham som konsulent.⁴⁸ Men selv om Emil Collett var engasjert av Hydro, var han først og fremst konsulent. Han var delaktig i å starte flere andre norske industribedrifter, men størst tilknytning hadde han til Hydro. I løpet av den tiden Sam Eyde var generaldirektør var Collett nærmest sammenhengende engasjert som konsulent. Fra og med 1912 ble Collett igjen fast ansatt som funksjonær, og stillingsbetegnelsen hans lød forskningssjef.⁴⁹ Til tross for denne sentrale posisjonen innenfor Hydro, aksepterte selskapet at han som bigeskjeft opererte som konsulent for andre selskaper.⁵⁰

Etter ti år som mer eller mindre fast ansatt for Norsk Hydro forlot Collett selskapet for å delta i et nytt industriprosjekt sammen med vennen Sigurd Kloumann i 1916. De to ble begge kjent gjennom ingeniørkontoret til Sam Eyde og arbeidet i Norsk Hydro. Kloumann hadde forlatt selskapet fire år tidligere enn Collett etter en opprivende konflikt med Sam Eyde.⁵¹ Sammen startet Kloumann og Collett selskapet NACO. Dette selskapet kom senere til å spille en viktig rolle i Hydrosaken. De to hadde gått læretiden i Hydro og sett hvordan et selskap ble etablert. Nå var de klare til å ta på seg gründerrollen. Her er det verdt å merke seg hvor fritt Collett kunne bevege seg inn og ut av Hydro også etter at arbeidsforholdet var avsluttet. Da han sluttet i Hydro ble det ikke stilt noen krav eller hindringer for hans videre engasjement – verken i kontrakten hans eller fra ledelsen.

Da Collett forlot Norsk Hydro var selskapet en kommersiell suksess. Selskapet hadde utviklet en egen teknologi for kunstgjødselproduksjon og maktet å hevde seg på det internasjonale markedet. Dette teknologiske gjennombruddet kom til å prege bedriftskulturen, som i all hovedsak ble en ingeniørkultur. Teknologien var jo nettopp produktet av deres innsats. Et viktig element i Hydrokulturen var ingeniørenes autonomi. Den friheten Collett hadde var ikke enestående. Selskapet benyttet seg av flere konsulenter, og lot ansatte påta seg konsulentoppdrag. Heller ikke ovenfor dem ble det stilt spesielle betingelser.

⁴⁸ Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 153.

⁴⁹ *Kontrakt mellem Dr. ingenjör Emil Collett og Norsk Hydroelektrisk Kvælstofaktieselskab*. Datert 11.3.1912. Norsk Hydros arkiv. 09. 2e 1.1. Utgåtte funksjonærkontrakter.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997, s. 49.

Norsk Hydros redningsmann?

Collett beholdt ikke stillingen som administrerende direktør i NACO lenge. I 1920, etter bare fire år, forlot han selskapet, og Kloumann tok over ledelsen.⁵² Collett viet istedenfor sin fulle tid til ingeniørkontoret han drev sammen med broren, men tiden for store ingeniørkontorer, slik som det Eyde drev ved århundreskiftet, var i ferd med å ebbe ut. Dette hadde sammenheng med industribedriftenes utvikling. I tiden etter at Collett forlot selskapet forsøkte Norsk Hydro å opprette en avdelingsstruktur. I denne prosessen flyttet ingeniørene bort fra fabrikkene og inn på kontorer – de ble funksjonærer. Hydro hadde dessuten overkommet de største startvanskene med teknologien og begynte dermed å perfektionere produksjonen. Ingeniørene ble derfor mer spesialiserte på prosessene. Denne tendensen til funksjonærising og sektorisering av ingeniørene minsket behovet for konsulenter. I tillegg var Norge preget av økonomiske kriser på 1920-tallet. Arbeidsmarkedet var trangt for ingeniører, og mange forlot derfor landet på jakt etter arbeid. Det kan tenkes at Emil Collett i denne situasjonen vurderte å gi opp konsulentkarrieren til fordel for en fast stilling.

Da ledelsen i Norsk Hydro valgte å fortsette satsingen på lysbueprosessen etter at ammoniakksyntesens anvendelighet i kalksalpeterproduksjonen ble kjent, havnet Hydro i krise. På grunn av ammoniakkmotodens overlegenhet, kunne selskapet blitt konkurrert ut av markedet. Redningen for Hydro ble beslutningen om å nedsette en komité for undersøke de to metodenes kapasitet. Dette skjedde i 1924. Samtidig ble denne beslutningen Colletts billett til nytt engasjement i selskapet. Julius Blich, Sam Eydes nevø, ble utnevnt til å lede denne komiteen. Med seg fikk han ingeniørene Birger Brodtkorb og Olaf Jensen fra forskningsavdelingen. I tillegg ble det hentet inn en konsulent som skulle hjelpe Blich med å lede komiteen. Valget falt på Emil Collett.⁵³ De tre ingeniørene Collett her stiftet bekjentskap med ble ikke bare venner, men tilegnet seg kompetanse om den tyske teknologien. Senere utnyttet Collett seg av dette, og alle fire kom til å spille ulike roller i Hydrosaken.

Komiteen beviste at Colletts arvtager, Birger Fjeld Halvorsen, hadde gjort en fatal feilvurdering. Som alle andre ble de raskt overbevist om at den tyske teknologien var overlegen i forhold til lysbueprosessen. Blich og Colletts konklusjon var at Norsk Hydro måtte legge om sin teknologi til en lignende metode for å møte konkurransen fra tyskerne.⁵⁴ Hydros generaldirektør, Harald Bjerke, laget en stilling til Collett i forskningsavdelingen etter

⁵² Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 153.

⁵³ Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997, s. 84.

⁵⁴ Ibid, ss. 85-86.

dette. I praksis betød det trolig at Collett og Fjeld Halvorsen delte ansvaret for avdelingen.⁵⁵ Det virket som om mulighetene for et superraskt comeback var tilstede for Collett, noe som ville bety slutten på konsulentkarrieren. Han ga senere uttrykk for at han ønsket seg fast stilling i Hydro på dette tidspunktet.⁵⁶ Men ammoniakkspørsmålet, som tilslutt førte til at Harald Bjerke trakk seg som generaldirektør, hadde ikke bare personlige konsekvenser. Ledelsens feilvurderinger i forbindelse med ammoniakksaken ble ikke bare koblet til de ansvarlige lederne, men til hele Hydros bedriftskultur. Flere hevdet at kulturen i for stor grad var bundet til teknologiutvikling og at dette skyldtes det store innslaget av ingeniører med for frie tøyler i ledelsen. Konsekvensen, mente de, var manglende evner til å analysere markedsutviklinger, samt manglende innsikt i selskapets forretningsmessige drift.

En kilde til inspirasjon

Harald Bjerke ga Collett ansvaret for å drive forhandlinger med tanke på å kjøpe lisens på en ammoniakkmethode.⁵⁷ Hvordan Hydro skulle skaffe seg teknologien til ammoniakkmethode, var det viktigste problemet i Hydro på denne tiden. Det var to alternativer: IG Farben og NEC. Disse alternativene var vidt forskjellige; NEC var et lite spesialisert konsulentselskap, mens IG Farben var en stor kjemitrust. IG Farben var – spesielt med tanke på ammoniakksyntesen – nøye med å kontrollere utbredelsen av sin teknologi. Grunnen var først og fremst at denne prosessen kunne benyttes som utgangspunkt for en lang rekke produksjonsprosesser. Dette ble gjort ved at selskapets underleverandører ble bundet opp, samarbeidspartnere kontrollert og strenge patenter benyttet.⁵⁸ NEC derimot kunne tilby Hydro fritt innsyn og samarbeid uten noen forpliktelser. Harald Bjerke valgte å innlede forhandlinger med NEC, nettopp fordi amerikanerne ikke utfordret Hydros autonomi.⁵⁹

I møtet med det amerikanske konsulentselskapet ble Collett introdusert for en måte å organisere konsulentvirksomheten på som var ny for ham og som han senere lot seg påvirke av. NEC spesialiserte seg på oppdrag innen kjemisk industri. Basert på erfaringer fra tidligere oppdrag, og å ansette eksperter på nitrogenproduksjon og å drive egen prosessutvikling, kunne de tilby skreddersydde prosesser for bedrifter innen kjemiindustrien.⁶⁰ Det Collett var

⁵⁵ Ibid, s. 87.

⁵⁶ Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 154.

⁵⁷ Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997, s. 97.

⁵⁸ Ibid, s. 107.

⁵⁹ Ibid, ss. 86-87.

⁶⁰ Ibid, s. 96.

vitne til var en suksesshistorie fra amerikansk industri. NEC med flere var kjernen i den amerikanske kjemiindustriens ekspansjon. Grunnlaget for konsultantselskapenes suksess var en næringsrettet virksomhet som har blitt kalt ”chemical engineering”. Denne virksomheten overskred grensene til de akademiske ingeniørfagene. Kompetansen ble bygd opp rundt industriell virksomhet – ikke akademisk kunnskap. De var med andre ord sektorspesialister. I følge Collett var det likevel ikke konsulentkarrieren han tenkte på da han drev forhandlinger med amerikanerne – han siktet mot en karriere i Hydro.

Frende er frende verst

Collett så kanskje for seg å ta tilbake lederstillingen i forskningsavdelingen, noe som nok ikke var helt utenkelig. Han hadde triumfer over den sittende forskningssjefen i ammoniakkspørsmålet. Det er heller ikke utenkelig at han siktet enda høyere i hierarkiet – mot generaldirektørstillingen. Denne var imidlertid nettopp blitt besatt av en hans venner, Axel Aubert. De traff hverandre første gang på den tekniske høyskolen i Berlin, og samarbeidet da Aubert ledet Norsk Sprengstoffindustri mens Collett satt i styret for dette selskapet. Nå var de kanskje konkurrenter til sjefstillingen i Hydro. To dager før julaften i 1925, ni dager før Aubert startet i generaldirektørstillingen feiret Collett sin 50-års dag. Der skal Aubert ha møtt med Colletts oppsigelse i lommen.⁶¹ Beslutningen var nok tatt på dette tidspunktet, for Collett ble oppsagt med en gang Aubert tok over som generaldirektør. Neste gang de to møttes var utenfor Palais de Justice i Paris.

Hvilke beveggrunner Aubert hadde for å si opp vennen sin er umulig å vite. Det er mulig at han regnet den sittende forskningssjefen som mer vitenskapelig kvalifisert enn Collett til tross for hans svekkede dømmekraft. Fjeld Halvorsen hadde i hele sin karriere drevet forskning, enten som NTH professor eller som Hydros forskningssjef, mens Collett for det meste bedrev gründervirksomhet etter sin utdanning. Oppsigelsen av Collett var imidlertid ikke enestående. Aubert gjennomførte drastiske endringer i Hydro da han tok over. Som følge av en storstilt reorganisering ble flere Hydroledere sparket. Bakgrunnen for endringene var både den vanskelige situasjonen selskapet hadde havnet i på grunn av den fatale feilvurderingen i forbindelse med ammoniakksaken, men også et generelt behov for reorganisering.

Aubert så ikke lenger rom for en stor forskningsavdeling. Grunnen var både at denne avdelingen fikk mye av skylden for feilvurderingen i ammoniakkspørsmålet, og at Hydro ikke

⁶¹ Denne episoden baserer jeg på en muntlig overlevering fra Nanna Paaske, som er i slekt med Emil Collett.

skulle utvikle teknologi selv siden de hadde kjøpt teknologi av IG Farben. Generaldirektøren valgte i tillegg å gi den tekniske avdelingen ansvaret for eksperimenteringen med ammoniakkmetoden.⁶² Den tekniske avdelingen hadde blitt ledet av Claus Frimann Dahl i ti år og han representerte dermed den gamle bedriftskulturen, en kultur Aubert forsøkte å endre. Kanskje var det derfor Aubert valgte å også gi Friman Dahl sparken. Uansett hadde han sett seg ut en annen person til å lede denne avdelingen: Christopher Kahrs Kielland.⁶³ Både Kielland og Frimann Dahl skal vi komme tilbake til senere. Kielland ble en av Hydros hovedvitner i Hydrosaken, mens vi skal se at Frimann Dahl startet en foreningskarriere etter at han ble sparket fra Norsk Hydro. Da NIF besluttet å utarbeide en ny standardkontrakt, var det etter initiativ fra ham.

Men det var ikke bare de som ble sparket som merket reorganiseringen til Aubert. Da Aubert nedgraderte aktiviteten i forskningsavdelingen, ble ingeniøren Mikael Fjellanger flyttet til en ordinær funksjonærstilling på Rjukan.⁶⁴ Her måtte han, i motsetning til tidligere, innordne seg i et hierarki og løse de oppgavene han ble pålagt fra de overordnede. Endringen i hans arbeidssituasjon illustrerer hvordan Auberts reorganisering brøt med den gamle Hydrokulturen. Fjellanger hadde før reorganiseringen oppnådd en sentral stilling i forskningsavdelingen. Denne avdelingen var i det gamle regimet bæreren av selskapets ingeniørkultur, med stor vekt på den autonome ingeniør. Avdelingens ingeniører fikk stort sett sysle med de oppgavene de selv mente var viktige. Nettopp på grunn av denne profesjonelle friheten var Fjellanger etter å ha studert NECs ammoniakksyntese nær ved å konstruere en egen høytrykksovn til bruk i ammoniakkmetoden.⁶⁵ Der hvor ingeniørens autonomi og historiske rolle best beskrev den gamle kulturen, var ledelsens kontroll og ingeniørens organisatoriske rolle kjennetegnet ved Auberts regime. Fjellanger møter vi senere som representant for Rjukaningeniørene i NIF og som ivrig forkjemper for ingeniørens profesjonelle frihet.

Byrå Collett startes

Oppsigelsen fra Norsk Hydro betød at Emil Collett måtte skifte spor på nytt, ettersom det ikke ble noe av Hydrokarrieren. Han vendte tilbake til konsulenttilværelsen, men han valgte å starte sin egen konsulentpraksis. Det kan virke som om han på dette tidspunktet var påvirket

⁶² Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997, s. 107.

⁶³ Teknisk Ukeblad nr. 49. dato. 1927, s. 482.

⁶⁴ Bassøe, B. 1961. *Ingeniørmatrikkelen. Norske Sivilingeniører 1901-55 med tillegg*. Oslo: Teknisk Ukeblad.

⁶⁵ Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997, s. 98.

av erfaringene fra sitt opphold hos NEC i USA fordi det som utviklet seg til å bli hans konsulentfirma spesialiserte seg på kalksalpeterproduksjon. Dette firmaet sto i kontrast til ingeniørkontoret han tidligere hadde drevet med broren ettersom han utelukket alle oppdrag utenom dem som var forbundet med kalksalpeterproduksjon. Tidligere hadde han og broren tatt på seg flere forskjellige oppgaver.

I 1928 fikk Collett sitt første store oppdrag. Det var Elektrokemisk, det andre store selskapet Eyde startet på begynnelsen av 1900-tallet, som engasjerte ham. Elektrokemisk hadde hatt rettigheter til de store kraftressursene i Lysefallene innerst i Lysefjorden i Rogaland siden 1914. Nå vurderte de å bygge en kalksalpeterfabrikk for å utnytte denne kraften. På dette tidspunktet sto Collett alene, men med utsikter for et stort oppdrag var han avhengig av assistanse. I 1928 engasjerte han Birger Brodtkorb, en gammel venn og kollega fra tiden i Hydro.⁶⁶ Brodtkorb hadde arbeidet hele sin karriere i Hydro og ble kjent med Collett i forskningsavdelingen. I tillegg arbeidet de sammen i ammoniakkutredningskomiteen. Brodtkorb var faktisk en av dem som tidlig mente at Hydro burde legge om til ammoniakk og ble derfor uvenn med Hydros forskningsdirektør.

Et år senere engasjerte Collett Olaf Jensen. Jensen var nok en gammel Hydrovenn som hadde arbeidet i forskningsavdelingen, deltatt i ammoniakkutredningskomiteen og havnet i unåde hos Fjeld Halvorsen. Konflikten med Hydros forskningsdirektør var så alvorlig at han ble tvunget til å forlate Hydro.⁶⁷ Samme året, altså i 1929, engasjerte Collett personen som skulle bli hans høyre hånd: Karl Schöning. Han hadde jobbet i Hydro frem til 1920, og hadde deretter vekslet mellom stillinger i NACO og Elektrokemisk.⁶⁸ Både Jensen og Schöning søkte egentlig i denne perioden stillinger i Hydro, som drev storstilt ombygging og nybygging til ammoniakkmetoden som følge av teknologiskiftet, men ingen av dem fikk engasjement der. Det ble spekulert i om Aubert ikke ville engasjere ingeniører fra Elektrokemisk. Da Schöning søkte stilling i Hydro i 1928, ble han innkalt til konferanse hos Aubert. Under denne konferansen fortalte generaldirektøren at han ikke kunne stole på noen som hadde samarbeidet med Eyde. Han kunne derfor ikke gi Schöning noen stilling i selskapet.⁶⁹ Med

⁶⁶ I forhold til Byrå Colletts opprettelse og bemanning har jeg basert meg på Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv. "Utdrag i Høiesterrettsak A.nr. 233/1932: Dr.ing. Julius Blich mot A/S Rjukanfos". Bind V, ss. 337-350.

⁶⁷ Olaf Jensen forklarte at Fjeld Halvorsen i 1928 nektet å ansette ham. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 130.

⁶⁸ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 24.

⁶⁹ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 24.

disse ingeniørene på plass ble Byrå Collett til – et konsulentfirma bestående av gamle og uønskede Hydroingeniører.

Her kommer de personlige relasjonene og konfliktene tydelig til syne. De personene Collett rekrutterte tilhørte en eksklusiv krets av ingeniører som hadde sitt utgangspunkt i Sam Eyde. Gjennom sitt ingeniørkontor og oppstarten av selskapene Norsk Hydro og Elektrokemisk tiltrakk Eyde seg flere av de nyutdannede ingeniørene i Norge. Disse ble ikke bare kolleger, men også omgangsvenner. Denne kretsen minner om en slags ”Gutteklubben Grei”; de arrangerte jaktturet, bridgekvelder og møttes på Oslos fasjonable restauranter. Frem til 20-tallet ga denne kretsen inngangsbillett til oppdrag i flere selskaper. Nå kunne det altså føre til at en også møtte stengte dører. Det er ikke umulig at grunnen til dette var at Sam Eyde hadde havnet i konflikt med Axel Aubert. I tiden etter at han trakk seg som generaldirektør i Hydro satt Eyde som styremedlem i selskapet. Her engasjerte han seg ofte i selskapets drift. Både Harald Bjerke og Axel Aubert mislikte denne aktiviteten, og følte at de ble motarbeidet. Da Eyde på 20-tallet lot seg engasjere som konsulent for Hydros konkurrent Badische, fikk motsetningene ytterligere næring. Vi skal senere se at Aubert trakk Eydes hederlighet i tvil. Bare ett år etter at Aubert ble generaldirektør førte Eydes engasjement hos Badische til at han ble tvunget til å forlate styret.⁷⁰

Blikket vendes mot Europa

Elektrokemisk sine planer om en kalksalpeterfabrikk ved Lysefallene må ha vært forbundet med høy risiko. Internasjonalt var nitrogenindustrien preget av overproduksjon, mens Hydro mett det norske markedet. En annen utfordring var valg av teknologi. Lysbuetoden kan ikke ha vært aktuell ettersom ammoniakkmetoden ble regnet som klart bedre. Spørsmålet var imidlertid om Collett og hans kolleger hadde tilstrekkelig kompetanse til å bygge et anlegg for kalksalpeterproduksjon med ammoniakkmetoden. Verken Collett eller hans ansatte hadde vært med på omleggingen til IG Farbens teknologi i Hydro. Deres praktiske erfaring med kalksalpeterproduksjon stammet først og fremst fra lysbuetoden.

Men ettersom den norske økonomien i 1928 var inne i en oppgangskonjunktur, var kanskje tiden inne for nyinvesteringer. I tillegg hadde Collett og Brodtkorb tidligere vært med på å bygge en mindre fabrikk for ammoniakkproduksjon, den gang Hydro med hjelp av NEC bygget en mindre fabrikk på Notodden. Colletts ansatte var ikke helt ukjente med

⁷⁰ Et udatert og usignert dokument, som sannsynligvis er advokat Rudolf Horns arbeidsdokument i forbindelse med høyesterettsaken mellom Julius Blich og A/S Rjukanfos. Norsk Hydros arkiv 01.10e 16.1 b275.

ammoniakkmetoden. De hadde mye kunnskap om prinsippene bak IG Farbens ammoniakkmetode som følge av deres deltagelse i ammoniakkomiteen til Hydro. Det er likevel grunn til å spørre om dette var tilstrekkelig for ammoniakkmetoden ingeniørmessig var svært krevende. Både IG Farben og Hydro la ned mye tid og ressurser i forbindelse med teknologiomleggingen.

Collett hadde verken tid eller ressurser til å utføre et lignende eksperimenteringsarbeid, men han kunne lære seg metoden på andre måter. Han reiste til USA, hvor han nok en gang fikk tilgang til å studere NECs ammoniakkmetode nærmere.⁷¹ Her lærte han imidlertid kun basisteknologien. Da Norsk Hydro kunne rapportere om en revolusjonerende nyvinning i den siste fasen av produksjonsprosessen, minsket det grunnlaget for at Collett kunne sies å beherske det nyeste og beste av teknologi innen kalksalpeterproduksjon. Nyvinningen var den hemmelige sentrifugen. I utgangspunktet var hans kunnskaper utilstrekkelige med tanke på de siste leddene i produksjonsprosessen, fordi en via ammoniakkmetoden fikk en annen sammensetning av stoffer enn via lysbuetmetoden, blant annet økt salpetersyrekonsentrasjon. Collett kunne derfor ikke engang være sikker på at den mindre avanserte metoden, som Hydro tidligere hadde brukt, ville fungere. Han ga imidlertid ikke opp av den grunn. Rapportene fra Hydro opplyste at det nye i slutfasen var at de benyttet prilleprinsippet. For en kjemiker var ikke dette et ukjent prinsipp. På Universitet i Oslo fikk Collett tilgang på laboratorier ved Kjemisk institutt. Der drev han og hans kolleger med intensive forsøk med sikte på å klare å forme kuleformet kalksalpeter.⁷²

Colletts forsøk på å oppgradere sin kompetanse til ”state of the art”-nivå, kom imidlertid ikke til nytte i forbindelse med hans engasjement hos Elektrokemisk. Da en ny økonomisk krise kom i 1929, ble det trolig oppfattet som for risikabelt å bygge en ny fabrikk. Colletts engasjement hos Elektrokemisk ble avsluttet høsten 1929, uten at planene om kalksalpeterfabrikk ved Lysefallene ble fullført. Collett og hans kolleger gikk da en uviss fremtid i møte. Idet en ny verdensomspennende økonomisk krise truet all ny virksomhet sto konsulentfirmaet uten oppdrag. I tillegg hadde de ingen vellykkede oppdrag å reklamere med. Hvorvidt de behersket den beste teknologien for kalksalpeterproduksjon kunne det til og med stilles spørsmål ved.

De dystre fremtidsutsiktene var imidlertid ikke tilstrekkelig til å stagge den ambisiøse Collett. Da oppdraget ble skrinlagt, vendte Collett blikket mot Europa og etablerte et kontor i

⁷¹ Både Karl Schöning, Olaf Jensen og Emil Collett forklarte om denne reisen i sine vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann.

⁷² Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 224.

Paris.⁷³ På grunn av Hydros monopol var det ikke andre oppdragsgivere her til lands, og en internsjonal orientering var derfor nødvendig dersom han ville fortsette som konsulent innen kunstgjødselindustrien. I tråd med datidens merkantilistiske økonomiske politikk ønsket imidlertid flere land seg egen nitrogenproduksjon. Denne situasjonen skapte rom og muligheter for spesialister på kalksalpeterproduksjon, som kunne utnyttes av konsulenter. Det var dette Emil Collett forsøkte å gjøre da han flyttet sitt kontor til Paris.

Flyttingen ble en vellykket strategi for Collett. Allerede våren 1930 lyktes han i å få et stort oppdrag. Den polske stat hadde bestemt seg for å bygge en kalksalpeterfabrikk i byen Tarnow lengst sør i Polen, og ga oppdraget med prosjektering og bygging av anlegget til Byrå Collett. Den polske stat krevde at fabrikkens skulle utstyres slik at den produserte 15,5 % kalksalpeter – ikke 13 % slik Hydro tidligere hadde produsert.⁷⁴ Fabrikkens prosess måtte dermed baseres på IG Farbens ammoniakkmetode, fordi det var denne metoden som ga den ønskede salpetersyrekonsentrasjonen. Bakgrunnen for dette kravet var trolig at Norsk Hydro i 1929 hadde solgt prøveprodukter fra forsøksfabrikken på Herøya i Polen. Emil Collett måtte derfor nå beherske ammoniakkmetoden for å oppfylle kravene fra den polske stat. Men hadde han gjennom sine forsøk på å oppgradere sin kompetanse, klart å løse problemet med å forme sluttproduktet? Mye tydet på at han fortsatt var på jakt etter løsningen på dette problemet. Det var med andre ord et risikabelt prosjekt Collett gikk inn i, men i 1930 måtte han ta sjanser, fordi konsulentfirmaet sto uten oppdrag. Hadde han derimot et vellykket anlegg å reklamere med, ville han sannsynligvis lettere få nye oppdrag. Fremtiden til Byrå Collett var kanskje til og med avhengig av det.

Kontrakter til besvær

Konsulentfirmaet havnet imidlertid i uventede problemer, da Birger Brodtkorb ble alvorlig syk samtidig som de fikk oppdraget i Polen.⁷⁵ Han fikk lungebetennelse, noe som gjorde ham ute av stand til å jobbe i overskuelig fremtid, og denne sykdommen skulle tilslutt ta livet av ham. Situasjonen for Byrå Collett ble vanskelig da Brodtkorb ble syk, fordi han var planlagt som leder for prosjektet i Polen. I tillegg hadde han mest kunnskap om ammoniakkmetoden blant Colletts ansatte. Med Brodtkorb syk og et nytt stort prosjekt på gang trengte Collett forsterkninger til sitt konsulentfirma. Han dro derfor tilbake til Hydro for å besøke sine gamle

⁷³ Ibid, s. 160.

⁷⁴ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, ss. 162-165.

⁷⁵ Ibid, ss. 166-168.

venner med tilbud om jobb. Dette viste seg imidlertid å ikke være lett. Til tross for at mange fikk tilbud og viste interesse, var det ingen som lot seg engasjere. Brodtkorb var den eneste Collett hadde engasjert direkte fra Hydro. Han hadde dermed ikke klart å engasjere en eneste Hydroingeniør etter 1928. Hva hadde skjedd i Hydro som hindret Collett fra å skaffe seg nye medarbeidere derfra?

Da Hydro allerede fra oppstarten ansatte en stab med ingeniører, utviklet selskapet tidlig et standardformular for ingeniørkontrakter. Det kan virke som om forløperen til ingeniørkontrakten i selskapet var taushetserklæringen Sam Eyde avkrevde dem som deltok i eksperimenteringsfasen med lysbuemetoden.⁷⁶ Vern om selskapets prosesser sto sentralt i det som utviklet seg til å bli en standardisert ingeniørkontrakt i Norsk Hydro. IG Farben var imidlertid ikke fornøyd med kontraktens vern. Tidligere kunne ingeniørene gå inn og ut av Hydro uten at noen betingelser ble satt. Denne praksisen førte til at IG Farben krevde innføring av nye ingeniørkontrakter i Hydro, noe som ble gjort i 1928. Tyskernes interesse for Hydros ingeniørkontrakter hadde sammenheng med teknologisamarbeidet, fordi det norske selskapets ingeniører fikk kunnskaper om IG Farbens prosesser. Da de blandet seg inn i Hydros kontrakter var det for å verne om egne prosesser. De krevde for det første at en karensordning på to år ble innført for alle ingeniører ansatt i Norsk Hydro, noe som Hydro i praksis aldri hadde benyttet seg av. I tillegg krevde tyskerne en presisering av taushetsplikten, slik at den gjaldt for ingeniørens kolleger i selskapet, samt venner og familie.⁷⁷

Det er karensordningen som forklarer hvorfor Emil Collett ikke lenger klarte å engasjere ingeniører fra det norske selskapet. Poenget med karensordningen var at et selskap kunne nekte sine ingeniører å la seg engasjere av en konkurrent for en viss periode, mot at de betalte kompensasjon for tapte lønnsinntekter i denne perioden. Ettersom Hydros kontrakter etter 1928 inneholdt karensordningen kunne ikke selskapets ingeniører begynne å jobbe for Collett umiddelbart – de måtte vente i to år. Denne ordningen var trolig omdiskutert, fordi i 1929 rettet Julius Blich en henvendelse til Salpeteringeniørens avdeling av NIF (Hydroavdelingen), hvor han formidlet et ønske om at foreningen skulle diskutere de nye kontraktene til Hydro.⁷⁸ Karensordningen Norsk Hydro tok i bruk kunne imidlertid regnes som legitim med tanke på foreningens prinsipper, fordi ordningen ble tatt med i en mønsterkontrakt for ingeniører NIF utarbeidet i samarbeid med Mekaniske Verksteders

⁷⁶ Erklæring om taushetsplikt, signert Julius Blich 25.03.1905, og ukjent signatur 16.02.1912. Norsk Hydros arkiv 09.36a 4.1. Forsøkstasjonen Notodden taushetserklæringer.

⁷⁷ Bakgrunnen til endringene i Hydros nye kontrakter fra 1928 og hvilke endringer som ble gjort, forklarte Norsk Hydros advokat, Rudolf Horn i løpet av Hydrosaken. Kfr. Udatert dokument, sannsynligvis skrevet av Rudolf Horn. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1 b275.

⁷⁸ Julius Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. "Utdrag i Høyesterettsak A.nr. 233/1932". Bind I, ss. 8-9.

Landsforbund (MVL) i 1917.⁷⁹ Senere skal vi se at Blichs henvendelse antakeligvis bidro til NIFs beslutning om å lage nye standardkontrakter.

De siste bitene faller på plass

Våren 1930 hadde altså Collett et viktig og stort oppdrag, men manglet både ansatte og tilstrekkelig kunnskap til å utføre det. Det kan virke som om han forsøkte å løse knipen ved å slå to fluer i en smekk – ved å ansette ingeniører som hadde den kunnskapen han manglet. Jakten på ingeniører med riktig kunnskap ble intensivert rundt to personer. En av dem var Karl Schönings venn, Thomas Christian Hagemann. Den andre var Julius Blich, Sam Eydes nevø. Hagemann og Schöning hadde utdannet seg samtidig på Kristiania Tekniske Skole, og startet samtidig å jobbe på Norsk Hydros fabrikk på Rjukan, hvor de også bodde sammen.⁸⁰ Hagemann hadde tidlig havnet i konflikt med Norsk Hydros ledelse, noe han selv mente var på grunn av hans politiske oppfatning. Han var politisk radikal, og skrev flere ideologisk fargede artikler gjennom sin karriere. I 1920 kom hans første artikkel på trykk i både Verdens Gang og Teknisk Ukeblad, en artikkel med sterk brodd mot ledere av bedrifter. Hagemann mente ingeniørene ikke måtte ta parti med kapitalistene i den tilspissede klassekampen, fordi deres plass var mellom arbeid og kapital, som mellommenn. I følge Hagemann førte denne artikkelen til at Harald Bjerke presset ham til å slutte.⁸¹ Etter at han sluttet i Hydro startet han som konsulent og politisk agitator, og hans kampanje gikk mot Norsk Hydros markedsmonopol i Norge.

Hydro tok Hagemann inn i varmen igjen i 1928, åtte år etter at han sluttet i forbindelse med nybyggingen på Herøya. Den nye tekniske direktøren Cristopher Kahrs Kielland hadde vært Hagemanns sjef tidligere, og han anbefalte Hagemann for Aubert.⁸² Hydro hadde stort behov for kompetente ingeniører i forbindelse med nybyggingen, noe som ble Hagemanns billett til en stilling i selskapet igjen. I Emil Colletts øyne må han ha vært en attraktiv kandidat som erstatter for Brodtkorb, fordi Hagemann var ansatt i den tekniske avdelingen som hadde ansvaret for forsøkene med den nye prosessen. Da Hagemann ikke fikk forlenget sitt

⁷⁹ NIFs arkiv. NIFs Hovedstyrets protokoll 1930. Referat fra NIFs hovedstyremøte 10.02.1930. Konfidentielle saker. Ad IV: Lønns og standsspørsmål. 3: Ingeniørkontrakter.

⁸⁰ T.C. Hagemann og Karl Schöning gikk i samme klasse på KTS. I tillegg bodde begge på ingeniørmessa og jobbet sammen på Rjukan før 1920. Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 92.

⁸¹ T.C. Hagemanns vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 1.

⁸² Cristopher Kahrs Kiellands vitneprov. 16.06.1931. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 341.

engasjement i Hydro i 1930, og hadde Hydros gamle kontrakt – uten kareningsordning – var han fri til å jobbe for hvem han ville. Ikke lenge etterpå ble han engasjert av Emil Collett.⁸³

Julius Blich var i 1930 sjef for den kjemiske avdeling på Herøya. Egentlig hadde han ambisjoner om direktørstillingen, men den ble til hans store skuffelse gitt til en annen.⁸⁴ Den attraktive direktørstillingen på Herøya ble gitt til den langt dårligere teknisk kvalifiserte bygningsingeniøren Tormod Gjestland. En kan spekulere i om hans slektskap med Eyde kan ha påvirket Auberts beslutning. Den samme relasjonen gjorde ham aktuell for Collett, ettersom Collett fant sine ansatte fra kretsen til Eyde. De ansatte i Byrå Collett var Blich i tillegg godt kjent med. Da Hydro solgte lisens på Birkeland-Eyde metoden til en spansk fabrikk i 1916, var Blich en av dem Hydro sendte for å hjelpe spanjolene med byggingen av fabrikk. Lederen for Hydros utsendinger var Karl Schöning. Blichs neste store oppdrag i Hydros regi var da han ble leder for ammoniakktutredningskomiteen i 1924.⁸⁵ Her stiftet han nærmere bekjentskap med de som nå var ansatt i Byrå Collett.

Collett og Blich forhandlet ved flere anledninger om et mulig engasjement for Blich i Byrå Collett i løpet av året 1930, men forhandlingene førte aldri til noe resultat. For Colletts del var det ikke så farlig, fordi han hadde lyktes i sin jakt på en erstatter for Brodtkorb, da han engasjerte Hagemann. Senere skal vi se at denne ansettelsen var nesten som å skyte gullfuglen for Collett. For Hagemann og Blich derimot fikk denne kontakten skjebnesvangre konsekvenser.

Emil Collett og Axel Aubert i klemme

Omtrent på samme tid som Collett avbrøt forhandlingene med Blich, mottok Norsk Hydro sentrifugetegningen fra Kværner. Mistanken om at Emil Collett drev med industrispionasje bredte seg i Norsk Hydros ledelse da de skjønnte at han hadde tegningen av sentrifugen. Denne mistanken ble forsterket av at Collett hele tiden var i kontakt med Hydroingeniører. Kunne det tenkes at ansatte i Norsk Hydro var illojale mot selskapet og lekket opplysninger til Collett? Så stor var mistanken mot Collett i Hydro at de kontaktet rettsapparatet i Paris med en anmeldelse mot ham. Dommeren som fikk saken beordret en husundersøkelse av Colletts

⁸³ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, ss. 92-94; Emil Collett bekreftet dette på ss. 166-167.

⁸⁴ Julius Blichs partsforklaring. "Utdrag i Høiesterettsak A.nr. 233/1932". Bind I, ss. 55-70.

⁸⁵ Ibid, ss. 5-10.

kontorer. Den 21. februar 1931 banket det franske politiet på døren til Byrå Collett.⁸⁶ I følge med politiet kom ingeniørene Bjørn Holmesland og Erling Egenæs og sekretæren frk. Sundt fra Norsk Hydro. De ble møtt av sine tidligere kolleger og venner Emil Collett og Karl Schöning.⁸⁷

Aubert fortalte i ettertid om husundersøkelsen at man fant noe som tilsvarte et helt Hydroarkiv. Mye av dette gjaldt dokumenter datert tilbake til 1911, og de inneholdt detaljerte opplysninger om Norsk Hydros fabrikker.⁸⁸ Under husundersøkelsen hadde Schöning gitt misvisende opplysninger om hvor konsulentfirmaets tegnekontor befant seg. På grunn av dette ble det en ny husundersøkelse den 23. februar, som denne gangen også innbefattet tegnekontoret.⁸⁹ Det var spesielt to ting Hydros folk bet seg merke i. Det ene var sentrifugetegningen som ble sporet tilbake til Hagemann, og det andre var en mappe merket med "Blich". Alt lå til rette for at Hydro kunne gå til rettssak.

Med en eventuell rettssak i sikte sto Colletts hittil så lovende karriere i fare for å rakne. Dersom han ble dømt for industrispionasje ville han ikke bare få sin konsulentvirksomhet ødelagt: med et stempel som industrispion kunne det kanskje bli vanskelig for ham å få jobb i det hele tatt. Da Collett midt på 20-tallet siktet mot en karriere i Hydro, var det nok på grunn av at behovet for konsulenter i Norge var blitt mindre, særlig i Hydro. Tidlig på 1900-tallet hadde det vært mulig for ingeniører å både være ansatte i en industribedrift og samtidig være konsulenter for andre industribedrifter. Men ingeniørene ble i økende grad fast ansatte funksjonærer. Collett måtte imidlertid brått revurdere fremtiden etter at Aubert var blitt generaldirektør. Han hadde kanskje ikke noen andre muligheter igjen enn å bli konsulent.

Skulle han uttrette noe som konsulent var det sannsynligvis best å endre virksomheten fra det tradisjonelle ingeniørkontoret til et sektororientert firma slik som NEC. Dette var ikke like enkelt i Europa som i USA. Industriselskapene begynte ikke bare å ansette ingeniører i faste funksjonærstillinger, de ble også mer opptatt av å beskytte sin teknologi. Det var dette Norsk Hydro gjorde da de laget nye ingeniørkontrakter. Som vi så oppsto problemet for Collett idet han ikke lenger kunne ansette Hydroingeniører på grunn av de nye kontraktene. Han og hans kolleger hadde ikke mye praktisk erfaring med ammoniakkmetoden, men det var

⁸⁶ Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 175.

⁸⁷ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 106.

⁸⁸ "Generaldirektør Auberts vidneprov". Aftenposten. 04.12.1931, s. 2.

⁸⁹ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 106.

først og fremst sentrifugen de trengte for å kunne hevde at de behersket det beste av kalksalpeterteknologien. Drev ambisjoner om en konsulentkarriere ham til å tilegne seg kunnskap på en ulovlig måte?

Axel Aubert ble presset fra flere retninger. Dersom han anmeldte Emil Collett ville han stå overfor et moralsk dilemma. Kunne han bidra til at hans gamle venn ble stilt for retten i Frankrike? Informasjonen som ble funnet på Colletts kontorer gjaldt ikke bare det norske selskapet, men også den tyske kjemitrusten. IG Farben satte krav til Norsk Hydros organisasjon med avtalen av 1927, fordi de mente det norske selskapets vern mot lekkasjer var for dårlig. Husundersøkelsen satte derfor Auberts tiltak for å imøtekomme IG Farbens krav i et dårlig lys.

IG Farbens krav til kontrakter var kanskje vanlige i Tyskland, men i Norge var det ikke noen tradisjon for så strenge kontrakter. Ingeniørprofesjonen strevet i denne perioden med å skaffe yrket en profesjonell status. Julius Blichs henvendelse til NIF om Hydros nye kontrakter tydet på at ingeniørene i selskapet ikke mottok de nye ordningene med applaus. Aubert var kanskje i ferd med å komme på kant med sin egen profesjon. Samtidig som Hydro rullet opp det de mente var industrispionasje, startet NIF med å utarbeide en ny standardkontrakt, hvor nettopp karensordningen og ingeniørenes rett til egen kunnskap kom til å bli et hovedtema. T.C. Hagemann, som ble koblet til sentrifugetegningen, hadde kunnet jobbe for Collett ene og alene fordi han ikke hadde en kontrakt med karensordningen. Var Aubert beredt til å starte en rettssak mot ham og samtidig fronte en ordning som møtte motstand innen hans egen profesjon?

KAPITTEL 2:

Hagemannsaken og Collettaffæren – retten til kunnskap på utsiden av foretaket

16. juli 1931 møtte Thomas Christian Hagemann i Oslo forhørsrett med ”...hender som tydelig fortalte at han hadde gjennomgått fingeravtrykksprosessen”.⁹⁰ Dagen før hadde hans advokat Rudolf Næser ”...i siste liten hindret fotografering for forbryderalbumet”.⁹¹ Denne historien vitner om en vel så dramatisk aksjon fra politiet som den det franske politiet hadde gjennomført noen måneder tidligere. Hagemann ble anmeldt og arrestert fordi hans signatur befant seg på sentrifugetegningen som ble funnet på Colletts kontor. Rudolf Næser hevdet at det var et overgrep mot hans klient å behandle ham som en forbryter. Det var altså uenighet om Hagemann hadde gjort en forbrytersk handling. Spørsmålet som retten måtte behandle var i første rekke om Hagemann hadde formidlet kunnskap til Collet, og dernest om denne kunnskapen kunne betraktes som Norsk Hydros eiendom. I så tilfelle hadde Hagemann begått en straffbar handling.

Rettsaken tok opp et helt nytt juridisk spørsmål der lovene var uklare. Partene forsøkte å utnytte denne uklarheten til sin fordel ved å spille på at utfallet av saken kunne få skjebnesvangre konsekvenser for industribedrifters og ingeniørprofesjonens fremtid. Hydros representanter hevdet at hvis Hagemann gikk fri, ville industribedrifters konkurranseevne bli sterkt svekket, og at folks levebrød sto på spill. På den andre siden ble det hevdet at dersom Hydro fikk medhold for sine anklager i retten ville det bli innført et prinsipp som bandt norske ingeniører på ”hender og føtter”. Senere i kapittelet skal vi se at denne typen argumentasjon ofte var mer myntet på offentligheten enn på dommerne.

Kjernen i denne diskusjonen var hvorvidt en bedrift kunne hindre en ingeniør i å gjøre bruk av erfaringer og kunnskap som ble tilegnet mens han var ansatt i foretaket. Denne diskusjonen hadde klare referanser til karensordningen, som Hydro ble tvunget av IG Farben til å innføre i alle sine ingeniørkontrakter. Samtidig fikk argumentasjonen i rettsakene aktualitet utover Hydrokonteksten, fordi ingeniørenes arbeidsmobilitet hadde blitt svekket av funksjonæreringen og sektoreringen. Dette så vi i eksempelet med Collett i forrige kapittel.

⁹⁰ Aftenposten, torsdag. 12.11.1931. Aftenutgaven, s. 2.

⁹¹ Ibid, s. 2.

”Og oppklaringen av den vanskelige sak vil da i første rekke ligge i rettens hånd”⁹²

Spørsmålet som ble reist var altså i hvilken grad en bedrift kunne nekte en tidligere ansatt å gjøre bruk av sine erfaringer. Rettslig sett var hovedprinsippet at en ingeniør kunne, uansett hvor han var ansatt, benytte seg av alt han erfarte og lærte i en bedrift. Unntaket var de prosesser og tegninger som var beskyttet gjennom loven om åndsverker av 1930. Dette unntaket krevde at prosessene og tegningene var patentert. Norsk Hydro hadde ikke patent på nedkjølings- og prilleprosessen de benyttet på Herøya. Hagemann sto derfor i prinsippet fri til å benytte seg av den kunnskapen han hadde ervervet seg i Norsk Hydro om disse apparatene.

Prinsippet om fri utnyttelse av erfaring ble innskrenket av to lovregler, som beskyttet kunnskap om upatenterte prosesser, som kunne betraktes som privat eiendom. Den første av disse to reglene var Straffelovens §294 nr. 2. Den sa det var forbudt og straffebelagt å gjøre bruk av eller åpenbare for andre en forretnings- eller bedriftshemmelighet til et selskap vedkommende er eller i de siste 2 år har vært ansatt.⁹³ Problemet med denne regelen var definatorisk; hva var en bedriftshemmelighet? – et spørsmål som ble helt sentralt i rettssaken. Den andre regelen var §11 i loven om illojal konkurranse av 7. juli 1922. Denne loven var i utgangspunktet utformet for å regulere forhold mellom selvstendige næringsdrivende. Juristene var ikke enige om denne loven kunne tolkes til å gjelde for ansatte i en bedrift. Ettersom det verken fantes rettspraksis i en sak som dette, eller for lovregelen, kunne Norsk Hydros advokater argumentere for at den måtte gjelde. Denne loven sa at det er forbudt og straffebelagt å utnytte ”tekniske tegninger, beskrivelser, modeller, eller lignende” som var blitt betrodd vedkommende ” ... anledning av utførelse av et arbeide eller for øvrig i forretningsøiemed”.⁹⁴

I motsetning til disse to reglene sto §38 i avtaleloven av 31. mai 1918. Denne regelen var et vern for funksjonærer ansatt i bedrifter. Denne sa:” Har nogen gaat ind på, at han av konkurransehensyn ikke skal ta plads i eller drive forretning av en viss art, binder vedtagelsen ham ikke, forsaavidt den utilbørlig innskærker hans adgang til erhverv eller maa ansees for

⁹² Aftenposten, onsdag 15.07.1931. Aftenutgaven, s. 2.

⁹³ Innholdet og vurderingene av rettsreglene har jeg fra Juristen Øyvin Thommesen. Han holdt 20. april 1934 foredrag om ingeniørens rettstilling i bedriften for Oslos avdeling av N.I.F. Et utrag av dette foredraget sto i Teknisk Ukeblad. Thommesen gikk så langt at han mente både ingeniøren og hele samfunnet var avhengig av at ingeniøren kunne benytte seg av sine erfaringer. For å underbygge dette siterte han den tyske forfatteren Isay:” Hele vår kultur beror på at de yngre tilegner sig de eldres tanker, arbeide og med møie og omkostninger innvunne resultater, ethvert menneskelig fremskritt er bare mulig ved at de etterfølgende bygger videre på de foregående resultater.” Thommesen, Ø. 1934. ”Ingeniørens rettstilling i bedriften”. *Teknisk Ukeblad*. Nr. 28, 343

⁹⁴ Ibid, s.343.

at strække sig lenger end paakrevet for at verne mot konkurranse.”⁹⁵ Denne regelen skulle verne ingeniørene mot urimelig krav fra bedriftene. Med andre ord så kunne Hagemann frikjennes selv om han hadde røpet noe som var Norsk Hydros eiendom, dersom selskapet hadde pålagt ham for strenge krav.

Etter de sensasjonelle oppslagene i dagsavisene ble det knyttet stor interesse til denne saken. Endelig skulle offentligheten få vite hva som var hendt. Norsk Hydro ønsket imidlertid at saken skulle behandles for lukkede dører. Saken inneholdt store mengder fortrolig informasjon om selskapet, hevdet selskapets advokat Rudolf Horn.⁹⁶ Selv om dette argumentet medførte riktighet, var det nok ikke den eneste begrunnelsen. Ønsket om å behandle rettssaken for lukkede dører kan like gjerne ha vært motivert av engstelse for oppmerksomheten som denne saken skapte. En kan tenke seg at forholdet til IG Farben spilte en rolle; se for deg Axel Aubert kvie seg for å ta kontakt med Carl Bosch, IG Farbens sjef, for å fortelle at det dessverre har skjedd en feil hvor sentrifugetegningen har havnet på konkurrenters hender! T.C. Hagemann ønsket ikke en behandling for lukkede dører, fordi han ville fremføre sin versjon for offentligheten. Retten bestemte seg for et kompromiss, hvor dørene ble lukket idet Norsk Hydros produksjon ble tema. Dermed hadde publikum en viss sjanse til å følge rettssaken. Så populær ble rettssaken, at forhørsretten satte i verk et adgangskortsystem for de ivrige tilskuerne.⁹⁷

Landsforræderi!

Norsk Hydros anklager mot Hagemann var at han hadde tegnet sentrifugen for Collett, et apparat de hevdet var en bedriftshemmelighet. Selskapet påsto derfor at han hadde forbrutt seg mot straffelovens §294. I retten la Norsk Hydros advokat, Rudolf Horn, frem tre sett av tegninger som skulle bevis forholdet. Det ene settet var Hydros originaltegninger, mens det andre var skisser til tegninger Hagemann hadde gjort, og det siste var de ferdige tegningene han lagde for Collett.⁹⁸ De to siste tegningene ble beslåglagt på Colletts kontorer i Paris. I retten møtte Christopher Kahrs Kielland og hevdet Hagemann måtte ha kopiert tegningen av sentrifugen, fordi det var umulig å utføre en så detaljert skisse som han hadde laget uten den

⁹⁵ Ibid, s.343.

⁹⁶ Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 22.

⁹⁷ Aftenposten, fredag 04.12.1931. Morgenutgaven, s. 3.

⁹⁸ Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 2.

originale tegningen.⁹⁹ Noe som var et brudd på loven om illojal konkurranse. Men ettersom rettssaken gikk la Norsk Hydro inn sterkere og sterkere skyts mot Hagemann. Hans forbryterske handling hadde påført selskapet store økonomiske tap, ble det hevdet. Norsk Hydros juridiske sjef, advokat Bjarne Eriksen, beregnet Norsk Hydros og IG Farbens kostnader i forbindelse med eksperimenteringen av sentrifugen til 560.000,-, noe han mente var et forsiktig overslag.¹⁰⁰ I tillegg kom de menneskelige ressursene og tiden som gikk med til dette arbeidet.

Det stoppet imidlertid ikke ved tap av forskningsinnsats. I følge Norsk Hydro tapte de store markedsandeler som følge av at Hagemann hadde røpet sentrifugetegningen. Med dette beveget Hydro seg klart utenfor den rettslige argumentasjonen. Polen hadde vært et av Hydros viktigste eksportland, og da de nå fikk en egen kalksalpeterfabrikk, som attpå til lagde det samme produktet som Hydro, mistet de dette markedet. I tillegg solgte den polske fabrikken sitt produkt i Danmark, som var et annet viktig eksportland for dem.¹⁰¹ Norsk Hydro var helt avhengig av eksport, fordi av deres kapasitet på 84.500 tonn kalksalpeter fikk de bare solgt 4.000 i Norge.¹⁰² Tapet av forskningsinnsats og markedsandeler ble benyttet for å understreke hvor alvorlig denne saken var. Sentrifugen var riktignok en liten detalj sammenlignet med hele produksjonsprosessen, men dette apparatet var kilden til å få det perfekte kalksalpeterproduktet – det var et ”state of the art” teknologisk element, som skulle gi Hydro og IG Farben komparative fortrinn på det pressede nitrogenmarkedet.

På sett og vis bygde resonnementene opp mot det som skulle toppe den offentlighetsrettede argumentasjonen til Hydro. Et halvt år etter at den rettslige forundersøkelsen startet møtte generaldirektør Axel Aubert i retten. Han leverte en tordentale, som kom til å skape store overskrifter i avisene. Den virksomheten som både Emil Collett og T.C. Hagemann hadde drevet truet industriens grunnlag i Norge, hevdet han. Ekstra skadelig ble det når de bevegde seg ut av Norge. Handlingene deres måtte ”...nærmest sidestilles med landsforræderi”.¹⁰³ Generaldirektøren ga med dette dommeren en stor utfordring. Han forsøkte å legge norsk industris fremtid i dommerens hender, både ved å stemple handlingene som forræderi og ved å spille på hvor vanskelig situasjonen for industribedrifter ble dersom ikke disse handlingene ble straffet.

⁹⁹ Christopher Kahrs Kiellands vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 4.

¹⁰⁰ Dokument skrevet av advokat Bjarne Eriksen. Datert 18.01.1932. Norsk Hydros arkiv 01.10e 16.1 b260.

¹⁰¹ Christopher Kahrs Kiellands vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 5.

¹⁰² Jeg baserer tallene på Karl Schönings forklaring. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 88.

¹⁰³ ”Generaldirektør Auberts vidneprov”. Aftenposten. fredag 04.12.1931. Aftenutgaven, s. 2.

”Kan du legge en klaff foran erfaringer?”

T.C. Hagemann stilte med et forsvar på linje med Norsk Hydros angrep. Hovedargumentet til hans forsvarer var at sentrifugen ikke var en bedriftshemmelighet. Følgelig hadde ikke Hagemann forbrutt seg mot straffelovens §294. Hagemann fnyste av Kiellands beskyldninger om at han hadde kopiert Hydros tegning. En slik handling ville jo være å bryte ingeniørenes etiske regler.¹⁰⁴ Ingeniørforeningens etiske regler, som ble utformet i 1921, inneholdt en formulering om at ingeniører ikke røper sine arbeidsgiveres bedriftshemmeligheter.¹⁰⁵ Etiske regler blir kalt ordningen som besegler profesjoners autonomi, fordi ved å henvise til etiske kodekser kan den profesjonelle yrkesutøver kreve å selv regulere relasjonen til sin ”klient”.¹⁰⁶ For ”klienten” skal de etiske reglene være nok sikkerhet til å bli behandlet profesjonelt – nok til å ikke stille spesifikke krav. Indirekte gikk Hagemann i sitt forsvar langt i retning av å kritisere karenstiden Norsk Hydro hadde begynt å ta i bruk.

Men argumentasjonen stakk nok dypere. Praksisen med å definere en prosess som bedriftshemmelighet grep inn i ingeniørenes kunnskapsdomene, fordi ingeniørene mistet eiendomsretten til den tekniske kunnskapen bak bedriftshemmeligheten – den ble utelukkende bedriftens eiendom. Tidligere var patentering den mest vanlige metoden for å verne bedriftens teknologi mot konkurrenter. Patentordningen gjorde det mulig for ingeniørene å få eiendomsrett til den teknologien de utviklet. Dersom en gjorde en oppfinnelse som ble patentert, kunne det danne grunnlag for å tjene på oppfinnelsen, enten ved at ingeniøren kunne selge lisenser, eller at han fikk ekstra gratiale fra foretaket hvis patentet ble utformet i foretakets navn. Både Norsk Hydro og IG Farben var flittige brukere av patentordningen, men det hadde de altså ikke gjort i forbindelse med sentrifugen.¹⁰⁷ I en artikkel ropte Hagemann ut et varsku på vegne av ingeniørprofesjonen mot bruken av bedriftshemmeligheter, som han mente kalte på en avklaring om ”...hvor kapitalens og bedriftens eiendomsret ophører og hvor funksjonærenes og individets eiendomsret begynner”, I følge Hagemann.¹⁰⁸

Hagemann mente bruken av bedriftshemmelighet og karenordningen var et overgrep mot ingeniørprofesjonen. I praksis gikk det ikke an å gjennomføre disse metodene, fordi en

¹⁰⁴ T.C. Hagemanns vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 361.

¹⁰⁵ Den norske ingeniørforening. 1923. *Norske ingeniører autorisert av Den norske ingeniørforening som skjønsmænd, taktsmænd, sakkyndige etc.* Oslo: Den norske ingeniørforening, s. 11.

¹⁰⁶ Halvorsen, T. 1993, s. 441.

¹⁰⁷ Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 193.

¹⁰⁸ Hagemann, T.C. 1932. ”Landsforredere”. *Det 20de Århundrede. Tidsskrift for det norske arbeiderparti.* Nr. 1, s. 1.

person kunne da ikke "...legge en klaff foran alt en har erfart i sitt liv".¹⁰⁹ Hvordan skulle ingeniørene i praksis skille mellom den kunnskapen de hadde som var generaliserte erfaringer, og det spesifikt hemmelige for bedriften? Senere fikk Hagemann i retten støtte fra et – i hvert fall i utgangspunktet – uventet hold. Den administrerende direktøren i El-Kem, C.W. Eger mente bruken av karensordning og bedriftshemmeligheter representerte et faremoment for ingeniører. I følge ham burde bedrifter være forsiktig med denne bruken. De siste årenes utvikling på dette området nærmet seg en situasjon hvor bedrifter bandt sine ingeniører "på hender og føtter".¹¹⁰ Eger mente det var lite hensiktsmessig for bedriftene å ikke respektere ingeniørens krav på yrkesfrihet.

Det var imidlertid ikke nok for Hagemann å hevde at Norsk Hydros nye praksis truet ingeniørens yrkesfrihet. I den nevnte artikkelen tok han også et oppgjør med Auberts påstand om landsforræderi. Var det noen i norsk industri som opptrådte som landsforræder var det Axel Aubert, fordi "Med lidenskap tjener han i Norge fremmed kapitalers profittinteresser".¹¹¹ Riktignok ledet han en norsk bedrift, som ansatte flere tusen norske arbeidere, men bedriften han ledet var eid av utenlandsk kapital. Måten Aubert ledet Norsk Hydro på lot det ikke være noen tvil om hvilke interesser han vektla, mente Hagemann. Det var bare å se hvordan han taklet Menstadkonflikten, og hvordan han hadde ført Norsk Hydro inn i en kartellsituasjon, som la begrensninger på Hydros produksjon. I valget mellom norske arbeidere og internasjonal kapital, stilte Aubert seg klart på siden til den internasjonale kapitalen, og dette var i følge den politisk radikale Hagemann det egentlige landsforræderi.¹¹²

Secrets de polichinelle

Det var med vidt forskjellig perspektiv på den prinsipielle problemstillingen i rettssakene partene møtte hverandre. Det sentrale rettslige spørsmålet var imidlertid hvorvidt sentrifugen var en bedriftshemmelighet. I utgangspunktet var partene her også totalt uenige, men rettssaken ble preget av en dynamikk, hvor partene starter med to motstridende historier, for så å bevege seg nærmere hverandre etter hvert som de blir konfrontert med inkonsistente meninger eller usannheter. Stilt ovenfor de første forklaringene fra Hagemann og Kielland, møtte dommeren en stor utfordring. Han visste ikke hva en bedriftshemmelighet var, og de to

¹⁰⁹ T.C. Hagemanns vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 362.

¹¹⁰ Brev, C.W. Eger til advokat Rudolf Næser. datert 09.02.1932. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b268.

¹¹¹ Hagemann, T.C. 1932, s. 2.

¹¹² Ibid, s. 3.

partene argumenterte for hvert sitt syn. Dommeren så det derfor nødvendig å innhente sakkyndig hjelp for å ta stilling til dette spørsmålet. Oppgaven ble gitt til professor Lindemann fra NTH og direktøren ved Oslo tekniske skole Nils De Lange Kobberstad.¹¹³ Deres første oppgave var å definere en bedriftshemmelighet, og de formulerte tre definatoriske krav.

Det første kravet sa at en bedriftshemmelighet var meddelelser, både skriftlige og muntlige, som ble fulgt av en utvetydig formulering om at dette ble regnet som en bedriftshemmelighet. For det andre kunne tegninger og opplysninger regnes som bedriftshemmelighet, hvis selskapets ansatte behandlet disse på en måte som gjorde det åpenbart for enhver at dette var bedriftshemmeligheter. For det tredje kunne ingen utenfor selskapet kjenne til opplysningene. De ville ikke ta standpunkt til om Hydros sentrifuge kunne regnes som bedriftshemmelighet med en gang – de trengte mer kunnskap om Hydros behandling av sentrifugetegningen.¹¹⁴

I denne forbindelse fikk Hagemann anledning til å forklare om han mente Norsk Hydro hadde oppfylt kravene. Han hevdet at ingen hadde gitt ham beskjed om at han arbeidet med bedriftshemmeligheter. Derfor var det umulig for ham å forstå at nedkjølings- og prilleprosessen var hemmelig.¹¹⁵ Hydroingeniøren Erling Egenæs mente Hagemann selv burde forstått at han arbeidet med bedriftshemmeligheter, fordi han arbeidet med sentrifugetegningen på selvstendig basis.¹¹⁶ Hagemann protesterte på dette, og beskrev sin stilling som underordnet. Frem til 1920 hadde han vært sjefen til Egenæs. I 1928 ble rollene snudd, ettersom Egenæs hadde tatt over Hagemanns stilling. Da han arbeidet med sentrifugen i Hydro, hadde Hagemann en lavere funksjonærstilling enn før han sluttet i 1920. Som funksjonær i Hydro hadde han ikke oversikt over hele produksjonsprosessen, påsto Hagemann. Hvis han hadde hatt denne oversikten, kunne han selv skjønt hva som var hemmelig.

Hagemann forklarte videre at dokumentene ble behandlet på en måte som gjorde det umulig for ham å forstå at de inneholdt bedriftshemmeligheter. Tegningene ” lå å fløt ” på tegnekontoret, og hvem som helst hadde hatt anledning til å studere eller kopiere dem.¹¹⁷ Egenæs avviste at Norsk Hydros tegninger lå og fløt på selskapets kontorer, og viste til at

¹¹³ Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 10.

¹¹⁴ Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 6.

¹¹⁵ T.C. Hagemanns vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 7.

¹¹⁶ Erling Egenæs' vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 16.

¹¹⁷ T.C. Hagemanns vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, ss. 7-8 og ss. 238-240.

praksisen med behandling av selskapets tegninger ble strammet inn etter avtalen med IG Farben. På spørsmålet om å spesifisere hva som var Hydros bedriftshemmelighet, svarte Egenæs at det var kombinasjonen av de tre apparatene i nedkjølings- og prilleprosessen – ikke bare sentrifugen som var hemmelig.¹¹⁸ Dette synet skulle bli det offisielle fra Norsk Hydros ingeniører videre i rettsaken. Hagemann hadde laget tegninger av alle de tre apparatene for Collett.

Hagemann fikk støtte av Karl Schöning. Norsk Hydro var i følge ham skyld i at nedkjølings- og prilleprosessen ikke lenger var hemmelig. Ved flere anledninger hadde Hydro gitt offentligheten innsyn i disse prosessene. 30. april 1929 holdt Birger Fjeld Halvorsen et foredrag i Polyteknisk forening med lysbilder og film, som senere ble gjengitt i sin helhet i Aftenposten. Schöning hadde aldri sett så detaljerte beskrivelser av et fabrikkanlegg bli offentliggjort. I følge ham oppveide artikkelen i Aftenposten ”En hel aargang av Teknisk Ukeblad” for Byrå Collett.¹¹⁹ I tillegg offentliggjorde Hydro i 1928 og 1929 samtlige leverandører de hadde benyttet på Herøya, og detaljerte beskrivelser av hva som ble levert. ”Hadde ing. Hagemann gitt oss en brökdell av de opplysninger Norsk Hydro selv har spredt for alle vinde, vilde man unektelig hat noget aa bebreide ham”, var Schönings konklusjon.¹²⁰

Svakheten i Schönings resonnement var at de detaljene han refererte til gjaldt høyden på nedkjølingstårnene – ikke et ord om sentrifugen. Men han hadde mer på lager: ”Efter igangsettelsen fremvises anleggene særlig da Heröen til kreti og pleti.”¹²¹ Det var spesielt en besøkende han bemerket. I juli 1930 besøkte den polske handelsministeren Kwiatkowski Norsk Hydro. I Aftenposten sto det om dette besøket blant annet: ”Naar det undere tiden var vanskelig aa følge den knapt tilmaalte tid ved fabrikkbesökene, var det som oftest fordi hr. Kwiatkowski ennu ikke hadde sett hvad han önsket aa se.”¹²² Da Schöning leste denne artikkelen kunne han ikke forstå annet enn at handelsministeren hadde sett sentrifugen. Hvis nedkjølings- og prilleprosessen skulle kalles hemmelig, måtte det franske uttrykket ”secrets de polichinell” brukes mente han, eller sagt med norske ord: Gud og hvermanns hemmelighet.¹²³

Sentrifugens status som hemmelighet og nyvinnende ble satt i et nytt lys da den tidligere Hydroingeniøren Alfred Holter stilte som vitne i rettssaken. Han hadde selv utviklet

¹¹⁸ Erling Egenæs’ vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 8.

¹¹⁹ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 96.

¹²⁰ Ibid, s. 97.

¹²¹ Ibid, s. 98.

¹²² Ibid, s. 99.

¹²³ Ibid, s. 98.

en metode som ga et kuleformet produkt allerede i 1912, og fått patent på metoden. Hans arbeidsgiver, Norsk Hydro, hadde den gang valgt å ikke forske videre på metoden. Imidlertid var metoden som Norsk Hydro og IG Farben utviklet på Herøya nesten identisk med Holters patent.¹²⁴ Sjefen til Holter den gang het Emil Collett. Mye talte derfor for at Collett ikke var helt ukjent med prinsippene som lå til grunn for bruken av sentrifugen. Men det var da heller ikke dette som var hans problem i forbindelse med Tarnowanlegget – Collett visste ikke hvordan sentrifugen skulle utformes og brukes i praksis. Det visste imidlertid Hagemann, som hadde vært med på å utvikle den sentrifugen som ble brukt på Herøya. IG Farbens og Norsk Hydros ingeniører kom frem til at hullene i sentrifugen, som kalksalpetermassen skulle sprøytes ut fra, måtte være på innsiden av sentrifugeskålen – ikke på utsiden, slik som var tilfellet i det kjente prilleprinsippet.¹²⁵ Hydro snudde altså nok en gang i argumentasjonen om deres bedriftshemmelighet. Det var denne lille detaljkunnskapen, som Hagemann ikke hadde lov til å formidle videre til Collett, ble det nå hevdet. Kanskje snuoperasjonen skyldtes at Hagemann hadde argumentert for at hele nedkjølings- og prilleprosessen ikke kunne være hemmelig. De to andre apparatene det her var snakk om hadde Norsk Hydro tidligere patentert, men de var nå frigitt.¹²⁶

Diskusjonen omkring sentrifugens hemmelighet er interessant i lys av utvikling i Norsk Hydro mot mer organisatorisk kontroll. Erling Egenæs viste til de tiltakene som ble satt i verk for å sikre bedre intern kontroll i Hydro etter avtalen med IG Farben. Samtidig brukte Hagemann sin stilling som funksjonær i sitt forsvar under rettssaken. Uttalelsene hans peker i retning av at han som underordnet funksjonær hadde liten innflytelse i sitt arbeide, og at dette var annerledes enn slik han hadde det før 1920. På den andre siden tyder forklaringene til både Schöning og Hagemann på at den interne kontrollen ikke var så stor. I følge dem var det ingen kontroll med hvem som slapp inn på fabrikker, viktige dokumenter lå synlig på kontorer, og selskapet var uforsiktig med sin omgang med pressen. Det var åpenbart et språk mellom de reglene Aubert innførte, de som IG Farben krevde, og oppfølgingen av disse i praksis.

¹²⁴ Alfred Holters vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, ss.397-406.

¹²⁵ Et dokument som sannsynligvis er skrevet av ingeniøren Bjørn Holmesland. Datert Oslo 30.06.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b265.

¹²⁶ T.C. Hagemanns vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 3.

Erklæring på uriktig grunnlag?

På hvilken måte var det Hagemann hadde forbrutt seg? Norsk Hydro mente at han hadde kopiert sentrifugetegningen deres. Selv hevdet han først at han tegnet skissene som ble funnet på kontorene til Byrå Collett etter sitt eget hode, med hjelp av noen notater han hadde tatt mens han jobbet i Hydro. Enhver ingeniør var helt avhengig av å gjøre slike notater, hevdet han.¹²⁷ Norsk Hydro argumenterte ikke mot dette, de stilte seg bare tvilende til at det var slik det hadde skjedd. Etter hvert innrømmet da også Hagemann at han hadde beholdt en kopi av sentrifugetegningen da han sluttet.¹²⁸ Da fikk Hydro blod på tann, fordi Hagemann hadde undertegnet en erklæring på at han ikke lenger hadde noen Hydrodokumenter da han sluttet. Han måtte ha handlet bevisst da han beholdt denne tegningen, mente Hydro.

Hagemann kunne fortelle at mens han var ansatt i Norsk Hydro gjorde han et forsøk på å tegne en egen sentrifuge. I den perioden IG Farbens og Norsk Hydros ingeniører var usikre på hvordan nedkjølingsprosessen skulle løses, hadde han fått se IG Farbens tegning av sentrifugen. Da hadde han fått en idé, og ment at han kunne gjøre forbedringer på den tyske sentrifugen. Arbeidet med forbedringene gjorde han hjemme på fritiden. Til dette arbeidet hadde han fått en kopi av sentrifugen, som han lot være hjemme. Hagemann hadde håpet dette arbeidet ville ende med at han fikk patent på apparatet. På grunn av stort arbeidspress klarte han aldri å gjøre tegningen ferdig. Da han sluttet i Norsk Hydro, var hans første tanke at han måtte legge dette arbeidet fra seg. Etter hvert øynet han muligheter for å få patent ved å fullføre arbeidet. Patentet kunne være nyttig i hans videre virksomhet, og kanskje føre ham tilbake til Norsk Hydro. Derfor hadde Hagemann beholdt kopien av tegningen, samt en rekke notater han hadde gjort seg i denne forbindelse.¹²⁹

Det kan virke som om Hagemann på dette tidspunktet ikke lenger var redd for å innrømme at han hadde beholdt sentrifugetegningen. Poenget var at han hadde den gamle kontrakten til Hydro, ikke den nye med karenstid og strengere taushetsplikt. Han argumenterte derfor for at han måtte behandles etter den gamle praksisen til Hydro ved ingeniørers fratredelse. Det kom nemlig frem at det tidligere hadde vært vanlig å ta med seg dokumenter som en hadde arbeidet med, selv om disse tilhørte Hydro. Både Emil Collett, Karl Schöning og Birger Brodtkorb hadde gjort dette da de sluttet.¹³⁰ Til og med Christopher

¹²⁷ Ibid, s. 2.

¹²⁸ T.C. Hagemanns vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, ss. 359-363.

¹²⁹ Ibid, ss. 359-363.

¹³⁰ Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 342.

Kahrs Kielland måtte innrømme at han hadde gjort det samme da han sluttet i 1920.¹³¹ Axel Aubert vedgikk at han hadde oppdaget denne uheldige praksisen. Ettersom han hadde mange store oppgaver da han overtok som generaldirektør, rakk han ikke å gjøre noe med saken før høsten 1928. Det var da han innførte praksisen med erklæringen. Han viste til et sirkulære han hadde skrevet i denne forbindelse. Erklæringen om at han ikke beholdt Hydros dokumenter var bindende for Hagemann, mente Aubert, fordi han hadde skrevet under på det. Derfor måtte han ha vært klar over det ulovlige ved å beholde selskapets dokumenter da han sluttet.¹³² Aubert sto helt tydelig fast ved at Hagemann hadde begått en forbrytelse, men hvilken rolle mente han at Emil Collett og Karl Schöning hadde spilt?

Anstifter av forbrytelsen

Før Hagemann ble ansatt i Byrå Collett fikk han et brev fra Karl Schöning, hvor han ga Hagemann dette rådet: ”nu gjelder det aa benytte tiden godt, og sette seg inn i alt du kan faa nytte av videre.”¹³³ Var denne formuleringen en henstilling til Hagemann om å skaffe Byrå Collett opplysninger om Hydros hemmeligheter? Schöning forklarte at dette brevet ikke var av forretningsmessig art. Det var skrevet på et tidspunkt hvor konsulentfirmaet ikke hadde behov for Hagemann. Da han fikk vite at Hagemann hadde sagt opp sin stilling i Norsk Hydro, skrev han dette brevet til ham. Formuleringen som Norsk Hydro knyttet sin mistanke til, var i følge Schöning bare et vennskapelig råd. Ettersom Hagemann ikke var aktuell for konsulentfirmaet, kunne ikke formuleringen tolkes som et forsøk på å forlede ham til å røpe bedriftshemmeligheter. Schöning mente at det var viktig for Hagemann å sikre seg nok kunnskap innen salpeterindustrien, for å ha mulighet til å skaffe seg oppdrag som konsulent på det vanskelige arbeidsmarkedet.¹³⁴ Her snakket kanskje Schöning av erfaring. Bortsett fra mistanken om industrispionasje hadde Byrå Collett klart seg bra på det vanskelige arbeidsmarkedet for ingeniører. Det hadde skjedd en rivende utvikling innen nitrogenindustrien på 20-tallet. Ammoniaksyntesen hadde bragt med seg et paradigmeskifte innenfor kjemiindustrien. Det kan derfor være at Schöning bare oppfordret Hagemann å

¹³¹ Christopher Kahrs Kiellands vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 341.

¹³² Axel Auberts vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 287.

¹³³ Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 26.

¹³⁴ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 26.

skaffe seg så mye kunnskap som mulig. Med kun de gamle erfaringene fra Hydros lysbuet metode ville nemlig ikke Hagemann kunne kalle seg kalksalpetersspesialist lenger.

Norsk Hydro mente imidlertid at de hadde flere bevis på at Byrå Collett ansatte Hagemann kun for å få ham til å røpe sentrifugetegningen. De påsto at kontrakten mellom Emil Collett og T. C. Hagemann beviste at de bevisst inngikk en avtale om å utveksle Hydros bedriftshemmeligheter. Problemet var at kontrakten ikke lenger eksisterte. Norsk Hydro påsto at Collett hadde kvittet seg med kontrakten, fordi den ville ha avslørt dem. Hydro mente også at Hagemann fikk en mistenkelig høy betaling for sitt oppdrag. Han fikk et kontantbeløp pålydende kr. 5.000,-¹³⁵ Denne betalingen var høyere enn den de andre ansatte i Byrå Collett fikk. Det betød at Hagemann ikke ble ansatt på grunn av sin dyktighet, men fordi han var spesielt betydningsfull for Collett. Årsaken til dette var åpenbar, mente Hydros advokat Rudolf Horn: Hagemann kunne nemlig levere tegningen av sentrifugen som Norsk Hydro brukte.¹³⁶ I følge Collett var det ikke noe mistenkelig med Hagemanns betaling. Honoraret hans var i overensstemmelse med NIFs standarder, hevdet Collett.¹³⁷ Hvorfor var kontrakten da hemmelig, hvis honoraret ikke var spesielt høyt? Inneholdt kontrakten noen hemmelige formuleringer? Det kunne ha skapt problemer, mente Collett, hvis andre ansatte fikk vite om at Hagemann hadde bedre vilkår enn dem. Derfor ble Hagemann og han enige om å holde kontrakten hemmelig.¹³⁸

Både Emil Collett og Karl Schöning fant Auberts vitneforklaring i retten problematisk. Generaldirektøren forsøkte ikke å skjule at han mente Collett hadde iscenesatt industrispionasjen med hjelp av Schöning. Spesielt falt Hydros argumentasjon om tapene industrispionasjen hadde kostet selskapet de to konsulentene tungt for brystet. Begge tok opp dette spørsmålet i sine forklaringer. Schöning forsøkte å avlive det han kalte myten om Norsk Hydro som en avgjørende faktor innen nitrogenindustrien. Det ble produsert 1.567.500 tonn rent nitrogen med ammoniakmetoden i verden. Norsk Hydro produserte med full kapasitet 84.500 tonn. At Byrå Collett hadde hjulpet den polske stat med å opprette en salpeterfabrikk var ikke den egentlige årsaken til at det norske selskapet mistet markedsandeler. Det var

¹³⁵ Olaf Jensens vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 134.

¹³⁶ Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 221.

¹³⁷ Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 221; Hagemann fikk en uttalelse fra NIFs Hovedstyre som bekreftet at honoraret stemte med NIFs standarder. NIFs arkiv. Hovedstyrets protokoll 1932. Referat fra NIFs hovedstyremøte 11.01.1932. Konfidentiell sak. Ad III. Indre foreningsanliggender. punkt 21.

¹³⁸ Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, ss.221-222.

Norsk Hydros avtale med IG Farben som resulterte i at selskapet mistet sin særstilling på markedet, hevdet Schöning.¹³⁹

Schöning var inne på noe. Det var naivt av Norsk Hydro å tro de at kunne beholde like store markedsandeler som de hadde hatt tidlig på 20-tallet. Da var selskapet i en tilnærmet monopolsituasjon som den eneste produsenten av kalksalpeter. Overproduksjonssituasjonen og kartelliseringen innen bransjen fra midten av 20-tallet minsket selskapets markedsandeler – uavhengig av både den polske fabrikkens opprettelse og Byrå Colletts bidrag til denne. Norsk Hydro ble mest skadelidende av overproduksjonssituasjonen, fordi de var mest avhengig av eksport. Det Schöning gjorde, var å utnytte den kritikken som ble rettet mot selskapet da de inngikk samarbeidet med IG Farben.

Axel Aubert hevdet på sin side at han etter iherdig innsats hadde oppnådd salg av hele Norsk Hydros produksjonskapasitet. Dette hadde gått på bekostning av de tyske fabrikkene, som dermed ikke hadde fått utnyttet sin kapasitet til produksjon. På grunn av de gunstige salgskvotene han hadde oppnådd for Norsk Hydro, var det svært uheldig at noen fra Hydro skulle ha hjulpet til å skaffe kjemitrusten en ny konkurrent, mente Aubert. Denne konkurrenten ville føre til en ytterligere tilstramming av et marked som allerede var preget av overproduksjon. En slik sak ville skade Norsk Hydro i de kommende forhandlingene om salgskvoter, mente Aubert.¹⁴⁰ Generaldirektøren hadde også et poeng. Han hadde – forholdene tatt i betraktning – oppnådd gode betingelser for Norsk Hydro.¹⁴¹ Men det som kunne skade Hydro i de neste kvoteforhandlingene var vel snarere at det norske selskapet hadde utvist dårlige rutiner for hemmelighold, enn at noen tidligere Hydroingeniører hadde bygget en fabrikk i Polen.

Både Collett og Schöning var svært opptatt av å vise at de ikke hadde gjort noe galt. Men var det nok for dem å stå frem i retten med disse forklaringene? Norsk Hydros strategi i retten impliserte langt på vei at Collett hadde en viktig rolle i den forbrytelsen de mente Hagemann hadde begått. Faktisk ble det langt på vei implisert at Collett sto bak det hele. Derfor ble det knyttet store forventninger til Colletts første vitneforklaring. Det viste seg at Colletts forklaring skulle overgå forventningene. Før han ble stilt spørsmål ba han om å få komme med en erklæring, og denne sjokkerte. Han sa:

¹³⁹ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 88.

¹⁴⁰ Axel Auberts vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 263.

¹⁴¹ Tønneson, Ø. 1997 *Fra selvstendighetslinje til forpliktende kartellsamarbeid. Norsk Hydros posisjon i verdens nitrogenindustri i mellomkrigstiden*. Hovedoppgave i Historie. Historisk institutt: Universitetet i Oslo, s. 135.

” Av avisene og av forskjellige uttalelser jeg har hørt, har jeg forstått at mitt navn er trukket sterkt i forgrunden i anledning den pågående forundersøkelse mot ingeniør Hagemann. Jeg mistenkes så vidt jeg forstår, for å ha forledet eller tilskyndet Hagemann til å ha gjort sig skyldig i de forhold hvor han er siktet. Jeg finder det under disse omstendigheter riktig selv å begjære mig siktet for sammen med min advokat å få anledning til å være tilstede under den fortsatte forundersøkelse og der ivareta mine interesser.”¹⁴²

Karl Schöning fulgte Colletts eksempel. Dermed ble Hagemannsaken utvidet med to nye siktede. Det spesielle med dette var at de to selv ba om å få være siktet. Det var Hydro som hadde anmeldt Hagemann. Dette hadde gitt Hydros advokat, Rudolf Horn, muligheten til å opptre som tredjepart – i tillegg til statsadvokaten, som var aktor, og Hagemanns forsvarer. Senere ble det tilløp til kaos i retten da Rudolf Horn ønsket å stille Schöning spørsmål, fordi Colletts advokat mente Horn måtte betraktes som tilskuer under Schönings forklaring. Forsvarsadvokaten mente det eneste som kunne legitimere at Horn fikk eksaminere Collett og Schöning, var at Hydro gikk med på siktelsen av dem. Men til det sa Hydros advokat: ”Det kan jeg ikke svare på på stående fot”¹⁴³ Hydro gikk aldri med på å sikte verken Emil Collett eller Karl Schöning. Hvorfor ville de ikke det når de åpenbart så på dem som skyldige? Forklaringen på dette ligger i hendelsene i Paris i februar 1931.

Rendevouz mellom Aubert og Collett

Under rettssaken mot Hagemann forklarte Axel Aubert veldig detaljert om hvorfor straffesaken mot Collett ble frafalt. Den 22. februar, dagen etter husundersøkelsen på Byrå Colletts kontorer, dro han til Paris for å selv se hva kontorene inneholdt. I følge Aubert oppsøkte Collett ham i Palais de Justice, tinghuset i Paris, hvorpå de to gamle vennene tok en spasertur. ” Dette er aldeles forferdelig for mig. Tenk på mitt navn og min familie. Kan du ikke få ordnet det så jeg unngår rettsforfølgning?” tryglet Collett. Å straffe Collett var ikke i hans interesse, hevdet Aubert ” ... men jeg må ha slutt på svineriet!” og ” Under ingen omstendigheter kan jeg undlate å se straffet de folk som har vært utro mot Hydro og forsynt sig med Hydros ting”. Aubert siktet her til Hagemann og Blich. Collett var desperat etter å slippe straffesak, påsto Aubert. Blant annet tilbød han seg å legge ned Byrå Collett. ” Kan du tenke dig å reise til Norge og bli bonde” sa Aubert. ” Ja, alt mulig for å få ordnet dette” skal

¹⁴² Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 61.

¹⁴³ Aftenposten, torsdag 12.11.1931. aftenutgaven, s. 2.

Collet ha svart, men han forlangte kompensasjon for å gjøre det. Dette skal Aubert ha blitt fornærmet over og dermed ha avfeid videre forhandlinger med Collett.

De neste dagene mente Aubert at Collett fortsatte å oppsøke ham med nye bønner om å slippe unna rettssak. Aubert beskrev Collett som ynkelig og desperat under disse møtene. Hans oppførsel var i Auberts øyne en tilståelse. ” Herre Gud, Aubert, er det nu så farlig det jeg har gjort. Om du nu kan si at jeg har tatt av kaken, så er jo Hydro stort. ” var et utsagn fra Collett som Aubert tolket i denne retning. Om dette skal Aubert ha forklart til Collett: ”Hydro har i sin tjeneste 3600 mann. Direkte og indirekte lever ca. 25 000 mennesker i Norge av Hydro, tror du at jeg kan sitte rolig og se på at disse mennesker utsettes for tap og skade ved, at du tar av kaken og lever et overklasseliv. Aldri i verden!”¹⁴⁴

Møtene mellom de to gamle vennene førte til slutt fram til en avtale hvor Axel Aubert lovet å droppe ethvert rettslig skritt mot Collett. Den 6. mars 1931 var avtalen klar for signering.¹⁴⁵ Hvorfor droppet Aubert straffeforfølgelse av Collett? ”Mitt eneste motiv var, at mitt gode hjerte løp av med mig, mindre av hensyn til dr. Collett, som optrådte på en ynkelig måte, mer av hensyn til hans familie og for å undgå skandale”, uttalte Aubert om hans motiv for avtalen.¹⁴⁶ Han kan ha følt en viss empati med sin venn, som i følge de franske advokatene kom til å få flere års lang straff i franske fengsel. Forklaringen kan ha sammenheng med at de samme advokatene forberedte Aubert på at en eventuell rettssak ville ta minst halvannet år.¹⁴⁷ I mellomtiden kunne Collett og hans ansatte fortsette sitt arbeide, og kanskje videreføre Hydros hemmeligheter til enda flere. Avtalen førte nemlig ikke bare til at Collett unnslopp straffeforfølgelse, men også til den umiddelbare nedleggelse av Byrå Collett. Men kanskje det viktigste var at Aubert gjennom avtalen sikret seg gode kort på hånden med tanke på en eventuell rettssak mot T.C. Hagemann og Julius Blich – de to som skulle ha brutt de nye reglene.

En hemmelig avtale?

Avtalen kan leses, og ble av mange tolket som, en tilståelse fra Collett. Innledningen i avtalen har gitt rom for denne tolkningen. Den gjør rede for avtalens bakgrunnen. Den slår fast at man på Colletts kontor fant ” ... tallrike tegninger og dokumenter tilhørende Norsk Hydro, samt korrespondanse som viser at Collett har stått i forbindelse med Norsk Hydros funksjonærer og

¹⁴⁴ ”Generaldirektør Auberts vidneprov”. Aftenposten. fredag 04.12.1931. aftenutgaven, s. 2.

¹⁴⁵ Ibid, s. 2.

¹⁴⁶ Ibid, s. 2.

¹⁴⁷ Ibid, s. 2.

av dem skaffet sig detaljerte opplysninger om selskapets siste driftsresultater, samt at han har meddelt Norsk Hydros konkurrenter dets konstruksjoner og erfaringer”.¹⁴⁸ I ettertid kan det virke bemerkelsesverdig at Collett gikk med på en slik formulering, men han hadde kanskje ikke så mye han skulle ha sagt. Det finnes flere grunner til at Emil Collett ønsket avtalen. Frykten for å bli kjent skyldig var naturligvis tilstede. I følge ham handlet denne saken om den lille mann som ble overkjørt av det store, mektige selskapet. I motsetning til Norsk Hydro hadde ikke han råd til dyre advokatutgifter. Slik han så det hadde han alt å tape i en rettssak, noe som ga Aubert mest makt med tanke på utformingen av avtalen. Inngåelsen av avtalen kan derfor ikke umiddelbart forstås som en tilståelse.

Aubert satte i avtalen opp vilkår for at han skulle droppe straffeforfølgelse av Collett. Innen tre uker skulle Collett levere tilbake til Hydro alle de dokumenter som direkte eller indirekte tilhørte Hydro eller IG Farben. Aubert hevdet senere at dette punktet ikke ble fulgt opp.¹⁴⁹ Collett innrømmet under rettssaken mot Hagemann at det hadde blitt brent en del dokumenter på hans kontor.¹⁵⁰ Videre forpliktet Collett seg til å stoppe enhver konsulentvirksomhet i nitrogenindustrien, og ikke ansette noen som hadde arbeidet i verken Norsk Hydro eller IG Farben. Det siste vilkåret forpliktet Collett til å stille som vitne i alle rettssaker Norsk Hydro anla i forbindelse med avsløringene fra husundersøkelsen. På sin side forpliktet Norsk Hydro å oppgi enhver form for rettsforfølgning og erstatningskrav ovenfor Collett.¹⁵¹

Av hensyn til begge parter navn og rykte skulle avtalen holdes hemmelig. Det gikk imidlertid ikke lang tid før den ble offentlig kjent. ” Da jeg kom hjem blev jeg mødt på stasjonen av presse og fotografer, og da fikk jeg høre at hele byen snakket om den avtale jeg hadde avpresset Collett.”¹⁵² Aubert hevdet han kun hadde orientert Norsk Hydros styre om avtalen, og gitt utenriksministeren en fortrolig meddelelse om det som hadde hendt. Meddelelsen til utenriksministeren var ingen offentliggjøring, mente han. ” Det var en embedsbetroelse.” Bakgrunnen for å informere utenriksministeren var at Colletts handlinger stred mot nasjonens interesser. Denne hendelsen hadde i tillegg medført at Aubert opprettet et eget kriminalarkiv, for å holde slike saker strengt konfidensielt.¹⁵³ Han mente at det åpenbart var Colletts skyld at avtalen ble offentlig kjent. Det kan hende Axel Aubert hadde rett i dette,

¹⁴⁸ Norsk Hydros arkiv. ”Utdrag til høyesterettsak A.nr. 233/1932”. Bind H I., s. 27.

¹⁴⁹ ”Generaldirektør Auberts vidneprov”. Aftenposten. fredag 04.12.1931. Aftenutgaven, s. 2.

¹⁵⁰ Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 72.

¹⁵¹ Norsk Hydros arkiv. ”Utdrag til høyesterettsak A.nr. 233/1932”. Bind H I., s. 27.

¹⁵² ”Generaldirektør Auberts vidneprov”. Aftenposten. fredag 04.12.1931. Aftenutgaven, s. 2.

¹⁵³ Ibid, s. 2.

men det virker i utgangspunktet lite sannsynlig. Collett var først og fremst opptatt av at hans navn og rykte skulle unnsnippe beskyldninger om industrispionasje. Da ville det være lite klokt å fortelle om avtalen. På den andre siden kan det ha vært smart av ham å være den første som gjorde hendelsene i Paris kjent for offentligheten, fordi han da kunne forme historien om hendelsene i sitt bilde. Hvis avtalen uansett ble kjent ville Collett dra fordel av å være først ute med sin historie.

For begge må det nemlig ha vært selvinnytsende at avtalen ikke kunne holdes hemmelig. Da Collett forpliktet seg til å stille som vitne i rettssaker Norsk Hydro anla i forbindelse med husundersøkelsen, måtte avtalen frem i dagens lys. Hva var Auberts strategi da han ønsket at avtalen skulle holdes hemmelig? Vi må huske at generaldirektøren var i en presset situasjon etter husundersøkelsen. Jeg tenker spesielt på forholdet til IG Farben. På Colletts kontorer var det tegninger fra den tyske kjemitrusten. De må ha forventet straffesak. Derfor hadde kanskje Aubert ikke noe ønske om at det skulle bli allment kjent at han hadde latt en av de mistenkte slippe unna straffesak. Inngåelsen av avtalen og hemmeligholdelsen forklares trolig best med Auberts ønske om å straffe Hagemann og Blich. Dersom han lyktes i å straffe disse to, ville det nok ikke bli rettet mye kritikk mot hans behandling av Collett. Gjennom avtalen la Aubert i tillegg et foreløpig lokk over denne saken. I denne situasjonen vant han tid som han kunne bruke til å skaffe opplysninger, både om hva som hadde skjedd og om hvem som hadde vært involvert. Avtaleinngåelsen ble imidlertid dårlig mottatt i Norsk Hydros styre. Styrelederen Marcus Wallenberg kommenterte avtalen i et brev til Aubert, hvor han uttrykte skepsis til at straffesaken mot Collett i Paris ble frafalt. I tillegg mente han punktet om hemmeligholdelse var uheldig. En slik avtale måtte før eller siden bli kjent, mente han. Idet den ble kjent kunne hemmeligholdelsen skade Norsk Hydro, mente Wallenberg.¹⁵⁴

Mysteriet om sentrifugetegningens vei til Collett

For Norsk Hydro gjaldt det fra starten av å bevise at Hagemann hadde levert sentrifugetegningen til Byrå Collett. Med den nye vendingen i rettssaken ble det også viktig å vise hvordan Collett hadde forsøkt å få tak i denne tegningen. Hovedpersonen kunne selv forklare hvordan dette hadde foregått. På en reise i Norge i juni 1930, hadde Emil Collett besøkt sin gamle bedrift NACO. Der møtte han vennen Sigurd Kloumann og sin tidligere underordnede, ingeniør Mürer. Collett hadde spurt dem om de kunne lage en sentrifuge til et salpeteranlegg. Både Kloumann og Mürer ga ham positivt svar. Ettersom de nylig hadde laget

¹⁵⁴ Brev, Marcus Wallenberg til Axel Aubert. Datert 12.03.1931. Norsk Hydros arkiv 01.10e 16.1 b279.

et slikt apparat for Norsk Hydro, mente de at dette arbeidet ville bli lett for dem. Deretter fortalte Collett at han ba om et anbud på sentrifugen fra NACO. I følge ham selv ba han også andre leverandører om å gi anbud.¹⁵⁵ Norsk Hydro mente denne anbudsrunderen var mistenksom, fordi Collett på dette tidspunktet ikke hadde fått noen sentrifugetegning av Hagemann. De trodde Collett forsøkte å få tak i sentrifugetegningen fra en av Norsk Hydros leverandører gjennom anbudsrunderen.

I følge Olaf Jensen, en av de som hadde vært ansatt hos Collett, var det i Byrå Collett en stresset atmosfære før de fikk sentrifugetegningen av Hagemann. Hagemann hadde nemlig dratt på ferie uten å gjøre tegningen ferdig. Jensen forklarte at Karl Schöning hadde kommet til ham samme dag som Collett hadde mottatt anbudet fra NACO, og sagt: ”Nu har vi endelig fått tak i sentrifugetegningen.”¹⁵⁶ Det var ikke fra Hagemann den var kommet, men fra NACO. De hadde lagt ved en skisse som var basert på Norsk Hydros tegning. Jensen hevdet at han hadde sagt til Schöning at dette kunne skape ”ubehageligheter”, hvis det ble oppdaget. Noe Schöning hadde avfeid og sagt at det de gjorde ikke var så farlig.¹⁵⁷ Det ble imidlertid stilt spørsmålsteget ved Jensens troverdighet som vitne. Bare noen få dager etter husundersøkelsen i Paris, hadde han blitt tilbudt stilling i Norsk Hydro av Aubert. I følge Collett var Olaf Jensen kjøpt og betalt av Norsk Hydro.¹⁵⁸

T.C. Hagemann hadde sluttet uten å gjøre sentrifugetegningen ferdig da Byrå Collett fikk anbudet fra NACO. Han dro på ferie før han skulle jobbe for den tyske ingeniøren Pauling. Dette var et engasjement Hagemann fikk før Collett tilbød ham en stilling. Collett og Hagemann var imidlertid blitt enige om at tegningene skulle ettersendes. Helt enige om når Collett skulle få dem kan de ikke ha vært, for Collett sendte Hagemann et purrebrev, hvor han ba ham sende tegningene. Norsk Hydro mente dette viste at Collett var desperat etter sentrifugetegningen. Dette mente de var et bevis på at han var villig til å bruke ulovlige metoder for å skaffe den. Collett mente brevet til Hagemann var et standard purrebrev. Purringen hadde han sendt fordi han ikke hadde fått tegningene til avtalt tidspunkt.¹⁵⁹ Norsk Hydro spekulerte på om Hagemann hadde fått kalde føtter, og likevel ikke ville gi Collett sentrifugetegningen, fordi han visste at det ville være ulovlig. Hagemann påsto at grunnen til

¹⁵⁵ Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 214.

¹⁵⁶ Olaf Jensens vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 137.

¹⁵⁷ Ibid, s. 137.

¹⁵⁸ Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 177.

¹⁵⁹ Ibid, s. 172.

at han ikke hadde levert tegningen i tide var ferien han var på. Slik han hadde forstått det, hastet det ikke for Collett å få tegningen.

Gjennom Jensens vitneforklaring mistenkeliggjorde Norsk Hydro anbudsrunderen til Byrå Collett A/S. Collett mente derimot at denne beviste hans uskyld. Begge knyttet sine argumenter til samme hendelse. Sammen med anbudet på sentrifugen hadde NACO sendt en systemskisse til Collett, for å illustrere hvordan de mente sentrifugen skulle være. Denne systemskissen var så detaljert, at enhver ingeniør kunne lage en fullstendig tegning ut fra skissen, hevdet Collett. Systemskissen fra NACO var basert på Norsk Hydros tegning. Denne hadde NACO beholdt etter at de hadde laget sentrifugen for Norsk Hydro. Ingeniøren som tegnet systemskissen for NACO hadde en kopi av Norsk Hydros tegning som grunnlag, derfor hadde Collett allerede før han fikk skissen fra Hagemann, en skisse av sentrifugen. Hva betød dette for skyldspørsmålet? Hadde ikke Hagemann bare gjort det samme som NACO?

De tre siktede utnyttet denne situasjonen fullt ut. Da Norsk Hydro hadde latt NACO beholde tegning deres, beviste det alles uskyld, I følge de siktede. Collett påsto at dette beviste at han ikke var avhengig av Hagemann.¹⁶⁰ Hagemann mente dette forholdet beviste at sentrifugen ikke ble sett på som noen bedriftshemmelighet i Norsk Hydro. Karl Schöning forklarte at det var vanlig praksis at leverandører viste slike skisser sammen med anbud. I tillegg var det vanlig at leverandører i reklamer og annonser viste til apparater de hadde utført tidligere. Derfor hadde Norsk Hydro vært uforsiktige med sine tegninger, siden NACO hadde beholdt sentrifugetegningen.¹⁶¹

Christopher Kahrs Kielland mente at Norsk Hydro ikke kunne klandres for at NACO beholdt tegningen, fordi den hadde vært stemplet ”maa ikke kopieres”.¹⁶² Ettersom denne formuleringen sto stemplet på tegningen mente han at selskapet hadde tatt de nødvendige forholdsregler for å holde tegningen hemmelig. Fra flere hold, til og med av Norsk Hydros folk, ble det hevdet at denne formuleringen ikke hadde noen betydning. Skulle en holde en tegning hemmelig måtte en ta i bruk helt andre metoder. En måte å gjøre det på var å gi en klar beskjed til leverandøren om at tegningen var en bedriftshemmelighet, og kreve å få alle kopier av tegningen tilbake. En annen metode var å stykke opp bestillingen til flere leverandører slik at ingen ville få kunnskap om hele apparatet.

¹⁶⁰ Emil Colletts vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 172.

¹⁶¹ Karl Schönings vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 28.

¹⁶² Christopher Kahrs Kiellands vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann, s. 47.

Kværner fikk i retten hard kritikk av Hydro. Det var Kværner som til syvende og sist tok på seg å lage sentrifugen for Collett. Grunnen til det var at Kværner hadde gitt et lavere prisoverslag enn NACO. Ingeniør Mürer i NACO sa de hadde satt opp denne prisen fordi de følte ubehag ved å levere et apparat så likt Norsk Hydros til andre. Hydro mente at Kværner burde ha visst at sentrifugen var en bedriftshemmelighet, fordi de fikk vite dette etter at de feilsendte tegningen til dem. Ekstra ille var det at Kværner etter denne blunderen advarte Emil Collett høsten 1930. Kværner skrev til Collett og advarte ham om at Norsk Hydro hadde fått vite om hans bestilling av sentrifugen.¹⁶³ Norsk Hydro klandret imidlertid ikke NACO for noe. I første omgang var det NACO som ga Collett en skisse, basert på Hydros sentrifugetegning, og den gjorde i teorien Collett i stand til å lage en fullverdig sentrifugetegning. Det var en alvorlig ripe i lakken for Hydro at de hadde latt NACO beholde sentrifugetegningen. Da Hydro ikke klandret dem for å feilaktig beholde tegningen, innrømmet NACO derfor indirekte at de ikke hadde vært tilstrekkelig forsiktige med sentrifugetegningen.

Saken avsluttes i forhørsretten

Behandlingen i forhørsretten ble et stort nederlag for Norsk Hydro. Riksadvokaten fant ikke grunnlag for å ta saken videre i rettssystemet.¹⁶⁴ Hagemann ble frikjent. Ekstra forsmedelig ble det for Hydro da Hagemann ble tilkjent en erstatning på 10.678,25 kr.¹⁶⁵ Varetektsfengslingen var et sentralt element i begrunnelsen for erstatningen. Grunnen til at riksadvokaten ikke ønsket å ta saken videre, var at det etter hans syn manglet bevis mot Hagemann. Det ble åpenbart et problem at Hagemann hadde den gamle kontrakten uten karenstid og strengere taushetsplikt. Dette problemet ble forsterket da det ble avslørt at det tidligere var vanlig å ta med seg selskapets tegninger når ingeniører sluttet i Norsk Hydro. Det ville være vanskelig å gå i mot argumentet om at Hagemann ikke kunne behandles annerledes, ettersom han hadde den gamle kontrakten. Den kanskje viktigste grunnen til at riksadvokaten følte seg tvunget til å droppe rettssak mot Hagemann var alt rotet rundt Norsk Hydros leverandører. Med sentrifugetegningen i omløp hos selskapets leverandører, ble det vanskelig å argumentere for at tegningen var en bedriftshemmelighet. Hydro ødela altså mye av bevisgrunnlaget selv, men saken var problematisk allerede i utgangspunktet.

¹⁶³ Axel Auberts vitneprov. Norsk Hydros arkiv 01.10e 15.1 b263. Referat fra Oslo forhørsrett i saken mot Hagemann ss. 271-278.

¹⁶⁴ Riksadvokatens tiltaleerklæring 13.06.1932. Norsk Hydros arkiv 01.10e 16.1 b273.

¹⁶⁵ Dom i Hagemannsaken 16.02.1933. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b261.

Den rettslige forundersøkelsen viste at det i dette tilfellet var svært vanskelig å definere hva som var en forbrytelse. Jussen beveget seg inn i et ukjent område med tekniske prosesser og detaljer. Det var ingen klar juridisk definisjon på hva en bedriftshemmelighet var. Derfor måtte retten innhente sakkyndig bistand, men de var åpenbart ikke til noen stor hjelp. Til og med Hydros argumentasjon i retten skapte forvirring om hva det var som var hemmelig. Problemet oppsto fordi Hagemann ikke kunne være siktet for å ha stjålet selve tegningen til Hydro. Det var kunnskapen om sentrifugens utforming, eller plass i prosessen, som Hydro forsøkte å ta ham for. Men denne kunnskapen var ikke teoretisk fundert, noe som ville gjort den lettere patenterbar. Uansett om Hydro argumenterte for at hele nedkjølings- og prilleprosessen, eller bare den lille detaljen med plasseringen av hullene var hemmelig, handlet det om erfaringsbasert kunnskap. Med dette reiste Hagemannsaken et stort problem, kanskje et umulig dilemma. Den siktede selv uttrykte dilemmaet treffende da han stilte spørsmål ved om det gikk an å isolere en erfaring fra andre kunnskaper. For dommerne var det kanskje heldig at Hydro gjennom sin praksis ødela for sin sak mot Hagemann. Det kan ikke ha vært lett å ta stilling til om den erfaringsbaserte kunnskapen kunne sies å være enten Hydros eller Hagemanns eiendom. Men ettersom det aldri ble en skikkelig rettssak, ble det aldri gitt et juridisk svar på hvordan eiendomsretten til kunnskap skulle reguleres mellom ingeniører og bedrifter.

Samtidig viste rettssaken hvordan dette spørsmålet aktiviserte den potensielle konflikten mellom ingeniørprofesjonen og industribedrifter. Hydros og Hagemanns argumentasjon gikk ofte utover det rent juridiske, og siktet ofte tydelig mot offentligheten. Det utviklet seg til en skarp offentlig debatt om rimeligheten i de nye reglene til Norsk Hydro. Var de ingeniørfiendtlige eller nødvendige for å sikre industribedriftenes fremtid? Utviklingen i Hydro på 20-tallet brøt med den etablerte ingeniørkulturen i selskapet. Det ble stilt stadig strengere betingelser for vilkårene til ansettelse. Dessuten ble det mindre vanlig å ansette konsulenter. Ingeniørene var i ferd med å bli en integrert del av en mer hierarkisk styrt organisasjon. Men da Hydro satte i gang den store nybyggingen i forbindelse med teknologiomleggingen meldte behovet for konsulenter seg på nytt; dette var grunnen til at Hagemann ble ansatt på nytt. Mye tyder på at Hydro ikke tok de nødvendige forhåndsreglene med tanke på å verne om sine prosesser ovenfor konsulentene.

På den annen side er det grunn til å stille spørsmålstegn ved hvilke forhåndsregler som ville vært tilstrekkelige. Vi har sett at sentrifugetegningens vei til Collett gikk gjennom flere av hans venner. Dette viser hvor lite og tett det norske industrimiljøet var på denne tiden. Da Collett lette etter konstruksjonsfirmaer i Norge, fantes det venner og bekjente i alle. De to

mest aktuelle, Kværner og NACO, samarbeidet til og med. Dette var personer som var på fornavn med hverandre. Collett ville uansett ha pleid kontakt med disse på besøk i Norge – enten i forretningsøyemed, eller i en eller annen vennskapelig anledning. De tette båndene mellom vennskap og forretninger forkludret helt klart skyldspørsmålet. Både i NACO og Kværner virket det som om de trodde Collett på en eller annen måte var tilknyttet Hydro. Noe som meget vel kan ha vært en forsvarsstrategi for å legitimere at de hjalp Collett med å få sentrifugen. Det som synes klart er at de vennskapelige båndene til Collett gjorde det lettere for Hydros leverandører å lage en maskin som de tidligere hadde laget for Hydro.

Colletts rekruttering hører med i dette bildet. Var det mistenkelig at han hele tiden rekrutterte Hydroingeniører? Selv rettferdiggjorde Collett sin rekrutteringsstrategi med at det, i et lite spesialisert ingeniørkontor som det han drev, var helt essensielt å ansette folk som han visste var dyktige – både på feltet og til å arbeide. Han vegret seg for å ansette utenlandske ingeniører, fordi han ikke kjente til dem. I Norge var det bare Hydro som hadde kyndige salpeteringeniører. Dette er unektelig et relevant poeng i Colletts forklaring. Hydroingeniørene utgjorde en liten og eksklusiv krets av ingeniører med en spesialistkompetanse som ingen andre i Norge hadde. Med sin bakgrunn fra Hydro var dette ingeniører Collett kjente godt. Hvorfor skulle han begynne å ansette folk han ikke kjente til? Dersom han hadde gjort det Hydro mente, altså lurt sine ansatte til å røpe sin forrige arbeidsgivers bedriftshemmeligheter, ville rekrutteringen derimot stille seg i et helt annet lys. Hva mente riksadvokaten om Colletts skyld i Hagemannsaken?

Bundet av fortiden?

Riksadvokatens uttalelse om Hagemannsaken var faktisk nær ved å sette i gang en straffesak mot Collett. Han mente nemlig at Collett ” ... med forstaaelse av det rettsstridige har forledet og tilskynnet Hagemann til den forbryderske handling, ...og at han maa ansees som anstifter av forbrydelsen”.¹⁶⁶ Riksadvokaten mente åpenbart at Colletts skyld var tilstrekkelig bevist. Han satte imidlertid Hydros aksept som betingelse for å ta saken videre. Dette satte Axel Aubert i en vanskelig situasjon, fordi han gjennom avtalen med Collett lovte ham at han skulle slippe enhver form for straffeforfølgelse. Dersom han ga riksadvokaten klarsignal til å gå til rettssak mot Collett, ville han bryte denne avtalen. Derfor ga ikke Aubert sin tilslutning til å sette i gang rettssak mot Collett, og riksadvokaten besluttet dermed å frafalle også denne saken.

¹⁶⁶ Riksadvokatens tiltaleerklæring 13.06.1932. Norsk Hydros arkiv 01.10e 16.1 b273.

Riksadvokatens erklæring viste at avtaleinngåelsen ikke var et klokt trekk av Aubert – i hvert fall med tanke på at Hagemann ble frikjent. Gjennom avtalen lot generaldirektøren den personen som juristene mente kunne straffes slippe unna. Men det kunne ikke Aubert ha visst da han inngikk avtalen. På det tidspunktet var han under et enormt press. Avsløringene på Colletts kontorer kom nok som et stort sjokk på ham. Han måtte handle, men hadde ingen forutsetninger for å vurdere de juridiske sidene av saken, ettersom han ikke var jurist. Ikke utenkelig trodde han de beste forutsetningene for å få noen straffet, gjaldt den personen som hadde tegnet sentrifugen – altså Hagemann. Det han nok ikke tenkte på, var hvordan hans egen organisasjon kunne ødelegge saken mot Hagemann.

En kan vanskelig laste Aubert for at Hydro tapte Hagemannsaken. Den manglende kontrollen med selskapets tegninger var del av en innarbeidet kultur som hadde eksistert lenge før Aubert tok over som generaldirektør. Den samme kulturen gjorde det vanskelig for retten å slå fast at Hagemanns handlinger skilte seg vesentlig fra andres handlinger. Den manglende kontrollen med sentrifugetegningen hos selskapets leverandører hørte også med til den gamle kulturen. Disse avsløringene kan ikke ha blitt godt mottatt hos sjefene i IG Farben. Men Aubert hadde fått en ny sjanse til å vise at han hadde igangsatt tiltak for å bedre den interne kontrollen. Julius Blich, som hadde den nye kontrakten, saksøkte nemlig Hydro for usaklig oppsigelse mens Hagemannsaken holdt på.

KAPITTEL 3:

Blichsaken – retten til kunnskap på innsiden av foretaket

Rettsaken mellom Julius Blich og Norsk Hydro ble annerledes enn Hagemannsaken. For det første byttet Norsk Hydro rolle fra saksøker til saksøkt. Det innebar at Blichsaken var en sivilsak i motsetning til Hagemannsaken. Dermed gjaldt også andre lovregler enn i Hagemannsaken. For det andre lå det andre premisser til grunn for Norsk Hydros anklager mot Blich enn de selskapet hadde mot Hagemann. Blich var ansatt i Hydro i det tidsrommet selskapet mente at han hadde gitt Collett informasjon. Diskusjonstemaet var derfor taushetsplikten til ingeniører mens de var ansatt i selskapet. Samtidig var rettsakene like fordi de begge tok for seg eiendomsretten til kunnskap. Det underliggende spørsmålet var hele tiden om Norsk Hydros anklager om industrispionasje var basert på urimelige kontraktskrav overfor ingeniørene. Norsk Hydro fortsatte å kreve full eiendomsrett til sine tekniske prosesser og krevde dermed også fullstendig taushet fra sine ingeniører.

En utro tjener?

Det var mappen merket "Blich" på Colletts kontor i Paris som fikk Hydro til å mistenke Julius Blich. I denne mappen fantes et dokument med detaljert informasjon om driftsresultater og ulike tekniske løsninger.¹⁶⁷ Hydro mistenkte derfor Blich for å ha utlevert informasjon om selskapets drift og prosesser til Emil Collett. Axel Aubert så veldig alvorlig på at innholdet i denne mappen var gitt til Collett. Dagen etter at Aubert hadde gått gjennom de beslaglagte dokumentene fra Byrå Collett i Paris, ringte han til Christopher Kahrs Kielland og ga ham ordre om å suspendere Blich med øyeblikkelig virkning, samt å nekte ham adgang til alle Hydros fabrikker og kontorer.¹⁶⁸ Generaldirektøren ville selv ta stilling til den videre behandlingen av Blich når han kom tilbake til Norge. Senere ble det utført en undersøkelse på

¹⁶⁷ "Colletts notater". Datert 26.01.1930. Renskrevet av Lars Løge 24.09.1930. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høyesterettssak A.nr. 233/1932." Bind H I, s. 12.

¹⁶⁸ Skrivelse, direktør Gjestland til direktør Kielland. Datert 02.03.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høyesterettssak A.nr. 233/1932." Bind H I, s. 25

kontoret til Blich.¹⁶⁹ Blant en rekke private papirer og andre saker, oppdaget Norsk Hydros folk noe de fant meget mistenkelig: Både hjemme og på kontoret sitt hadde Blich et dokument som ble kalt skjematengninger hvor hele Hydros produksjon var beskrevet helt ned til minste detalj.¹⁷⁰ Identifikasjonsmerket som fortalte at dette dokumentet tilhørte Hydro var klippet bort på alle Blichs kopier.¹⁷¹ Med utgangspunkt i disse funnene besluttet Aubert den 25. mars 1931 å avskjedige Blich med umiddelbar virkning. Blich ble også fratatt etterlønn og pensjon.¹⁷²

Nesten en måned senere var det følgende oppslag å lese på alle kontorene i Norsk Hydro:

”Da der verserer forskjellige rykter om grunnen til dr. Blichs fratredelse, meddeles at han er opsagt på grunn av kontraktsbrudd uten gasje i opsigesstiden og uten pensjon”¹⁷³

Frem til dette oppslaget ble hengt opp forsøkte Blichs advokat Ole Røed å få Norsk Hydro til å omgjøre beslutningen om å nekte Blich etterlønn og pensjon.¹⁷⁴ Etter dette utspillet fra Norsk Hydro økte imidlertid kravene fra Blich kraftig. Ole Røed krevde at Hydro offentlig trakk tilbake alle insinuasjoner om at Blich hadde drevet industrispionasje. I tillegg krevde han at selskapet ga Blich kompensasjon for den nye ærekrenkelsen.¹⁷⁵ Men kommunikasjonen mellom Norsk Hydro og Blichs advokat var heller dårlig. De mange skrivelserne fra Ole Røed ble besvart først uken etterpå. Der sto det at Hydro ”... finner ingen grunn til [...] å opta en drøftelse om de forskjellige spørsmål, som De har berørt i deres skrivelser”.¹⁷⁶ Selskapet krevde derimot at Blich snarest ga fra seg alle dokumenter som tilhørte Hydro. Tre dager senere offentliggjorde Ole Røed at han på veggen av Julius Blich hadde saksøkt Norsk Hydro.¹⁷⁷ Årsaken til dette var i følge advokaten at Norsk Hydro nektet å informere hans klient om grunnen til avskjedigelsen.

¹⁶⁹ Skrivelse, direktør Gjestland til direktør Kielland. Datert 02.03.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 25.

¹⁷⁰ Rudolf horns tilsvaret til byretten. Datert 05.09.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H II, s. 64.

¹⁷¹ Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind II, s. 102.

¹⁷² Skrivelse, A/S Rjukanfos til dr. Blich. Datert 25.03.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 31.

¹⁷³ Skrivelse, advokat Ole Røed til A/S Rjukanfos 15.04.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 36.

¹⁷⁴ Skrivelse, advokat Ole Røed til A/S Rjukanfos 14.04.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 35.

¹⁷⁵ Skrivelse, advokat Ole Røed til A/S Rjukanfos. 15.04.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 37.

¹⁷⁶ Skrivelse, A/S Rjukanfos til advokat Ole Røed 21.04.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 37.

¹⁷⁷ Aftenposten, fredag 24.04.1931. Aftenutgaven, s. 2.

Noen uker i forveien hadde Blich blitt innkalt til konferanse med Axel Aubert, hvor generaldirektøren i følge Blich bare hadde forklart ham hvilke bevis han hadde mot Hagemann, Collett og Schöning.¹⁷⁸ Slik Blich så det hadde han ingen bevis for at han var innblandet. Aubert skulle ha forsøkt både å få Blich til å innrømme sin skyld og å angi de tre andre. Axel Aubert hevdet ovenfor Aftenposten at han hadde gode bevis mot Blich.¹⁷⁹ Slik Norsk Hydro så det, forsøkte Blich å skjule kontoret og hjemmet sitt for dem. Han møtte nemlig ikke opp til flere avtalte møter, hvor Norsk Hydro skulle få gå gjennom Blichs papirer. Unnskyldningen til Blich var at han var svært syk og dermed forhindret fra å møte. Hydro mente å vite at han ikke var så syk.¹⁸⁰ Da Blich først møtte opp, nektet Gjestland på hans gjentatte spørsmål å fortelle nøyaktig hvilke bevis de hadde mot ham.¹⁸¹ Hadde Norsk Hydro nok engang en dårlig sak?

Hydro i forsvarsposisjon

Norsk Hydro mente Blich hadde brutt kontrakten med selskapet på to måter. For det første gjaldt det skjematetegningene. I følge Axel Aubert var det ikke tillatt å oppbevare dokumenter med så detaljerte opplysninger – verken på kontoret eller i hjemmet. Regelen Aubert siktet til var innstrammingen av taushetsplikten som han beordret den 3. november 1928.¹⁸² Med denne skjerpelsen av taushetsplikten ble det forbudt å ha med seg Hydros tegninger hjem. Viktige dokumenter skulle i tillegg til enhver tid være innelåst i selskapets arkiver. Bruddet på denne regelen var oppsigelsesgrunn nok i seg selv, i følge Aubert.¹⁸³ Men Hydro så for seg at Blich hadde brutt kontrakten på en grovere måte. Det ble antydnet at skjematetegningene var grunnlaget for opplysningene i ”Blich”-mappen som ble funnet på Colletts kontor.¹⁸⁴ Dette mente Hydro beviste at Blich med hensikt skaffet seg opplysninger for å gi dem til Collett. Denne mistanken ble underbygget av at de to hadde møtt hverandre gjentatte ganger i 1930 og hadde hatt kontakt via telegram. Hydros advokat, Rudolf Horn, viste til flere telegram som

¹⁷⁸ Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind I, s. 43.

¹⁷⁹ Aftenposten, fredag 24.04.1931. Aftenutgaven, s. 2.

¹⁸⁰ Skrivelse, A/S Rjukanfos til advokat Ole Røed 21.04.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 37.

¹⁸¹ Skrivelse, Ole Røed til A/S Rjukanfos. 22.04.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ” Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 38.

¹⁸² Konfidentiell skrivelse, generaldirektør Aubert til direktør Bjarne Hansen. Datert 03.11.1928. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 3.

¹⁸³ Advokat Rudolf Horns tilsvaret til byretten. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H II, s. 64.

¹⁸⁴ Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind I, s. 52.

han mente beviste at Blich ga Collett informasjon om Hydros drift som for eksempel: ”Her går alt bra teknisk sett – vi har stadige rekorder m.h.t. produksjonen og bra utbytter, *men lagrene vokser* [adv. R. Horns utheving].”¹⁸⁵

I tillegg knyttet Hydro sin mistanke til et pro memoria forfattet av Sam Eyde, som var datert 31. august 1930.¹⁸⁶ Dette inneholdt en plan for bygging av en kalksalpeterfabrikk etter ammoniakkmetoden. Her beskrev Eyde utførlig hvilke tekniske løsninger som skulle benyttes, samt detaljerte beregninger av kostnader. Disse beregningene og beskrivelsene var gjort av noen som kjente til Hydros drift fordi de stemte overens med driften på Herøya, mente Norsk Hydro. Selskapet påsto at Blich hadde utført det tekniske arbeidet i forbindelse med pro memoriaet siden det var rettet av Blich.¹⁸⁷ I forbindelse med en festlighet på Sem, gården til Sam Eyde, hadde flere lagt merke til at de to slektningene hadde forsvunnet inn på et bakværelse for en lengre periode.¹⁸⁸ Hydro insinuerte at Blich og Eyde konspirerte om å starte en ny kalksalpeterfabrikk – kanskje i forbindelse med Elektrokemisk sin kraft ved Lysefallene.¹⁸⁹ Dette var den samme kraftressursen som Eydes selskap Elektrokemisk i 1928 vurderte å benytte til kalksalpeterproduksjon. Den gangen engasjerte selskapet Emil Collett som konsulent, som på det tidspunktet Eyde skrev pro memoriaet forsøkte å engasjere Julius Blich i sitt konsulentfirma.

Aubert hevdet det grove bruddet på kontrakten skyldtes Blichs kontakt med Collett og Eyde. Disse to personene var ikke bare utenforstående for Hydro – de var Hydros konkurrenter. I forrige kapittel så vi tydelig hva Aubert mente om Collett. Generaldirektøren påsto at han ved flere anledninger hadde advart sine ingeniører mot å ha kontakt med Collett, og spesielt hadde han gjort dette ovenfor Blich. Men hva med Sam Eyde; kunne han være en trussel mot Norsk Hydro? Etersom Eyde ikke lenger satt i Norsk Hydros styre var han som konkurrent til Norsk Hydro å regne, mente Aubert. Riktignok hadde grunnleggeren av Hydro fått tittelen ærespresident, men dette var ingen formell stilling. Aubert benyttet sin taletid i rettssaken til å ta et personlig oppgjør med Sam Eyde. Han forklarte for retten at Eyde var en ”... mann, som ikke er med Hydro, men mot”.¹⁹⁰ Argumentet hans var i all hovedsak knyttet

¹⁸⁵ Skrivelse, dr. Blich til dr. Collett 30.06.1930. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiestretssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 19.

¹⁸⁶ Advokat Horns prosesskrift til byretten. Datert 19.12.1931. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiestretssak A.nr. 233/1932”. Bind H II, s. 101.

¹⁸⁷ Ibid, s. 101.

¹⁸⁸ Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiestretssak A.nr. 233/1932”. Bind II, s. 83.

¹⁸⁹ Ibid, s. 85.

¹⁹⁰ Advokat Rudolf Horns prosesskrift. ”Udaterte uttalelser i forbindelse med rettssakene.” Norsk Hydros arkiv. 01.10.e 16.1 b. 275.

til engasjementet Eyde hadde hos den tidligere Hydrokonkurrenten Badische som gjorde at Eyde måtte trekke seg fra Hydros styre. Men det er helt klart at Aubert også spilte på planene til Elektrokemisk om å bygge en kalksalpeterfabrikk fra 1928. Han lot det tydelig skinne gjennom at han mente Eyde sto bak disse planene og at hans pro memoria gjaldt samme sak. Insinuasjonene til Aubert ble nok ikke tatt rett ut av luften. Sam Eyde utviste nemlig ved flere anledninger en lite ryddig opptreden i forbindelse med alle de selskapene han var engasjert i.

Oppbevaringen av skjemategningene, og kontakten med Emil Collett og Sam Eyde, var i følge Norsk Hydro forhold som brøt med Hydros kontrakts §5 om taushetsplikt, samt den ytterligere innstramning i Axel Auberts skrivelse av 3. november 1928. Til sammen tilsa disse reglene at ingen i Hydro hadde lov å oppbevare selskapets tegninger, overslag eller driftsresultater. I tillegg var de ansatte pålagt å utvise varsomhet slik at ingen uvedkommende fikk tak i slike opplysninger. Med "urvedkommende" mente man ikke bare utenforstående, men også "...funksjonærer innen selskapet".¹⁹¹ I Hagemannsaken førte en lignende argumentasjon fra Hydros side til avsløringen av en heller slurvete praksis innad i selskapet. Det hadde vært svært liten kontroll med selskapets dokumenter. Å ha med dokumenter hjem var vanlig – til og med når en funksjonær sluttet var det vanlig å ta med seg Hydros dokumenter. De ble sett på like mye som ingeniørenes eiendom, som selskapets. Var det rimelig å forutsette at denne praksisen ble endret med noen skrivelser fra generaldirektøren?

Regler er til for å brytes

I retten opptrådte Julius Blich som om han ikke kunne skjønne hva galt han hadde gjort. Bak ønsket om å få laget skjemategningene lå det i følge ham bare hederlige beveggrunner. De var ledd i en prosess hvor han satte seg inn i fabrikkens drift på Herøyas drift. På denne tiden hadde han vært helt overbevist om at han ville bli denne fabrikkens direktør.¹⁹² Det ble han ikke. I stedet ble Blich kjemistef på Herøya i 1929. Da så han på det som en selvfølge at han trengte skjemategningene i sitt arbeide. Mannen som fikk direktørstillingen på Herøya, Tormod Gjestland, var elektroingeniør og hadde liten erfaring fra de kjemiske sidene av Norsk Hydros drift fordi han tidligere hadde vært ansatt ved Hydros kraftstasjoner. Ettersom fabrikkens på Herøya var en kjemisk fabrikk, så Blich på seg selv som den tekniske leder av fabrikkens i

¹⁹¹ Kontrakt datert 16.08.1929, med påtegning av 03.02.1930. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høiestrettsak A.nr. 233/1932". Bind H1, s. 7.

¹⁹² Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høiestrettsak A.nr. 233/1932". Bind II, s. 138.

kraft av å være sjef for kjemiavdelingen.¹⁹³ Ut fra denne forståelsen, var det utenkelig for ham å ikke ha full oversikt over produksjonsprosessen. Han var ikke i stand til å utøve sitt ingeniøryrke dersom han ikke hadde oversikt. Det var slett ikke noe bemerkelsesverdig med skjemategningene – det var vanlig i moderne bedriftsledelse, mente Blich.¹⁹⁴

Selv hevdet Blich at han hadde behandlet skjemategningene med forsiktighet – nettopp derfor han hadde klippet bort identifikasjonsmerket. På grunn av dette ville ingen utenforstående, dersom de kom over papirene, skjønne hva dokumentene handlet om, mente Blich. Den utenforstående ville ikke vite hvilket firma dokumentene tilhørte og enda mindre hva de beskrev.¹⁹⁵ Han hadde ingen forståelse for de nye reglene Aubert innførte. Han nektet å skrive under de nye kontraktene i lang tid, og det samme gjaldt for den ytterligere innstramningen av taushetsplikten. Grunnen til dette var at Blich mente disse reglene krenket ingeniørens yrkesfrihet.¹⁹⁶ Selv om han hadde skrevet under på at han godtok den nye praksisen, hvor han måtte ha godkjennelse for å ta med dokumenter hjem, fulgte han dem ikke i praksis. Blich mente det ble et paradoks ettersom han var sin egen sjef; skulle han be seg selv om tillatelse for å ta skjemategningene med hjem?¹⁹⁷

Når det gjaldt hans kontakt med Collett var ikke den mer mistenkelig enn at de to forhandlet om et mulig partnerskap. Hele tiden hadde han vært åpen om dette forholdet for sin arbeidsgiver. Da han forhandlet med Collett hadde han vært svært påpasselig med å ikke komme inn på Hydros drift. Dersom Collett hadde forsøkt å få ham til å røpe ting, visste ikke Blich noe om det. Det var i det hele tatt vanskelig for ham å forstå hva Collett i så fall var ute etter, fordi han ikke visste hva slags type oppdrag han hadde. Denne typen kontakt mente Blich at enhver arbeidsgiver måtte tolerere.¹⁹⁸ For ham var det absurd at Aubert skulle kunne nekte ham å kontakt med sine venner og bekjente. Senere kom Emil Collett til å gi en veldig interessant forklaring på hvordan ingeniører forholdt seg til kolleger som var ansatt i andre foretak.

At Sam Eyde og Blich på noen måte hadde konspirert med tanke på å starte opp en kunstgjødsselfabrikk i Norge, var en helt meningsløs beskyldning, i følge Blich. Pro memoriaet hadde han riktignok hjulpet sin onkel med. Sam Eyde hadde planlagt å foreslå for

¹⁹³ Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høiesterettsak A.nr. 233/1932". Bind I, s. 67.

¹⁹⁴ Ibid, s. 61.

¹⁹⁵ Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høiesterettsak A.nr. 233/1932". Bind II, s. 102.

¹⁹⁶ Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932". Bind I, ss. 8-11.

¹⁹⁷ Ibid, s. 67.

¹⁹⁸ Ibid, s. 43.

Norsk Hydro å benytte vannkraften ved Tyin til kalksalpeterproduksjon, hevdet han. I retten ble denne historien bekreftet i en erklæring fra Sam Eyde.¹⁹⁹ Ettersom planen var myntet på Hydro, kunne han ikke gjort noe galt, mente Blich. Han fikk imidlertid et forklaringsproblem, fordi kraftkapasiteten som var oppgitt i Eydes pro memoria ikke stemte med kapasiteten ved Tyin. Tallene stemte imidlertid mistenkelig mye med de beregningene Collett i sin tid gjorde for Lysefallene. Blich mente at han bare hadde gjort et overslag slik at denne planen kunne være mer generell og ikke bare gjelde for Tyin.²⁰⁰ Men var det ikke uansett et brudd på de nye reglene om taushetsplikt? De nye reglene sa at funksjonærene ikke skulle fortelle andre funksjonærer ansatt i selskapet om de tekniske detaljene i driften. Det vil si at selv om Sam Eyde ble betraktet som en del av Norsk Hydro, så var det brudd på reglene når Blich hjalp ham.

Men de nye reglene var ikke ment å være fullstendig rigide. ”Det er selvfølgelig iøvrig min forutsetning at fabrikkene står i intim rapport med hverandre ...”, understreket Aubert i en av sine skrivelser.²⁰¹ Forutsatt at Blich regnet sin onkel som knyttet til selskapet, er det slett ikke utenkelig at han mente at arbeidet han gjorde var legalt. På den andre siden markerte Blich både mens han var ansatt og under rettssaken motstand mot de nye reglene. Det kan være at han, og muligens flere, valgte å ikke følge dem i praksis. Eksemplet med arbeidet Blich gjorde for Eyde viser hvor lite svart/hvitt denne saken var. Slechtsrelasjonen mellom de to, Eydes spesielle forhold til Hydro og arbeidets karakter gjør det svært vanskelig å definere handlingen som enten rett eller gal. Både Auberts antydning om at dette arbeidet gjaldt en plan for Lysefallene og Blichs påstand om at arbeidet gjaldt for Tyin, var plausible. Det var heller ikke Eydes pro memoria Norsk Hydro la størst vekt på i deres anklager mot Blich. Først og fremst var det ”Blich”-mappen de prosederte på.

Den kunnskapsrike ”vedkommende”

I følge Norsk Hydro virket det veldig sannsynlig at Blich var den som hadde gitt Collett de opplysningene som var i dokumentmappen fordi de to hadde møtt hverandre rett før dokumentet ble skrevet. Det var imidlertid vanskelig å bringe på det rene hvem som sto bak opplysningene i dokumentet. Det ble konstant referert til den anonyme personen

¹⁹⁹ Erklæring fra Minister Sam Eyde. 15.02.1932. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høyesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H II, s. 122.

²⁰⁰ Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høyesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind II, s. 97.

²⁰¹ Skrivelse, generaldirektør Aubert til Notodden, Rjukan og Eidanger Salpeterfabrikker. 25.06.1929. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høyesterettssak A.nr. 233/1932”. Bind H I, s. 7.

”vedkommende”. Hvem var det som hadde gitt Emil Collett opplysninger om Norsk Hydros drift – og hvorfor lå de i en mappe merket ”Blich”? Emil Collett hevdet at dokumentet var et arbeidsdokument han hadde gjort seg i forbindelse med forhandlingene mellom ham og Blich. Det var ikke meningen at dokumentet med opplysningene om Norsk Hydros produksjon lå i ”Blich”-mappen, mente Collett. Han hevdet de ble lagt der ved en feiltagelse. Collett ville ikke røpe hvem ”vedkommende” var.²⁰² I de første forklaringene for retten hevdet han at det kunne være flere personer. Grunnen til at han kalte sin kilde for ”vedkommende” var i følge Collett, at hans ”... sprog ikke alltid er førsteklasses”.²⁰³

Denne forklaringen var for tynn for Norsk Hydro. De var overbevist om at Blich var personen, som det ble referert til. De mente å ha bevis for at kontakten mellom Blich og Collett var mer enn bare forhandlinger. De viste til en rekke telegram hvor de to avtalte møter. Spesielt en anledning ble det knyttet stor mistanke til. En av Blichs underordnede forklarte at han hadde overhørt en samtale på Blichs kontor dagen etter møtet mellom Blich og Collett i januar 1930. Der hadde Blich sagt ”... men da jeg så ham notere, sluttet jeg å snakke”.²⁰⁴ For Norsk Hydro var denne uttalelsen et bevis på at samtalen mellom Blich og Collett ikke dreide seg om generelle tekniske spørsmål. De trodde skjemategningene ble laget med bakgrunn i dette møtet for at Blich skulle kunne forklare Collett om Norsk Hydros produksjonsprosess. De mente årsaken til møtet mellom de to i slutten av januar var at Collett, Brodtkorb og Jensen hadde stått fast i et teknisk spørsmål angående ammoniakkmetoden. Collett skal deretter ha ringt til Julius Blich for å høre hvordan dette problemet ble løst på Herøya. Da Blich ikke hadde klart å svare på spørsmålene til Collett der og da, avtalte de å møtes i Oslo.²⁰⁵

Blich kjente ikke igjen Hydros beskrivelse av hans møte med Collett i slutten av januar 1930. Møtet var tilfeldig og veldig kort, mente han. Han forklarte at de hadde møttes utenfor Norsk Hydros kontorer i Bygdøy allé og deretter tatt en spasertur i Hydroparken. Under spaserturen hadde de pratet om personlige saker og generelle tekniske spørsmål.²⁰⁶ Grunnen til at han var i Oslo denne gangen, var i følge Blich, at han oppsøkte en lege. Senere i rettssaken fikk Blich støtte av Collett i spørsmålet om hvem som var ”vedkommende”. Collett ville nemlig i en av hans siste forklaringer røpe hvem ”vedkommende” var. Han påsto

²⁰² Dr. Colletts vidneforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høyesterettsak A.nr. 233/1932”. Bind V, s. 304.

²⁰³ Ibid, s. 302.

²⁰⁴ Jeg har ikke lyktes i å finne ut hvem det er som har vitnet om denne saken. Min kilde er advokat Horns notater til høyesterettsaken. Gjestland skal ha bekreftet sitatet for retten. Norsk Hydros arkiv 01.10e 16.1 b275.

²⁰⁵ Her baserer jeg meg fortsatt på advokat Horns notater. Norsk Hydros arkiv 01.10e 16.1 b275.

²⁰⁶ Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høyesterettsak A.nr. 233/1932”. Bind I, s. 47.

det var en av de ansatte i Byrå Collett, nemlig Birger Brodtkorb.²⁰⁷ Brodtkorb var opprinnelig tenkt som leder for konsulentfirmaets oppdrag i Polen, men han ble syk. Det var sykdommen som utløste Colletts jakt etter nye folk og satte ham i kontakt med Hagemann og Blich. Dokumentet i "Blich"-mappen var kommet i stand i forbindelse med Brodtkorbs sykdom, påsto Collett. Da han ble syk, ønsket Collett å samle all kunnskapen Brodtkorb satt inne med, slik at den ikke skulle gå tapt for konsulentfirmaet.²⁰⁸

I følge Collett var det på grunn av Brodtkorbs sykdom at han ikke røpet sin kilde tidligere. På grunn av hans sykdom var ikke Brodtkorb i stand til å møte i retten. Da han ikke hadde mulighet til å imøtekomme ting som ble sagt om ham, ble partene i retten enige om at Brodtkorb skulle slippe enhver form for mistenkeliggjøring. Dette gjaldt både i Hagemann- og Blichsaken. Når Collett nå kunne trekke Brodtkorbs navn frem, hang det sammen med at det var to år etter Brodtkorbs død, og retten godkjente bruken av hans navn. Colletts advokat, Rudolf Næser, besøkte Brodtkorb på sykehuset like før han døde og fikk der en erklæring av ham. Brodtkorb sa i denne erklæringen at han ikke kunne bekrefte at han var "vedkommende" i Colletts dokument, fordi han ikke hadde vært med på utformingen av dokumentet. Opplysningene i dokumentet hadde han gitt Collett – derfor mente Brodtkorb at han høyst sannsynlig var "vedkommende".²⁰⁹ Denne erklæringen utelot ikke at Blich kunne være en av kildene til dokumentet. Ville det i så fall bety at Blich hadde gjort noe galt? Hvor gikk egentlig grensen mellom generelle tekniske diskusjoner og avsløringer knyttet til driften av et foretak?

En fruktbar samtale om teknikk

Emil Collett fastholdt at det var Brodtkorb som var hans kilde, men han ville ikke utelukke at Brodtkorb hadde fått opplysningene fra noen i Norsk Hydro. Dommeren lurte på om noen i Norsk Hydro hadde gjort noe galt ved å gi Brodtkorb informasjon om selskapets drift. Collett svarte i utgangspunktet nølende: "... det spørres hva han får igjen for det."²¹⁰ Imidlertid fikk dommeren han mer i tale da han spurte om hvordan to fagfolk diskuterer teknikk. Collett mente en teknisk diskusjon var nytteløs "med mindre den ene kan fortelle noget av interesse

²⁰⁷ Dr. Colletts vidneforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høiesterrettsak A.nr. 233/1932". Bind V, s. 285.

²⁰⁸ Ibid, ss. 285-303.

²⁰⁹ Erklæring, signert Signy Brodtkorb. Datert 13.09.1935. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1 b276.

²¹⁰ Dr. Colletts vidneforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høiesterrettsak A.nr. 233/1932". Bind V, s. 324.

og den annen forteller noget av interesse”.²¹¹ Collett begynte å nærme seg en definisjon av en teknisk diskusjon: ”Det nytter ikke efter min og mange andres erfaring å spørre og pumpe en mann om alle mulige ting, med mindre man selv kan gi noget. Det er det man efter våre begreper kaller en nyttig diskusjon, som bidrar til å bringe teknikken frem [min uthevnning].”²¹² Collett utdypet sitt syn på slike ”kjøpesamtaler” av opplysninger. ”Dertil må jeg svare at jeg for min egen del har absolutt ikke nogetsomhelst imot at mine funksjonærer om jeg så må si, optrer på den måte.” Administrator: ”Tror de Hydros ledelse har noget imot det?” Collett: ”Det ser ut til det”.²¹³ Collett mente at i en diskusjon måtte en gi visse opplysninger for å underbygge ens tekniske syn. Da ble Collett spurt av rettens administrator: ”Hvis den (opplysningen) var ulovlig, vilde De vel ha revet telegrammet i stykker?” Collett: ”Ja, det er et spørsmål som er nokså vanskelig å besvare.”²¹⁴

Colletts uttalelser virket nesten som en legitimering av det mange vil kalle industrispionasje. Men hadde han ikke et poeng? Collett og Blich hadde kjent hverandre siden 1905. Blich hadde studert sammen med flere av Colletts brødre. I de periodene Collett jobbet for Norsk Hydro hadde han jobbet nært med Blich. Slik Collett så det, ville samtalen fort handle om teknikk når ingeniører møttes – ”... hvilket er nokså naturlig”.²¹⁵ Kunne Norsk Hydro nekte venner å prate med hverandre? Med deres felles fortid i Norsk Hydro var nok ikke veien kort til en diskusjon om selskapet. Men Blich måtte være forsiktig med hva han sa, da han pratet med venner som ikke var ansatt i samme selskap. Her fantes åpenbart ingen klare grenser, og dette handlet om tillit i en dobbelt forstand. Foretaket var til syvende og sist avhengig av sine funksjonærers lojalitet. Samtidig sto og falt ingeniørenes krav om profesjonell status på evnen til å utføre etisk akseptable handlinger.

Her er det viktig å bemerke at Norsk Hydros anklager i denne saken ikke var de samme som mot Hagemann. De hadde ingen konkret ting eller kunnskap som de mente Blich hadde lekket til Collett. Bevisene begrenset seg til insinuasjoner om at Blich hadde lekket driftsresultater til Collett. Anklagen kokte ned til at, uansett hva som ble diskutert, var det ulovlig å prate med Collett. Det var denne forståelsen av de nye reglene som Julius Blich ikke godtok. Han mente han overhodet ikke hadde sagt viktigere ting enn det som kunne leses i aviser om Norsk Hydro. Axel Aubert mente derimot det var en stor forskjell mellom å høre noe fra aviser og fra funksjonærer i et selskap. ”Aviser pleier å fortelle løgn, men når

²¹¹ Ibid, s. 324.

²¹² Ibid, s. 324.

²¹³ Ibid, s. 325.

²¹⁴ Ibid, s. 325.

²¹⁵ Ibid, s. 324.

funksjonærer forteller noget, er det en bekreftelse og helt ulovlig i følge kontrakten.”²¹⁶ Blich var uenig i Auberts påstand om hvilke regler som gjaldt. ”Hydros funksjonærer hadde rett til å tale med alle og enhver og høste erfaringer, bare man ikke meddelte opplysninger om Hydro eller det selskap man var ansatt i.”²¹⁷ Implisitt mente Blich at Auberts nye regler var for rigide og strenge, både med tanke på funksjonærenes rett til å oppbevare dokumenter og deres rett til å prate med kolleger. Rettslig sett kunne Blich ha et poeng dersom dommerne mente Hydros kontrakter var urimelige. Avtalelovens §38 fastslo nemlig at en kontrakt ikke var bindende dersom den utilbørlig innskrenket yrkesfriheten til funksjonæren.

Rettens vurdering

2. juli 1932 avsa Oslo Byrett dom i Blichsaken. Kjennelsen ble et knusende nederlag for Julius Blich. Retten mente Norsk Hydro hadde bevist at opplysningene i ”Blich”-mappen var av stor betydning for selskapet. Videre mente de at forholdene ”... pekte hen paa dr. Blich, som den der har git opplysningerne ...”.²¹⁸ Colletts forklaringer fant de lite tilfredstillende. Han hadde uttalt seg så uklart og vakkende om kildene til opplysningene at de hadde liten tiltro til hans forklaring. De la derimot veldig stor vekt på en replikkveksling som skulle ha foregått under husundersøkelsen i Paris. Karl Schöning skal der ha sagt til Olaf Jensen: ”Dette blir verst for Blich, men gudskjelov at de ikke fandt det mest kompromiterende for ham.”²¹⁹ Rettens konklusjon var at det virket overveiende sannsynlig at Blich i en eller annen grad hadde vært kilden til Collett.

Det viktigste beviset var dog skjemategningene. Åpenbart var det et kontraktsbrudd da Blich beholdt disse dokumentene, mente retten. Ytterligere mistenkelig var det at han klippet bort identifikasjonsmerket. Blichs forklaringer på dette punktet var, I følge domsavsigelsen, ulne. I beste fall måtte dette beskrives som ”... en höist eiendommelig maate at omgaaes bedriftens tegninger paa”.²²⁰ Behandlingen av dokumentene var i seg selv nok til at ”... hans avskedigelse paa dagen var berettiget”. På grunn av dette så retten ingen grunn til ”... at indlate sig paa de övrige forhold i saken bl.a. fhv. generaldirektør Sam Eydes P.M.”.

²¹⁶ Dr. Blichs partsforklaring. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettsak A.nr. 233/1932”. Bind I, s. 44.

²¹⁷ Ibid, s. 44.

²¹⁸ Dom i Oslo byrett i Blich-saken. datert 02.07.1932. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1 b274.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Ibid.

Kjennelsen innebar full frifinnelse for Norsk Hydro. I tillegg ble Julius Blich dømt til å betale saksomkostningene til Norsk Hydro som ble beregnet til 4.000 kr.²²¹

Kjennelsen fra byretten virker som et ekko av Axel Auberts taler i retten. Det er påfallende hvor ulikt utfallet av de to rettssakene ble. Spesielt dommeren i Blichsaken, Otto Wærness, var knusende i sin dom over Blichs handlinger. Det interessante er at han ble supplert med to sakkyndige domsmenn, som begge var bedriftsledere. Den ene var dr. ing. Alf Bjercke og den andre var direktør Einar Eitrem.²²² De to sakkyndige dommerne følte seg langt mindre sikre på at Blich bevisst hadde utlevert informasjon til Collett. Men når det gjaldt hvorvidt Blich hadde brutt kontrakten med utførelsen av skjemategningene, var de to sakkyndige langt mer kategoriske i sin dom. I Hagemannsaken ble kontraktsforholdene et tema, i og med at Hagemann ikke hadde en kontrakt med karensordning. Da ble det avslørt en heller slurvete praksis med tanke på Hydros kontroll over sine dokumenter. Avtalelovens vern mot urimelige kontraktskrav spilte sannsynligvis en rolle i den saken. I Blichsaken, derimot, ble det overhodet ikke stilt spørsmål ved hvorvidt de nye reglene til Hydro var for rigide. Dommerne mente den nye kontraktens form ga "... uttrykk for det tillidsforhold som maatte herske mellom bedriften og funktionærene og som var av den største viktighet for bedriften".²²³ I dette tilfellet kan habiliteten til de to sakkyndige domsmennene trekkes i tvil. Som industriledere var det mye som talte for at de ikke tok utgangspunkt i Avtalelovens bestemmelser. Senere skal vi se at rimeligheten i Hydros kontrakter ble diskutert utenfor rettssalen.

Blich hevdet at byretten hadde tatt feil i både bevisbedømmelsen og rettsanvendelsen.²²⁴ Derfor anket han byrettens kjennelse. Saken gikk helt til høyesterett og ble avsluttet først i 1937. Da var det nesten syv år siden hele Hydrosaken startet med husundersøkelsen hos Emil Collett i Paris. Før den endelige dommen i Blichsaken hadde ikke Hydro lyktes i å få bevist sine industrispionasjeanklager. I motsetning til i byrettssaken røpet Collett sin kilde i "Blich"-mappen i høyesterett. Dette kunne kanskje høyne Blichs sjanser for å få medhold.

16. april 1937 leste høyesterettens formann opp sin vurdering av saken. Han fant det høyst sannsynlig at Blich hadde hatt samtaler med Collett om tekniske anliggender og dermed ikke utvist tilstrekkelig forsiktighet. I dette spørsmålet vurderte høyesterettens formann

²²¹ Ibid.

²²² Ibid.

²²³ Ibid.

²²⁴ Utskrift av Høyesteretts stemmegivningsbok i muntlige saker. Sak A.nr. 233/1932. Datert 05.02.1937. NIFs arkiv. Hovedstyrets protokoll. 1937. Dagsorden for hovedstyremøte 16.04.1937, s. 1.

bevisene likt som byrettens formann. Men høyesterettsdommeren fant de personlige relasjonene mellom Collett og Blich som formildende omstendigheter. Hans resonnement var ikke påvirket av Colletts tale om hvordan teknikere snakker sammen. Om Hydros regler var for strenge var heller ikke temaet. Premisset hans var faktisk en mistenkeliggjøring av Emil Collett, som samtidig unnskyldte Julius Blich. Han la nemlig til grunn at Blich ikke "... har kjent til den omfattende industrielle spionasjevirksomheten overfor Hydro, som det er på det rene blev drevet fra Colletts side".²²⁵

På grunn av uaktsomheten fra Blichs side, mente høyesteretts formann at Hydro var berettiget til å avskjedige Blich uten oppsigelse. Men: "Imidlertid har ikke Hydro innskrenket seg hertil".²²⁶ Selskapet offentliggjorde avskjedigelsen "...på en sådan måte at den har fått langt mer skjebnesvangre følger for Blich enn avskjedigelsen i og for seg kan antas å ville ha fått".²²⁷ Oppslaget på Hydros kontorer var, slik Aubert sa det, motivert av ønsket om "en skjerpet form for avskjed". Istedenfor å komme ryktene om Blichs handlinger til livs, nærte oppslaget opp under dem. Dette var rykter som ikke bare ble spredt i Norge. Også i internasjonal presse ble det under "... sensasjonelle overskrifter, hvori ryktene om Blichs delaktighet i anslagene mot Hydro blev kolportert".²²⁸ Om Blich hadde brutt kontrakten med hensyn til Eydes pro memoria eller skjemategningene fant formannen uvesentlig. Det vesentlige var at Hydro hadde grunn til avskjedigelse, men hadde utført avskjedigelsen på en urimelig hard måte. Han foreslo derfor å omgjøre byrettens kjennelse, med det resultat at Norsk Hydro skulle betale Julius Blich en erstatning på 50.000 kr. Forslaget ble enstemmig vedtatt av de seks andre dommerne.²²⁹

Behov for rettslig revidering?

Rettssakene skapte åpenbar forvirring, både blant partene, men fremfor alt blant juristene. Rådwillheten kom tydelig til syne blant domsmennene med en gang et spørsmål ble stilt i dybden. Denne tendensen ble kanskje karest illustrert i Hagemannsaken når retten skulle ta standpunkt til hvorvidt sentrifugen var en bedriftshemmelighet. Hydro var selv med på å skape forvirring, ettersom de forsøkte seg på flere definisjoner av sine hemmeligheter. På den andre siden blir rådwillheten kanskje best illustrert ved de sakkyndiges rolle, som ikke lyktes i

²²⁵ Ibid, s. 3.

²²⁶ Ibid, s. 4.

²²⁷ Ibid, s. 4.

²²⁸ Ibid, s. 5.

²²⁹ Ibid, s. 6.

å stilling til spørsmålet, men bare laget en definisjon som var uegnet til å avgjøre saken. Dette spørsmålet var helt sentralt i Hagemannsaken, fordi begrepet bedriftshemmelighet var kjernen i lovregelen Hagemann ble siktet for å ha brutt. Rådwillheten var helt klart til Hagemanns fordel. I Blichsaken synes det som om domsmennene nærmest har sett bort fra Avtalelovens §38. De kunne også gjort saken til et spørsmål om Hydros nye regler var for strenge, men det gjorde de altså ikke. Dette gjorde imidlertid ingeniørforeningen.

I Teknisk Ukeblad 15. november 1934 ble det publisert en artikkel under tittelen: ”Ingeniørers rettstilling i bedriftene”.²³⁰ Artikkelen var forfattet av juristen Sigurd Østrem. Han var inspirert av Hydrosaken og ønsket å si noe om dens juridiske grunnlag. Østrem gikk i dybden av lovreglene og vurderte deres anvendelighet. Hans hovedpoeng var at den juridiske praksis både innen lovgivning og domsavgjørelser hadde forandret seg drastisk de siste tiårene, men uten at dette hadde fått konsekvens for de tre lovreglene som regulerte forholdet mellom ingeniør og bedrift. Han mente den moderne juridiske praksisen i større grad så bort fra prinsippet om avtalefrihet mellom private parter. Den moderne jussen tok over der de private parter tidligere hadde enerådighet til å definere rettigheter og plikter ”... på områder hvor det gjelder virksomhet av betydning for det hele folk.” Jussen begynte stadig større grad å tre inn i næringslivets områder med sikte på å sikre det ”samfundsmessige samvirke”.²³¹ Denne orienteringen i jussen mente han viste at det norske samfunn beveget seg fra den liberalistiske og individualistiske tidsalder og inn i den kollektivistiske.

Det var først og fremst Straffelovens §294 som Østrem mente var problemet. Denne lovregelen ga det utslag at en bedrift kunne pålegge en tidligere ansatt et konkurranseforbud på to år. I praksis betød det at en ingeniør som sluttet i en bedrift ikke kunne bli ansatt i en konkurrerende bedrift før etter to år. Men denne regelen trådte først i kraft dersom ingeniøren i sin opprinnelige bedrift hadde vært i forbindelse med bedriftshemmeligheter. Her lå problemet til straffelovens §294 fordi begrepet bedriftshemmeligheter innbydde til fortolkningsproblemer. Problemet med å definere ”bedriftshemmelighet” ble eksemplarisk vist i Hagemannsaken. Resultatet av at straffelovens bestemmelser ikke var blitt revidert i tråd med den moderne kollektivistiske lovanvendelsen, var i følge Østrem at beskyttelsen av bedriftshemmeligheter ble beholdt i ”sitt noget antikverte preg”.²³² Det problematiske med tolkningen av denne bestemmelsen ga det absurde resultat, i følge Østrem, at en uskyldig ”bruk av” en bedriftshemmelighet, for eksempel ved å ta med seg arbeidet hjem, inngikk i

²³⁰ Teknisk Ukeblad nr. 46. 15.11.1934, s. 543.

²³¹ Ibid, s. 543.

²³² Ibid, s. 543.

bestemmelsen, mens grovere bruk falt utenfor. Åpenbart siktet Østrem med dette til forskjellen mellom Blichs og Hagemanns handlinger. Da Østrem skrev artikkelen, var Hagemann frifunnet, mens Blich hadde tapt i byretten.

Østrem hevdet at Avtalelovens §38 var mer moderne og satte strenge krav til dommeren. Derved slapp en unna "... juristeriets store fare, den åndeløse bokstavtolkning som straffeloven i tilknytning til grunnlovsforbudet mot straffedom uten etter lov innbyr til."²³³ Konkurranselovens del som ble kalt Loven om illojal konkurranse av 1922 var også moderne i sin form, mente Østrem. Ulempen med denne bestemmelsen var at den gjaldt handelsforhold, og kunne derfor ikke nødvendigvis tolkes til å gjelde for ansatte i bedrifter. Ettersom bestemmelsen om bedriftshemmeligheter ikke var inkludert da konkurranseloven ble formulert oppsto det et smutthull i lovgivningen. Konsekvensen av dette ble at bedriftene ikke hadde et sikkert vern mot industrispionasje.

I forbindelse med Hagemannsaken kontaktet Emil Colletts advokat, Rudolf Næser, en av Norges ledende industrimenn, C.W. Eger, og fikk ham til å uttale seg om sitt syn på de juridiske spørsmålene. Eger var ingen hvem som helst i forbindelse med rettssakene. Han ledet Eydes selskap, Elektrokemisk, som engasjerte Collett som konsulent i 1928, og som kanskje Eydes pro memoria var myntet på. Eger mente at lovgivningen ikke hadde fulgt den industrielle utviklingen. Hans innfallsvinkel til spørsmålet om hvordan forholdet mellom ingeniør og bedrift skulle reguleres var knyttet til målet om industriell utvikling. For at industrien skulle oppnå den beste utviklingen, var den avhengig av et godt samarbeid med teknikkens menn, ingeniørene, fordi de var industriens fundament, mente Eger. Det største hinderet for et godt forhold mellom dem var bestemmelsene om bedriftshemmeligheter.²³⁴ Ettersom bedriftshemmeligheter tidligere ikke hadde representert et problem for bedrifter, hadde ikke industriens menn gransket loven nøye på dette området, mente Eger.

Da bedrifter etter hvert begynte å betrakte sine prosesser som bedriftshemmeligheter, hadde det sammenheng med at man gikk bort fra å kreve patenter. Årsaken til dette lå i patentenes svakhet – de kunne omgås. Dermed sto industrilederne ovenfor et nytt juridisk problem, og det gjaldt definisjonen av bedriftshemmeligheter. Her oppsto det en interessemotsetning mellom industrien og ingeniørene, mente Eger. En videst mulig definisjon var i industriens interesse, mens en smalest mulig definisjon var i ingeniørens interesse. Egentlig burde ikke en slik interessemotsetning oppstå, påsto Eger. Industribedriftene kom på kant med sine ingeniører dersom de opererte med en vid definisjon,

²³³ Ibid, s. 543.

²³⁴ Brev, C.W. Eger til advokat Rudolf Næser. Datert 09.02.1932. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 15.1 b268.

og det var de ikke tjent med. Ingeniørene kunne undergrave sin legitimitet dersom de krevde en videst mulig definisjon. Eger berørte med dette kjernen i spørsmålet om hvor eiendomsretten til kunnskap lå i forholdet mellom ingeniører og bedrifter. De var gjensidig avhengig av tillit, samtidig som deres interesser var i konflikt.

I tillegg til det definatoriske problemet med begrepet heftet det også praktiske problemer med bedriftshemmelighetene. Dersom en ingeniør lot seg engasjere av en konkurrerende bedrift, ville det i praksis være umulig for ham å skille mellom hans allmenne viten, tillærte viten, viten med utspring i hans ”praktisk-logisk-tekniske sans”, og det som var erfaringer fra den gamle bedriften. Et annet problem kunne være ingeniørens nye bedrifts krav om kompetansen til sin nyansatte. Hvis ingeniøren i en intervjusituasjon fortalte at han var bundet av enkelte bedriftshemmeligheter, og derfor ikke kunne utføre enkelte operasjoner, ville han sannsynligvis ikke få jobben. Eger konkluderte med at både bedriften og ingeniørene var best tjent med en snever definisjon av bedriftshemmeligheter.²³⁵ Denne konklusjonen står i kontrast til Hydros argumentasjon i retten, fordi selskapets ledere hadde en tilbøyelighet til å ville betrakte hele produksjonsprosessen som hemmelig.

Egers syn på Straffeloven ligner på Sigurd Østrem, fordi han mente denne loven var for gammel. Siden århundreskiftet, som Straffeloven var fra, hadde forholdet mellom industrien og ingeniørene endret seg drastisk, i følge Eger. Ingeniørene var blitt spesialister innen sine felt, noe som igjen ble manifestert ved at industrien ble sektorinndelt.²³⁶ Det virket urimelig for ham å frata ingeniøren all kunnskap, som han hadde ervervet seg gjennom sin spesialisering i en bedrift. Dersom en gjorde det, tvang en i praksis ingeniørene til å bytte bransje, hvis de ønsket å skifte arbeidsgiver. I realiteten innebar dette å sette ham tilbake til der han startet som ferdig utdannet ingeniør, mente Eger. For ingeniørenes del var det verste med Straffeloven at den åpnet for at enhver bedrift kunne kreve fullstendig taushetsplikt av sine ingeniører, selv uten å måtte yte noen erstatning.

Eger mente bestemmelsene i Avtaleloven hadde påvirket dette spørsmålet. Som konsekvens av den økte betydningen industrien de siste tiårene hadde fått for samfunnet, fikk de høyt utdannede ingeniørene større makt og innflytelse over flere områder. Denne utviklingen førte i følge ham til at:

”De reagerte derfor imot den ensidig bundne stilling de var holdt i og industriens menn forstod ogsaa efterhvert at det ikke var menneskelig berettighet, men at det ogsaa var nødvendig eller ønskelig for industriens utvikling at den tekniske stands stilling blev hevet –

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid.

ikke bare i økonomisk henseende men ogsaa alment sett. Dette innså man i flere land, og i Norge resulterte det i avtalelovens §38 av 1918.”²³⁷

Eger stilte seg tvilende til at alle bedrifter forstod rekkevidden av Avtaleloven. Selv om bestemmelsene i loven virket klare og tydelige, ble de gjenstand for forskjellige tolkninger, hevdet han. I Egers bedrift på denne tiden ble det satt i verk en opprydding, hvor bedriftens kontrakter ble brakt i henhold til den nye loven. Spørsmålet som Avtaleloven reiste var hvor mye en bedrift kunne binde en ingeniør, før hans arbeidskraft ble ”vesentlig innskrenket”. Definisjonsproblemet bidro til utviklingen av en kutyme, som ble kalt karensforpliktelser.²³⁸ Dersom en bedrift ville legge restriksjoner på sine ingeniørers arbeidsområder etter at kontrakten var utløpt, måtte den gi ingeniøren kompensasjon for dette.

Karensforpliktelser var, I følge Eger, et tiltak bedrifter kunne iverksette dersom de ønsket mer beskyttelse enn bestemmelsene i Straffelovens §294 og loven om illojal konkurranse av 1922 ga. Denne ordningen var av stor verdi for både bedriften og ingeniøren, mente han. Bedriften var avhengig av lojale ingeniører. Karensordningen innebar et incitament til å være lojal. De gamle bestemmelsene fra Straffeloven, om konkurranseforbud uten erstatning, kunne bringe ingeniører i et uføre med tanke på arbeid og økonomi, som kunne friste ham til å begå illojale handlinger. Ordningen med en rimelig og tilpasset erstatning (karensbetaling), ga ingeniører tiden og muligheten til å omstille seg og oppgradere seg på et nytt område, og industrien kunne forvente fullkommen lojalitet, hevdet Eger.²³⁹

Det er lett å tolke uttalelsene til Eger som støtte til Hagemann. Betød det at han mente sin industrilederkollega Axel Aubert hadde iverksatt urimelige regler? Selv om uttalelsene hans virker som støtte til Hagemann, kan de ikke umiddelbart tolkes dit hen at Hydro hadde urimelige kontrakter. Eger uttalte seg på generell basis – han tok ikke stilling til Hydros nye regler. Det må understrekes at bakgrunnen for Egers uttalelser i Hagemannsaken var at Colletts advokat kontaktet Eger. I tillegg ble det antydnet i begge rettssakene at både Collett og Blich kan ha vært involvert i planer om å starte en kalksalpeterfabrikk for selskapet han var leder for, Elektrokemisk. I sin selvbiografi nevner Sam Eyde C.W. Eger som en av sine mest lojale medarbeidere.²⁴⁰ Med tanke på konflikten mellom Sam Eyde, Emil Collett og Axel Aubert, talte ikke relasjonene til Eger for støtteerklæringer til hans industrilederkollega – snarere tvert imot. Uansett om lojaliteten til Eger lå hos hans bekjente, er uttalelsene hans

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Ibid.

²⁴⁰ Eyde, S. 1939. *Mitt liv og mitt livsverk*. Oslo: Gyldendal, s. 419.

interessante, fordi han i likhet med Østrem peker på at det var noe uavklart med den juridiske reguleringen av forholdet mellom bedrift og ingeniør. Det er dette som er bakgrunnen når jeg i neste kapittel tar for meg ingeniørforeningens arbeide med å lage nye standardkontrakter.

Som man reder, så ligger man

Resultatet av rettssakene ble nok ikke slik Hydro hadde forventet. Det som i 1931 så ut som en stor industrispionasjeskandale, med klare bevis mot flere konkrete personer, endte med at ingen ble dømt. Frifinnelsen av T.C. Hagemann var basert på bevisenes stilling. Rettsreglenes uklarhet spilte åpenbart en betydelig rolle for frifinnelsen. Men Norsk Hydro rotet det helt klart mye til for seg i denne saken. Spesielt med tanke på at de ikke hadde kontroll med hvor sentrifugetegningen var. Selskapets tidligere praksis, hvor ingeniørene hadde kunnet ta med seg Hydros dokumenter, gjorde også det vanskelig å dømme Hagemann. Nettopp derfor var nok Hagemannsaken viktig for Aubert. I utgangspunktet var det Hagemannsaken han ville føre for retten. Blichsaken var ikke Hydros sak – den var Blichs. Det var i sammenheng med Hagemanns engasjement i Byrå Collett at sentrifugetegningen ble utlevert. De nye taushetspliktsreglene var en direkte konsekvens av Hydros samarbeid med IG Farben, og den tyske kjemitrustens sentrifugetegning. Derfor ble situasjonen pinlig for Aubert, når han innså at hans selskap hadde rotet bort tyskernes tegning. Hagemannsaken var slik sett viktig på to nivåer. For det første for å vise for de ansatte i Hydro at den gamle praksisen ikke lenger var akseptabel. For det andre kan Aubert ha tenkt at det ovenfor IG Farben kunne virke unnskyldende å bevise at årsaken til at sentrifugetegningen hadde havnet på konkurrenters hender var regelrett industrispionasje. Desto verre for Hydros forhold til IG Farben ble det sannsynligvis at rettssaken endte motsatt – at Hydro måtte selv ta skylden for at sentrifugetegningen var på avveie.

At Julius Blich ble tilkjent erstatning fra høyesterett, ble begrunnet med oppslaget på Hydros kontorer. Auberts ønske om en skjerpet form for straff, slo tilbake mot ham. Oppslaget er bare et eksempel på en urimelig hard fremføring av anklagene fra Auberts side. Men det kanskje mest bemerkelsesverdige med Blichsaken var et av premissene i høyesterettsdommen. Det ble tatt for gitt at Emil Collett hadde drevet industrispionasje. Det samme gjaldt for riksadvokatens henleggelse av Hagemannsaken, som mente det var tilstrekkelig bevis for å dømme Collett. Slik sett kan det i ettertid virke uklokt av Aubert å inngå avtalen med Collett. Han ga Collett gjennom avtalen en form for amnesti. Det negative

ufallet av Hydrosaken for Hydro ble altså ikke bare bestemt av uklare rettsregler, men også av dårlige valg fra Axel Auberts side.

På den andre siden stammet mye av det som skapte problemer for Hydro i retten fra den gamle Hydrokulturen – fra før Aubert ble generaldirektør. Ingeniørenes frihet til å oppbevare og ta med seg dokumenter var en vel etablert praksis da Aubert ble generaldirektør. Etter sterkt press fra IG Farben ble han nødt til å stramme hardt inn på denne praksisen, noe han da også gjorde. Men i forbindelse med Hagemannsaken, var det den gamle praksisen som ble utslagsgivende. Slik sett ble Aubert fanget av fortiden. I Blichsaken tydet forholdene kanskje på at Aubert ikke var helt i mål med tanke på å fjerne den gamle praksisen. I begge sakene gjaldt en uheldig dynamikk for Hydro – desto mer selskapet argumenterte for strengheten i de nye reglene i retten, dess mer åpenbarte kontrollproblemene i organisasjonen seg.

En viktig konsekvens av rettssakene var den offentlige blesten de skapte. Partenes argumentasjonen i retten, var ved flere anledninger opplagt ikke bare rettet mot dommeren. Avisenes referater og intervjuer tok form som en offentlig debatt omkring spørsmålet om eiendomsrett til kunnskap. Parallelt med rettssakene var dette spørsmålet reist innad i NIF, gjennom igangsettelsen av standardkontraktarbeidet. Vi har hittil sett hvordan ingeniørenes sektorisering og funksjonærising gjorde yrkesmobiliteten mindre. Kombinert med den økte kontrollen med kunnskapen bak selskapets prosesser i Hydro, ble spørsmålet om eiendomsretten til kunnskap aktualisert. I tillegg kom rettsreglenes og rettssystemets manglende evne til å regulere dette forholdet mellom ingeniører og bedrifter. Hydrosaken kom langt på vei til å legge premissene for diskusjonen om standardkontrakten. I motsetning til Blichsaken ble rimeligheten av Hydros nye kontrakter sentralt i diskusjonene om ingeniørforeningens standardkontrakt. Spørsmålet er hvilken side ingeniørforeningen ville velge i forhold til Hydrosaken; var de på lag med profesjonen eller foretaket?

KAPITTEL 4:

NIFs standardkontrakt – profesjonskodeks versus foretakets kontroll

21. august 1930 besluttet den Norske ingeniørforeningen å utarbeide en ny standardkontrakt for ingeniører. NIF ønsket å samarbeide med Norges Industriforbund, som takket ja til tilbudet. Det ble nedsatt en komité bestående av representanter for begge foreningene for å lage den nye standardkontrakten. Arbeidet ble kontroversielt og omstridt. Stridens kjerne kom til å bli bestemmelsene om taushetsplikt og karensordningen. På samme måte som i Hydrosaken, handlet denne striden om eiendomsretten til kunnskap. I Hydrosaken så vi at de involverte ingeniørene hadde ulik oppfatning i spørsmålet om eiendomsrett. Hydros vitner opptrådte lojalt mot sitt selskap mens de siktede spilte på argumenter om profesjonell yrkesfrihet. I standardkontraktsaken delte ingeniørforeningens medlemmer seg i all hovedsak i to leire. På den ene siden sto funksjonæringeniørene. På den andre siden sto lederingeniørene. Denne inndelingen hang nok sammen med ingeniørenes mangel på en enhetlig profesjonsidentitet. Mange befant seg i en spesiell situasjon, fordi de fleste av medlemmene i industriforbundet også var medlemmer i ingeniørforeningen. Rollekonflikten må ha vært påtrengende for dem. Hvordan legitimerte de sine synspunkter – som ingeniører eller som industriledere?

Standardkontraktsaken og Hydrosaken hadde imidlertid ikke bare denne allmenne problemstillingen felles; Norsk Hydro og Hydrosaken kom på flere måter til å påvirke standardkontraktsaken. Komitémedlemmene ble på forhånd enige om å ta utgangspunkt i eksisterende kontraktsformularer. Etter å ha lest de første utkastene fra komiteen, var det høyst sannsynlig at det var de nye kontraktene til Norsk Hydro som lå til grunn for disse utkastene.²⁴¹ For det andre kom rettssakene og personer fra Hydro til å gjøre arbeidet med standardkontrakten ekstra komplisert og langdrygt. Den ferdige kontrakten var klar først i 1939. Standardkontraktsaken ble, på grunn av Hydros rolle i norsk industri og Hydrosaken, en diskusjon om hvorvidt Hydros nye kontrakter var rimelige. Beslutningen om å lage nye standardkontrakter var begrunnet med at store industribedrifter benyttet kontrakter som ble

²⁴¹ Komiteens første utkast er nærmest en kopi av Julius Blichs kontrakt fra 1929. NIFs arkiv. Hovedstyreprotokoll 1934. Dagsorden for Hovedstyremøte 30.10.1934; Kontrakt, datert 16.08.1929, med påtegning av 03.02.1930. Norsk Hydros arkiv. 01.10e 16.1. "Utdrag i Høiesterrettssak A.nr. 233/1932". Bind H I, s. 7.

ment å være ingeniørfiendtlige. Utfallet hadde derfor stor betydning for Norsk Hydro. Kunne resultatet av standardkontraktarbeidet bli at Norsk Hydro måtte endre på sine kontrakter?

En kontroversiell beslutning

Vi har tidligere sett Julius Blich påstå at han sendte en henvendelse til ingeniørforeningen i 1929. Det er ikke umulig at ingeniørforeningens beslutning om å lage ny en standardkontrakt ble utløst av denne henvendelsen. Den gangen ønsket han at ingeniørforeningen skulle ta stilling til om de nye kontraktene til Hydro var akseptable. På denne tiden var en gammel kjenning av ham president i ingeniørforeningens hovedstyre, nemlig Claus Friman Dahl. Dahl var en av Hydrodirektørene som Axel Aubert hadde sparket i 1926. Hydros nye generaldirektør hadde sørget for en knekk i begges karriere. Friman Dahl måtte gå av som Hydrodirektør, mens Blich ikke fikk ikke fikk den attraktive direktørstillingen på Herøya i 1929. Antagelig kan dette ha medvirket til at både Friman Dahl og Blich så negativt på de endringene Aubert hadde gjort i Hydro. En kan tenke seg at de ved å reise denne saken med full tyngde i ingeniørforeningen kunne stikke kjepper i hjulene for Auberts endringer i Hydro.

Under Friman Dahls ledelse i ingeniørforeningens hovedstyre tegnes det opp en klar agenda mot karensordningen. På hovedstyremøtet den 10. februar 1930 ble spørsmålet om en ny standardkontrakt diskutert, og konklusjonen ble at den eksisterende normen ” ... er neppe lengre tidsmessig”.²⁴² Den eksisterende normen var mønsterkontrakten som ingeniørforeningen utarbeidet i samarbeid med Mekaniske Verksteders Landsforbund i 1917. Det var denne normen som introduserte karensordningen som prinsipp. Det var helt tydelig at foreningen fant denne ordningen ingeniørfiendtlig. På samme møte diskuterte hovedstyret kontraktene til to ingeniører som hadde en slik ordning, som de mente ” ... på en utilbørlig måte bandt ingeniørene”.²⁴³ Julius Blich var altså ikke alene om å henvende seg til ingeniørforeningen med klager på karensordningen; det kan hende at Hydros nye kontrakter inspirerte andre bedrifter til å ta i bruk ordningen. Vi skal senere se at det ble hevdet at industribedriftene kopierte hverandres kontrakter. Norsk Hydro var fra sin oppstart i forkanten av utviklingen av standardiserte ingeniørkontrakter.

I 1930 la hovedstyret etter initiativ fra Friman Dahl frem hovedstyrets forslaget om å lage ny standardkontrakt på representantskapsmøtet.²⁴⁴ Den gamle Hydrodirektøren forklarte

²⁴² NIFs arkiv. Hovedstyreprotokoll 1930. Referat fra hovedstyremøte 10.02.1930. Konfidentielle saker. Ad IV, Lønns og standsspørsmål. Punkt 3, Ingeiørkontrakter, s. 3.

²⁴³ Ibid, s. 3.

²⁴⁴ Representantskapsmøtet var NIFs øverste organ. Hovedstyret var administrasjonsorganet.

for representantene at hovedstyret hadde fått ” ... en rekke henvendelser til Hovedstyret fra folk som har vært ansatt eller som tenkte på å ta ansettelse i bedrifter, hvor der er bedriftshemmeligheter og hvor de altså uten videre er pålagt taushetsplikt og dessuten pålagt ikke å ta ansettelse ved konkurrerende bedrift i så og så mange år etter at de har gått ut av den annen bedrift”.²⁴⁵ Friman Dahl møtte opp med et forslag til en ny standardkontrakt, men verken forslaget om å lage et nytt formular, eller hovedstyrets utkast, ble spesielt godt mottatt. Diskusjonen om dette forslaget ble så kontroversiell, at Teknisk Ukeblad, som vanligvis refererte fra disse møtene, ble nektet å referere noe om denne saken.²⁴⁶ Funksjonæringenører og lederingen sto steilt mot hverandre i synet på karensordningen. Førstnevnte ønsket å stryke hele karensordningen, mens industriledere tok til orde for å droppe hele standardkontraktarbeidet.²⁴⁷

Representanten for den rene Hydroavdelingen, Salpeterindustriens avdelingens leder Arne Enger, støttet industriledernes standpunkt mot standardkontrakten – til tross for at han på dette tidspunktet var funksjonær i Hydro. Enger forklarte at alle i hans bedrift hadde strengere kontrakter enn Hovedstyrets standardkontraktforslag. I følge ham var ingen i hans bedrift misfornøyd med den nye kontrakten til Hydro.²⁴⁸ Det var en sannhet med modifikasjoner. Vi har sett Julius Blich påstå at han kontaktet Salpeteringeniørenes avdeling i NIF, for å høre om foreningen godtok Hydros nye kontrakter. Enger hadde imidlertid klare interesser bak sitt synspunkt. Han var byggeleder for de nye fabrikkene på Rjukan, og hadde sannsynligvis ambisjoner om direktørstillingen for disse fabrikkene.²⁴⁹ Dersom han hadde uttrykt misnøye til Norsk Hydros kontrakter, kunne veien frem til direktørstillingen bli lang.

Organisasjonsstrategi eller dragkamp om karens?

Beslutningen om å lage nye standardkontrakter hadde nok en lengre forhistorie enn den spesifikke bakgrunnen. Ingeniørprofesjonen og den norske industrien hadde endret seg siden mønsterkontrakten fra 1917 ble laget. Ingeniørene var i langt større grad blitt fast ansatte funksjonærer i industribedrifter. I tillegg skapte de økonomiske krisene på 20-tallet arbeidsløshet blant ingeniørene. Industribedriftene begynte på sin side å bli større organisasjoner, med tiltagende kontroll over ingeniørenes arbeid. På begynnelsen av 30-tallet

²⁴⁵ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Bergen 21.08.1930, s. 64.

²⁴⁶ Teknisk Ukeblad nr. 35. 28.08.1930, s. 398.

²⁴⁷ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Bergen 21.08.1930, ss. 63-65.

²⁴⁸ Ibid, s. 72.

²⁴⁹ Ræstad, C. 1930. ”Norsk Hydro 25 år 2. desember 1930.” *Elektroteknisk tidsskrift*. Nr. 33, s. 461.

var det, mye på grunn av denne utviklingen, dannet en betydelig fraksjon innen NIF som ønsket en vektlegging av funksjonærenes arbeidsforhold. Samfunnsviteren Tor Halvorsen har plassert arbeidet med standardkontrakten i sammenheng med en strategisk kamp innad i ingeniørforeningen. Han påstår at standardkontraktsaken var en viktig del av strategiene i ingeniørforeningens kamp for å bevare foreningen som en enhetsorganisasjon.²⁵⁰

De lavest utdannede ingeniørene hadde siden midten av 20-tallet uformelt diskutert planer om å starte en alternativ organisasjon.²⁵¹ Disse ingeniørene var misfornøyde med ingeniørforeningens arbeid for funksjonærenes arbeidsforhold. Denne situasjonen minner om det som på begynnelsen av 1900-tallet skjedde med den opprinnelige ingeniørforeningen i Tyskland, Verein deutscher Ingenieure (VDI). Denne foreningen var på samme måte som den norske ingeniørforeningen en enhetsorganisasjon. Men ved inngangen til det 20. århundre slo de tyske ingeniørenes enhetsforening sprekker, som følge av funksjonæringeniørenes frustrasjon over organisasjonens innsats for deres arbeidsforhold. Resultatet i Tyskland ble opprettelsen av flere nye ingeniørforeninger.²⁵² Tor Halvorsen viser hvordan den samme dynamikk var gjeldende i Norge på 30-tallet.²⁵³ Han retter søkelyset på radikale krav om lønnskamp fra funksjonæringeniørene. Disse kravene ble kategorisk avvist av ingeniørforeningen. Han legger spesielt vekt på at noen foreslo å opprette kontakt med Landsorganisasjonen og Norges Arbeidsgiverforbund, et forslag som nok hadde sammenheng med det nyopprettede tariffsystemet. Halvorsen mener lederingeniørene i ingeniørforeningen vant en viktig seier, i og med at ingeniørforeningen besluttet å samarbeide med industriforbundet, og ikke arbeidsgiverforbundet, i standardkontraktsaken. Dette forhindret i følge ham utviklingen av tariffforhandlinger.²⁵⁴

Det var helt klart en fraksjon av funksjonæringeniørene som ønsket at ingeniørforeningen skulle innlede tariffforhandlinger. Da den Norske Ingeniørforeningen slo sprekker midt på 30-tallet, og den nye ingeniørforeningen NITO så dagens lys, var en av deres hovedsaker tariffforhandlinger. Jeg stiller meg imidlertid spørrende til om tariff var aktuelt i forbindelse med standardkontraktsaken. Halvorsen har rett i at industriforbundet ikke var en gitt samarbeidspartner, men han tar feil med tanke på alternativene. Diskusjonen på representantskapsmøtet handlet om hvorvidt ingeniørforeningen skulle lage standardkontrakten alene, i samarbeid med industriforbundet, Mekaniske Verksteders

²⁵⁰ Halvorsen, T. 1993 s. 436.

²⁵¹ Gunnerud, A.S. 2002. *NITO – I går, I dag og I morgen!* 03.10.2002. [URL] <http://www.nito.no/article.asp?ArticleID=1443&SubRank=5>, [12.12.2002]

²⁵² Kfr. Jaraus, K.H. 1990, s. 21.

²⁵³ Halvorsen, T. 1993, ss. 431-435.

²⁵⁴ Ibid, ss. 456-457.

Landsforbund, eller med begge; arbeidsgiverforbundet ble aldri nevnt på representantskapsmøtet.²⁵⁵ Riktignok ble det lansert ønsker om å knytte ingeniørenes lønninger til standardkontraktsaken, men dette fikk ikke støtte blant representantene. Det som skapte den opphetede diskusjonen på representantskapsmøtet var karensordningen. Jeg tror standardkontraktsaken best forstås i sammenheng med striden om eiendomsrett til kunnskap, og spesielt som en kamp om karensordningen.

Tor Halvorsen har nok overvurdert seieren til lederingeniørene på representantskapsmøtet. De ønsket ikke standardkontrakten velkommen. Denne saken kunne hjelpe funksjonæringeniørene med å få gjennomslag for sine krav om å dele eiendomsretten til den tekniske kunnskapen med bedriftene. At hovedstyrets forslag om å lage en standardkontrakt ble vedtatt, betød egentlig et nederlag for lederingeniørene. Det Halvorsen kaller en seier for denne gruppen, var i grunnen det beste av to onder. Det hadde nemlig vært verre for lederingeniørene om ingeniørforeningen hadde laget standardkontrakten alene. Med industriforbundet representert i komiteen var lederingeniørenes interesser godt ivarett.

Full stans!

Lederen i industriforbundet, direktør Lorentz Vogt, mottok i 1933 informasjon fra en av industriforbundets representanter i standardkontraktkomiteen.²⁵⁶ Her fikk han vite at komiteens første møte hadde vært 9. mars 1933, nesten tre år etter at beslutningen om å lage standardkontrakten ble tatt. Industriforbundets representant påsto at komitémedlemmene hadde vært så opptatte hver på sin kant, at de ikke hadde klart å finne et passende møtetidspunkt.²⁵⁷ Denne redegjørelsen var imidlertid feil. Industriforbundets representant utelot nemlig hovedgrunnen til forsinkelsen. I ingeniørforeningens hovedstyres beretning for aktiviteten i 1932, forteller de at komiteen for standardkontrakter ”... hadde påbegynt sitt arbeide, som midlertidig er blitt avbrutt i påvente av dom i Hydrosaken.”²⁵⁸ Det var altså Hydrosaken som forårsaket forsinkelsen for standardkontraktkomiteen.

Antagelig var det den samme personen som utelot denne hendelsen i sin redegjørelse for industriforbundet, som også sørget for at standardkontraktarbeidet ble avbrutt. For ingeniørforeningens representanter var avbruddet ikke ønskelig. En av dem, Hallgrim

²⁵⁵ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Bergen. 21.08.1930, s. 64.

²⁵⁶ ”Normalkontrakt for norske ingeniører” Brev, Sverre Brønne til direktør Lorentz Vogt 21.02.1934. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 784. Kontrakter, Ingeniører 34-36.

²⁵⁷ Ibid.

²⁵⁸ Teknisk Ukeblad nr. 43. 27.10.1932, s. 421.

Thoresen, uttalte om dette på ingeniørforeningens representantskapsmøte i 1934 ” ... at Ingeniørforeningens komiteemedlemmer var ikke videre fornøiet med at saken skulde stå i stampe.”²⁵⁹ Den nevnte representanten fra industriforbundet var ingen hvem som helst. Det var nemlig Hydros salgsdirektør Sverre Brønne. Med Hydro i ryggen så nok Brønne helst at komiteen begynte sitt arbeide først etter rettssakene var avsluttet. De kan ha tenkt at rettssakene ville bidra til en radikalisering av ingeniørforeningens synspunkter. Hydros motpart spilte jo på argumenter om ingeniørenes profesjonelle rettigheter. Mens rettssakene foregikk kan Hydros ledere ha tenkt at standardkontraktkomiteen ville fått problemer med å lage en standardkontrakt som var annerledes enn Hydros nye kontrakter, dersom Hydro vant i rettssystemet.

Parallelt med avbruddet i standardkontraktkomiteens arbeid startet et spill mellom partene i Hydrosaken om ingeniørforeningens holdning til rettssakene. Offisielt nektet ingeniørforeningen å kommentere rettssakene.²⁶⁰ Internt i ingeniørforeningens hovedstyre var imidlertid rettssakene tema ved flere anledninger. Det er imidlertid umulig å lese verken de enkeltes mening, eller hovedstyrets samlede mening, ut av de referatene som er bevart. Men partene fra rettssakene kom til å sette hovedstyret under press. Til dagsorden for Hovedstyrets møte 18. juni 1933, forelå to spesielle saker under punktet for utmeldelse. Både T. C. Hagemann og Erling Egenæs hadde varslet sin utmeldelse.²⁶¹ Hva handlet disse sakene om?

Det som skjedde på Hovedstyremøtet 18. juni 1933 var slutten på et dramatisk spill om foreningens syn på Hydrosaken. Hovedstyret hadde et halvt år tidligere fått to forslag om eksklusjon av medlemmer. Fra Oslo avdeling ble det foreslått å ekskludere Axel Aubert, etter forslag fra Hagemann, mens Salpeterindustriens avdeling foreslo å ekskludere Hagemann.²⁶² Hovedstyret ble åpenbart satt under sterkt press i denne situasjonen. Det er helt tydelig at disse sakene ble forsøkt behandlet så delikat som mulig. Ved å ekskludere Hagemann ville de samtidig gi signaler om at de ikke støttet hans profesjonsargumentasjon. På den andre siden ville en eksklusjon av Hydros generaldirektør være en dramatisk handling. Hydro var identitetskaperen for de norske ingeniørene, og selskapets generaldirektører var vel ansett. På Hovedstyremøtet 24. april 1933 bestemte de seg for hva de skulle gjøre med Axel Aubert. Det ble besluttet å sende et brev til Hagemann hvor de skrev:

”I skrivelse til Oslo avdeling av 9/1-33, har De fremsatt forslag om at Generaldirektør

²⁵⁹ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 31.10.1934, s. 55.

²⁶⁰ Teknisk Ukeblad nr. 52. 14.01.1932, s. 561.

²⁶¹ NIFs arkiv. Hovedstyrets protokoll 1933. Dagsorden for hovedstyremøte 18.06.1933. Ie, Utmeldte medlemmer, s. 2.

²⁶² NIFs arkiv. Hovedstyrets protokoll 1933. Referat fra hovedstyremøte 20.02.1933. Konfidentielle saker. III, Indre foreningsanliggender. Punkt 3, s. 1.

Dr. Axel Aubert utvises av foreningen. Saken har vært behandlet på ordinær måte av Oslo avdeling i medhold av vore loves prgf.8. Hovedstyret, som har gjennomgått saken, finner ikke at klagen kan tas tilfølge²⁶³

Foreningen valgte dermed å ikke støtte Hagemann, men ville de ekskludere ham? I klagesaken mot Hagemann valgte foreningen en annen strategi enn ovenfor Aubert. I stedet for å behandle klagen forsøkte Hovedstyret å få Hagemann til å melde seg ut frivillig. På Hovedstyremøtet 20. februar 1933 besluttet de å sende ham en anmodning om å melde seg ut.²⁶⁴ Dette var før klagen fra Salpeterindustriens avdeling ble behandlet. Antagelig handlet denne anmodningen om at ingeniørforeningen ikke ønsket å ta side med noen av partene offentlig. Det var først i forkant av Hovedstyrets møte 18. juni, etter at saken mot Aubert ble frafalt, at Hagemann fulgte anmodningen. På en finurlig måte klarte Hovedstyret dermed å slippe unna et offentlig standpunkt, fordi de slapp å ekskludere noen. Denne måten å unnsnippe et offisielt standpunkt i en betent sak for ingeniørprofesjonen ble betegnende også i standardkontraktsaken.

Samtidig som ingeniørforeningen slapp å ta et offentlig standpunkt for noen av partene i Hydrosaken, klarte de å unngå å havne i konflikt med Axel Aubert. T.C. Hagemann var, som følge av dette spillet, ikke lenger medlem av ingeniørforeningen. Det er nærliggende å tenke at ingeniørforeningen presset Hagemann til å trekke seg. Anmodningen kan nok ha blitt tolket som et signal av ham på at dersom han ikke trakk seg ut, ville han bli ekskludert. At Erling Egenæs ønsket å melde seg ut, tror jeg best forstås som et press på hovedstyret. Han ga signal om at han ikke ønsket å være i samme forening som Hagemann. I forkant av hovedstyremøtet 18. juni 1933, erklærte Egenæs at han trakk sin utmeldelse tilbake.²⁶⁵ Mye tyder på at grunnen til dette var at Hagemann meldte seg ut. Satt under press ønsket nok ikke hovedstyret å trosse Hydros ønsker. Dette spillet om ingeniørforeningens syn viser hvilken viktig rolle Hydro spilte for den norske ingeniørprofesjonen. Vi skal senere se at Hydro også kom til å påvirke resultatet i standardkontraktsaken.

Intermessoen som Hydrosaken skapte viser hvor fundamental striden om eiendomsretten til kunnskap var for ingeniørprofesjonen. Sammenhengen mellom Hydrosaken og standardkontraktsaken var åpenbar for alle på denne tiden. På nyåret i 1932

²⁶³ NIFs arkiv. NIFs Hovedstyreprotokoll 1933. Referat fra hovedstyremøte 24.04.1933. Konfidentielle saker. III, Indre foreningsanliggender. Punkt 2.

²⁶⁴ NIFs arkiv. NIFs Hovedstyreprotokoll 1933. Referat fra hovedstyremøte 20.02.1933. Konfidentielle saker. III, Indre foreningsanliggender. Punkt 3, s. 1.

²⁶⁵ NIFs arkiv. NIFs Hovedstyreprotokoll 1933. Dagsorden for hovedstyremøte 18.06.1933. Ie, Utmeldte medlemmer, s. 2.

drev redaktøren av Teknisk Ukeblad, Øyvind Lange, en kampanje for å få stoppet Hydrosaken. Hvis det var behov for å rydde opp i rettsreglene for å skape klarhet, mente han at veien ikke gikk via en dom: ”Da må der nye, klarere bestemmelser til, grunnlagt på fagfolks arbeide, for eksempel igangsatt av NIF.”²⁶⁶ Lange må her ha siktet til standardkontraktkomiteen. På grunn av den tette koblingen mellom disse to sakene, måtte kontraktkomiteen ta stilling til den prinsipielle diskusjonen fra rettssakene. Posisjonene fra rettssakene utfordret alle ingeniørene. De aktiviserte nemlig motsetningene i ingeniøridentiteten for fullt. Det store spørsmålet var om ingeniøren skulle godta en innskrenket yrkesfrihet av lojalitet til bedriften, eller om ingeniørens krav på kontroll over egen kunnskap skulle være hellig.

Brønne inntar posisjon

Det første møtet i standardkontraktkomiteen ble, i følge Sverre Brønne, brukt til å fordele arbeidsoppgaver. Resultatet ble at medlemmene av komiteen skulle ha ansvar for å utforme hver sin del av formularet.²⁶⁷ Da de valgte å fordele formuleringsansvaret mellom seg, utpeker et forhold seg som interessant: ansvaret for å formulere punktet om karensordningen ble gitt til Sverre Brønne.²⁶⁸ I 1925 skrev Sverre Brønne en rapport for NI om bruken av karensordninger, og han hadde derfor kunnskap om temaet.²⁶⁹ Samtidig kan denne fordelingen forklares på en annen måte. For ham var dette punktet sannsynligvis det viktigste fra hans ståsted som Hydrodirektør. Det var denne ordningen IG Farben krevde at Norsk Hydro skulle benytte seg av, og som flere nå mente bandt ingeniørene urimelig sterkt til sine arbeidsgivere. Uansett om Brønne hadde kompetanse om karensordninger, så var det et strategisk viktig ansvar han fikk.

Denne posisjonen ble da også lagt merke til. 15. desember 1932 var arbeidet med standardkontrakter et tema for Øyvind Langes leder i Teknisk Ukeblad. Det spesielle med denne lederen var at Lange angrep sammensetningen av komiteen. I utgangspunktet mente han komiteen var ”fortrinlig” sammensatt, men ”på grunn av særlige forhold kan der dog bli tale om inhabilitet innen den oprinnelige medlemsstab”.²⁷⁰ Lange la ikke skjul på at han siktet til Sverre Brønne. I lys av Hydrosaken mente Lange at Hydros salgsdirektør kunne anses

²⁶⁶ Teknisk Ukeblad nr. 2. 21.01.1932, s. 12.

²⁶⁷ ”Normalkontrakt for norske ingeniører” Brev, Sverre Brønne til direktør Lorentz Vogt 21.02.1934. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 784. Kontrakter, Ingeniører 34-36.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 5.1. Arbeidsutvalgets protokoller, Boks 94-97. Bind 3 IV.

²⁷⁰ Teknisk Ukeblad nr. 50. 15.12.1932, s. 501.

inhabil, fordi komiteen ” ... vil beskjeftige sig med mange betydningsfulle prinsipielle og praktiske spørsmål, som denne sak har bragt for dagen.”²⁷¹

Langes antydning om inhabilitet i komiteen traff nok et sårt punkt. Industriforbundet hadde store vansker med å stille med representanter til komiteen. Organisasjonens medlemmer var trolig lite entusiastiske til arbeidet; de ville nok helst vært standardkontrakten foruten. Den sentrale representanten til industriforbundet var imidlertid klar hele tiden. Sverre Brønne, som ble lederen for industriforbundets representanter, var den første som sa ja til vervet. Han ble også den eneste i komiteen som ikke var ingeniør. Senere viste det seg at Brønnes deltagelse i komiteen var avgjørende strategisk sett. Norsk Hydro hadde store interesser i komiteens arbeid. Det er faktisk ikke helt utenkelig at Axel Aubert stilte krav om en representant fra Hydro i komiteen. Han satt nemlig i styret til industriforbundet.²⁷² Derfor var kanskje ikke antydningen om inhabilitet skivebom. Men det er viktig å bemerke at komiteen ikke var nøytralt sammensatt; det var en komité basert på interesser, med tre representanter fra hver forening.

Hvor strategisk viktig Brønnes posisjon i kontraktskomiteen var, kan merkes allerede ved de første diskusjonene om standardkontraktens innhold på ingeniørforeningens representantskapsmøter. På NIFs Representantskapsmøte i Trondheim i 1933 var det karensordningen som sto i fokus. Ingeniøren Eeg-Henriksen tok til orde for at komiteen burde søke å bli ferdig fortrest mulig. Han var bekymret fordi ” ... såvidt jeg vet (er) allerede en uheldig praksis i sving”.²⁷³ Eeg-Henriksen hadde en spesiell praksis i tankene, nemlig ”karensbestemmelsen.”²⁷⁴ Mangelen på en standardkontrakt var i følge Eeg-Henriksen årsaken til at en slik uheldig praksis kunne utvikle seg. ” Når en bedrift som ikke før har generelle kontrakter skal sette op kontraktskjema falder det naturlig å bygge videre på skjema som en tilsvarende bedrift allerede har.”²⁷⁵ Frykten for karensordningen var nok ikke Eeg-Henriksen alene om. Senere kom det til stor uenighet om denne bestemmelsen.

Bemerkningen til Eeg-Henriksen ble imidlertid ikke fulgt opp, noe som var betegnende for NIFs behandling av standardkontrakten. Ethvert forsøk på debatt av de enkelte bestemmelsene ble raskt avslått. Begrunnelsen var at komiteen måtte få ro i sitt arbeide. Det ble hevdet at debatten omkring bestemmelsene måtte tas etter at komiteen hadde levert sitt

²⁷¹ Ibid, s. 501.

²⁷² Andersen, K.G. 1999. ”Aubert, Axel” i Arntzen, J.G. (ed.) *Norsk Biografisk Leksikon*. Bind 1. Oslo Kunnskapsforlaget, s. 163.

²⁷³ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Trondhjem 01.-02.09.1933, s.30.

²⁷⁴ Ibid, s.30.

²⁷⁵ Ibid, s.30.

utkast.²⁷⁶ Dermed var Hovedstyrets konklusjon etter Eeg-Henriksens innlegg at han ” ... understreket nødvendigheten av fortgang med arbeidet for normalisering av ingeniørkontrakter.”²⁷⁷

Året etter la Hallgrim Thoresen frem et utkast til standardkontrakt fra NIFs komitémedlemmer. Opprinnelig ble den lagt frem for en punktvis diskusjon, men Friman Dahl tok over styringen av diskusjonen. Han mente diskusjonen burde være generell, og appellerte til de øvrige representantene om å gi tillit til komiteens arbeide. Friman Dahl fryktet for konsekvensene dersom arbeidet kom til å dra ut i lengden. Juristene kunne komme til å blande seg inn, mente han. Det var en trussel, fordi det hadde vist seg ” ... at de hadde et helt skjevt inntrykk av ingeniørens forhold til disse ting”.²⁷⁸ Senere skal vi se at denne frykten ikke var helt ubegrunnet.

Det hastet å bli ferdig med kontrakten, mente Friman Dahl, fordi ”ingeniørene har fått en skygge kastet over sig ved de begivenheter som har funnet sted i den senere tid”.²⁷⁹ Derfor gjaldt det nå, i følge ham, å få gjennomslag for ingeniørens rettigheter ovenfor bedriften. ”Men kontraktene må selvfølgelig også gi uttrykk for den fullstendige lojalitet ovenfor bedriften.”²⁸⁰ Thoresen argumenterte på samme måte for å ha en så generell diskusjon som mulig. Han ba også representantene huske at en måtte ta hensyn til bedriftene.²⁸¹ På denne måten la de i realiteten debatten død, men det kom allikevel opp noen interessante innspill.

For vår del er representanten for Rjukans avdeling, Mikael Fjellanger, spesielt interessant. Han fortalte at hans avdeling var meget interessert i dette utkastet. Hydroingeniørens interesse hang trolig sammen med en usikkerhet om hvilke rettigheter de hadde krav på, i etterkant av de skritt Hydros ledelse tok mot Hagemann og Blich. Ingeniøren måtte undertegne en erklæring om at han ikke var i besittelse av bedriftens dokumenter idet han sluttet, noe Fjellange stilte seg spørrende til om var nødvendig. På den ene siden var det ” ... naturligvis så at når en ingeniør fratrer sin stilling så må han levere fra sig sine papirer, iallefall hvad angår hemmeligheter kartotek o.l. Men når han på basis av sin erfaring har laget sig et verdifullt materiale og det ikke kommer inn under forretningshemmeligheter vil det jo være overordentlig nyttig for ham å kunne ta det med.”²⁸² Den samme argumentasjon brukte

²⁷⁶ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 31.10.1934, s. 68.

²⁷⁷ NIFs arkiv. Hovedstyreprotokoll 1933. Referat av Hovedstyremøte 09.10.1933. Konfidentielle saker. III, Indre foreningsanliggender. Punkt 7, Beslutninger fra Representantskapsmøtet 1933.

²⁷⁸ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 31.10.1934, ss. 66.

²⁷⁹ Ibid, ss. 66.

²⁸⁰ Ibid, ss. 67.

²⁸¹ Ibid, ss. 67.

²⁸² Ibid, s. 73.

Hagemann i rettssaken, da han påsto at Norsk Hydro ikke kunne avkreve en erklæring fra ham. Her kan vi mer enn ane at enkelte Hydroingeniører støttet Hagemann i hans sak.

Hvorfor kom Fjellanger med utspill som kan tolkes til støtte for Hagemann på dette møtet? Ut fra hans lange karriere i Norsk Hydro skulle det være nærliggende å tro at han var lojal mot selskapet, slik som Arne Enger. På den andre siden var Fjellanger sentral i Norsk Hydros forskningsavdeling før Axel Aubert tok over som generaldirektør. Denne avdelingen, som fremfor alt var eksemplet på den gamle ingeniørkulturen i selskapet, fikk lide mest av Axel Auberts innskrenkninger da han overtok som generaldirektør. Engers og Fjellangers Hydrokarrierer tok motsatte retninger etter Auberts inntreden i selskapet. Enger reiste opp på Rjukan som kandidat til direktørstillingen, mens Fjellanger ble flyttet til en funksjonærstilling på samme sted. Dette var et skritt ned i Hydrohierarkiet for Fjellanger, noe som kan forklare hans skepsis til de ordningene Norsk Hydro introduserte på slutten av 20-tallet.

Men meningsytringene på representantskapsmøtet ble altså ikke vektlagt; diskusjonene var uønskede. Friman Dahls og Thoresens uttalelser kan lett tolkes som om de støttet lederingeniørene, men dette tror jeg er galt. Hovedstyrets forsøk på å legge et lokk over denne saken handlet nok ikke om at de var motstandere av funksjonæringeniørenes krav. Motstanden mot en åpen diskusjon var heller et uttrykk for den pressede situasjonen de befant seg i. Det var steile motsetninger mellom lederingeniørene og funksjonæringeniørene. Skulle ingeniørforeningen kjøre funksjonæringeniørenes sak for fullt i kontraktskomiteen, kunne resultatet bli brudd i arbeidet. Reguleringen av forholdet mellom ingeniører og bedrifter kunne avklares på andre måter enn gjennom standardkontraktskomiteen, blant annet lovrevidering.

Konkurransen for komiteen?

Allerede i 1935 mente kontraktskomiteen at de skulle få i stand et ferdig utkast til kontrakten.²⁸³ Da var det fem år siden arbeidet ble initiert. Med tanke på oppholdet i arbeidet som følge av Hydrosaken, og at denne saken gjorde arbeidet mer omfattende, hadde komiteen jobbet raskt. Det skulle imidlertid ta ytterligere fire år før komiteen avsluttet sitt arbeide. Forsinkelsene i den første fasen må først og fremst tilskrives Hydrosaken. Hvorfor tok det så lang tid å avslutte arbeidet? En faktor var at flere utenforstående blandet seg inn i komiteens virksomhet. En av disse var juristen Sigurd Östrem, som vi i forrige kapittel så at argumenterte for lovendringer. Han kontaktet Departementet for Handel, sjöfart, industri og

²⁸³ NIFs arkiv. Hovedstyrets beretning 1934-1935.

håndverk. De burde gjøre noe med lovgivningen som regulerte forholdet mellom ingeniører og bedrifter, mente han.²⁸⁴ Departementet kontaktet deretter industriforbundet og lurte på om de stilte seg positive til et slikt arbeid. Industriforbundet fortalte departementet at de samarbeidet med ingeniørforeningen om en standardkontrakt ” ... hvorfor vi tillater oss å henstille til det ærede departement ikke å foreta noget i sakens anledning för komitéens innstilling foreligger.”²⁸⁵

Dette initiativet fra Östrem var kanskje et forsøk på å innlemme jurister i arbeidet med ingeniørenes kontraktsforhold, slik Friman Dahl advarte mot. Måten initiativet ble utført på, og tidspunktet for det, gjorde det umulig at lovendringsforslaget skulle bli en realitet. Komiteen mente på dette tidspunktet at de var så godt som ferdige. Slik sett var Östrem's initiativ i 1935 bare forstyrrende. Men flere skulle forsøke å påvirke komiteens arbeide, og medvirke til at den avsluttende fasen ble svært lang.

Axel Aubert henvendte seg til industriforbundet med et ønske om å utsette arbeidet med standardkontrakten ”...inntil man hadde sett resultatet av arbeidet på å få gjennomført de fornødne lovforordninger angående yderligere beskyttelse av bedriftshemmeligheter m.v.”²⁸⁶ Denne hendelsen kom to år etter at Östrem hadde reist sitt forslag. Generalsekretæren i industriforbundet, direktør Lorentz Vogt, svarte Aubert, og sa at dersom generaldirektøren ønsket lovendringer, så ville industriforbundet ta initiativ til det. Arbeidet med standardkontrakten var imidlertid nå kommet så langt, at det ville være dumt å avslutte det, mente Lorentz Vogt. Standardkontrakten var slik han så det viktig, og en lovendring var en lang og omstendelig prosess. Vogt fryktet at ingeniørforeningen i mellomtiden kunne iverksette uheldige tiltak, som et lojalt samarbeide med dem ville forhindre.²⁸⁷

Bakgrunnen for Auberts henvendelse var antageligvis at standardkontraktsaken ikke gikk slik han ville. Han ga seg nemlig ikke med lovendringsforslaget. Aubert stilte to krav til forandringer av det foreliggende utkastet som betingelse for sin ”tilslutning”.²⁸⁸ Han ønsket en forandring av karensbestemmelsen. I Hydro kunne det være nødvendig med en karenstid på

²⁸⁴ ”Ingeniörens diskresjonsplikt” Brev, Det Kongelige Departement for Handel, Sjøfart, Industri, Håndverk og fiskeri til Norges Industriforbund. Datert 17.04.1935. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 784. Kontrakter, Ingeniører 34-36.

²⁸⁵ ”Ingeniörens diskresjonsplikt” Brev, Norges Industriforbund til Departementet for Handel, Sjøfart, Industri, Håndverk og Fiskeri. Datert 04.05.1935. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 784. Kontrakter, Ingeniører 34-36.

²⁸⁶ ”Herr direktör Lorentz Vogt“ Brev, Axel Aubert til Lorentz Vogt. Datert 21.10.1937. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 36-37.

²⁸⁷ ”Herr generaldirektör dr. Axel Aubert“ Brev, Lorentz Vogt til Axel Aubert. Datert 11.10.1937. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 36-37.

²⁸⁸ ”Herr direktör Lorentz Vogt“ Brev, Axel Aubert til Lorentz Vogt. Datert 21.10.1937. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 36-37.

opptil fem år. I tillegg ønsket han at betalingsordningen skulle bero på hvem som tok initiativet til det avsluttede arbeidsforhold. Dersom bedriften avskjediget ingeniøren, skulle han motta to tredjedeler av den lønnen han hadde da han sluttet. Dersom ingeniøren selv sa opp, skulle karensbetalingen bare være halvparten av lønnen.²⁸⁹ Disse kravene fra Aubert var trolig basert på erfaringene fra Hydrosaken. En slik karensordning ville gjøre det så og si umulig for ingeniører å gå over til konkurrenter. Ingeniørens bransjekompetanse ville etter fem år sannsynligvis være så svekket at ingeniøren måtte starte på omtrent bar bakke. Den differensierte betalingen ga i tillegg klare incentiver til ikke å si opp den stillingen en hadde. På denne måten kunne kanskje Aubert hindre at hans ingeniører skulle bli fristet av jobbtillbud som for eksempel Emil Collett hadde gitt.

Denne innblandingen fra Aubert fikk etterspill. I forbindelse med Auberts kommentarer til standardkontrakter innhentet Lorentz Vogt en betenkning fra den juridiske professoren Ragnar Knoph. Knoph mente at imidlertid Auberts forslag til karensordning ikke var formålstjenlig. Han angrep bestemmelsen på to områder. Det ene var tidfestelsen. Han mente karensens varighet ikke burde tidfestes. For det første ville det svært sjelden være nødvendig med en varighet på over tre år. For det andre ville det kanskje være mer naturlig, med den raske tekniske omveltningen man nå opplede, at varighetene var kortere enn tre år. For det tredje ville en treårsgrense fort bli til norm psykologisk sett. Det andre området var betalingen. Ordningen med differensiert betaling var direkte uheldig.²⁹⁰ Hydros generaldirektørs krav til karensordningen fikk dermed ikke støtte fra juridisk hold. Men han hadde åpenbart stor påvirkningskraft i industriforbundet. I den avsluttende fasen av kontraktsarbeidet brukte han denne makten til fulle.

Karens, eller ikke karens – det var det store spørsmålet

Flere ting tyder på at det i den avsluttende fasen var store konflikter innad i komiteen. Striden sto nok spesielt mellom to personer: Ingeniørforeningens generalsekretær, Bjarne Bassøe, og Hydrodirektør Sverre Brønne. Kjernen i konflikten var nettopp karensordningen. Ingeniørforeningen, med Bassøe i spissen, ville ha en kort og avgrenset karensordning med full lønn i karensperioden.²⁹¹ Ikke tilfeldig harmonerte forslaget til karensbestemmelse, som

²⁸⁹ Ibid.

²⁹⁰ "Hr. direktør Lorentz Vogt" Brev, Professor Knoph til Lorentz Vogt. Datert 30.09.1937. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 36-37.

²⁹¹ "Avskrift" Notat, signert Bjarne Bassøe. Datert 26.08.1938. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 37-38.

Brønne formulerte, med Auberts ønske for denne bestemmelsen. Konflikten innad i komiteen utartet seg som et spill om den endelige utformingen av karensordningen.

Industriforbundet sendte utkastet til standardkontrakten til medlemsbedriftene. Flere av bedriftene som industriforbundet fikk kommentar fra, mente at forslaget til karensordning var for strengt. En av disse var A/S Fiskaa Verk, som i et fyldig brev tok opp karensordningen. Forfatteren av dette brevet var ikke ukjente C.W. Eger – mannen som Colletts forsvarer hadde kalt inn som sakkyndig i Hydrosaken. Den gang var han leder for Elektrokemisk. I Hagemannsaken mente han at karensordningen var positiv for ingeniørene. Nå var han administrerende direktør for Fiskaa Verk. Han syntes punktet var utformet kun med tanke på bedriftene, uten å ta hensyn til ingeniørenes interesser.²⁹² Det som Eger mente var positivt med karensordningen i Hagemannsaken, var at ingeniørene kunne få betaling for konkurranseforbudet. Men han advarte samtidig mot å ha et for strengt konkurranseforbud, av hensyn til ingeniørenes lojalitetsfølelse. I forbindelse med standardkontraktsaken, mente Eger at Brønnes forslag til karensordning virket mot sin hensikt – det var for strengt. Egers synspunkter i dette brevet ligner slik sett på hans uttalelser i Hydrosaken. Der var han ikkeinvolvert på upartisk grunnlag. Bedriften han ledet den gang, var indirekte innblandet i mistankene om Colletts spionasje. Egers brev var den skarpeste kritikken av karensordningen, som industriforbundet fikk, men langt fra den eneste.

23. november 1937 var det krisemøte i Industriforbundets arbeidsutvalg. Lorentz Vogt hadde innkalt industriforbundets medlemmer av standardkontraktkomiteen. Brønne hadde i forkant uttrykt ønske om å trekke seg fra komiteen.²⁹³ De to andre erklærte at de ikke kunne fortsette uten ham. Trakk Brønne seg, gjorde de det også. I denne situasjonen holdt hele kontraktssaken på å strande. Dersom industriforbundets medlemmer trakk seg, ville standardkontrakten få en uviss skjebne. Bakgrunnen for Brønnes ønske om å trekke seg var at Bjarne Bassøe hadde reist et forslag om å utelate hele karensbestemmelsen.²⁹⁴ Brønne forklarte på krisemøtet at han ikke klarte å komme til enighet med en person fra ingeniørforeningen.²⁹⁵ Det kan ikke være tvil om at Hydrodirektøren siktet til Bjarne Bassøe.

²⁹² "Vedr. Ingeniørkontrakter – cirkulære av 20. nov. 1936" Brev, C.W. Eger til Lorentz Vogt. Datert 26.01.1937. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 36-37.

²⁹³ "Vedr. Ingeniørkontrakter" Brev, Sverre Brønne til Norges Industriforbund. Datert 23.07.1937. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 36-37.

²⁹⁴ "Ad Ingeniørkontrakter" Brev, Lorentz Vogt til Behrens og Brønne. Datert 15.09.1938. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 37-38.

²⁹⁵ "Ingeniørkontrakter" Referat fra møte mellom Norges Industriforbunds medlemmer i komiteen for ingeniørkontrakter og Norges Industriforbunds arbeidsutvalg. Datert 23.11.1937. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 36-37.

Lorentz Vogt forklarte for sine representanter i kontraktskomiteen at de måtte komme til enighet. De måtte for all del unngå en ny komité når det var "...bare litt igjen."²⁹⁶

Oppfatningen om hvem i komiteen som var vanskelig å samarbeide med var delt. Mikael Fjellanger kommenterte standardkontrakten på Representantskapsmøtet i 1938. "Der er en rekke fremtredende medlemmer i Industriforbundet, som til like er medlemmer hos oss. Kunde ikke disse medlemmer gi rette vedkommende et puff, så der blev fortgang med saken."²⁹⁷ Fjellanger tenkte sannsynligvis på den eneste i komiteen som ikke var ingeniør, nemlig Sverre Brønne. Men det er ikke helt sikkert. Under krisemøtet i industriforbundets arbeidsutvalg viste det seg at Brønne opptrådte på vegne av Hydros generaldirektør. I marginen på referatet fra dette møtet, står det ved siden av et forslag om tre års karenstid: "3 år for kort."²⁹⁸ Da Brønne beskrev hvilke løsninger han hadde lansert for at komiteen skulle komme til enighet, henviste han til Aubert. Det kan hende at Fjellanger var klar over hvilken rolle Hydros generaldirektør spilte i kontraktsaken. Sverre Brønne ble nemlig diktert av Aubert. Hydrodirektøren hadde latt varigheten av karensordningen stå åpen, etterfulgt av kommentaren: "Aubert aksepterer".²⁹⁹ Det er ingen tvil om hvem det var som trakk i trådene.

En spesiell form for enighet

På ingeniørforeningens representantskapsmøte et halvt år senere, åpnet presidenten i hovedstyret, Aage W. Owe, for at forhandlingene kunne strande, og at ingeniørforeningen måtte utarbeide standardkontrakten alene.³⁰⁰ Det var nok dette industriforbundets generalsekretær fryktet. Dersom NIF sto alene, ville ingen hevde bedriftenes interesser. Fremtidsscenarioet kunne bli en masse stridigheter i kontraktspørsmål mellom ingeniører og bedrifter. Direktør Lorentz Vogt la sterkt press på sine medlemmer i kontraktskomiteen om å fullføre arbeidet. De kom til slutt frem til å søke enighet, ettersom det ville være verre dersom punktet om karensordning ble tatt bort.³⁰¹

I Teknisk Ukeblad skrev Bjarne Bassøe en artikkel som ble en brannfakkell, og kanskje en katalysator for kontraktskomiteen. Han fortalte om kontrakten en ingeniør hadde fått som

²⁹⁶ Ibid.

²⁹⁷ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 26.08.1938, s. 13.

²⁹⁸ "Ingeniørkontrakter" Referat fra møte mellom Norges Industriforbunds medlemmer i komiteen for ingeniørkontrakter og Norges Industriforbunds arbeidsutvalg. Datert 23.11.1937. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 36-37.

²⁹⁹ Ibid.

³⁰⁰ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 26.08.1938, s. 11.

³⁰¹ "Ingeniørkontrakter" Referat fra møte mellom Norges Industriforbunds medlemmer i komiteen for ingeniørkontrakter og Norges Industriforbunds arbeidsutvalg. Datert 23.11.1937. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 36-37.

han mente tjente til skrekk og advarsel. Han oppfordret komiteen på det sterkeste om å bli ferdig. I tillegg oppfordret han alle ingeniører til å vente med å inngå kontrakter før komiteen var ferdig, uten å konferere med ingeniørforeningen, som ville bistå med advokathjelp.³⁰² Artikkelen ble drøftet av industriforbundet, som fant ut at det nå var på tide med å bli ferdige med denne saken.³⁰³ Nesten et år senere, 14. november 1938, leverte standardkontraktkomiteen enstemmig den endelige instillingen til den ferdige standardkontrakten.³⁰⁴ Da hadde den avsluttende fasen vart i nesten tre år.

På ingeniørforeningens representantskapsmøte i 1939 ble den endelige standardkontrakten diskutert. Representanten fra Halden avdeling, ingeniør Sverdrup, stilte seg kritisk både til kontrakten og til måten kontrakten var blitt behandlet på. ”Spørsmålet er hvorvidt disse kontrakter er heldige for ingeniører. Vi hadde et møte som var meget stormende, fordi det var ganske vesentlige ting som var uheldige for ingeniører.”³⁰⁵ For det første hadde hans avdeling ventet å få anledning til å gi sine kommentarer til kontrakten. ”Vi mener i Halden at en så viktig sak som disse kontrakter burde vært sendt rundt til samtlige avdelinger, før de blev godtatt”.³⁰⁶ Et slikt krav virker ikke urimelig. Dette spørsmålet var også oppe under Hallgrim Thoresens redegjørelse på representantskapsmøtet i 1934. Da mente Thoresen ” ... at når vi er kommet så langt at vi har et samlet forslag så vil vi offentliggjøre det, som et forslag som blir satt under diskusjon. Så får man gjøre sine bemerkninger til det og eventuelt drøfte det ved et eller annet møte”.³⁰⁷ Selv om denne uttalelsen ikke ble fulgt opp, var det noen avdelinger som fikk uttale seg. I 1937 ble Hovedstyret enige om å søke sine respektive avdelingens godkjennelse av kontrakten.³⁰⁸ Hele hovedstyrets behandling av denne saken bar preg av et ønske om å skape minst mulig debatt. Grunnen til dette handlet nok om frykten for ikke å komme i havn med saken.

Sverdrups andre innvending gjaldt komiteen, som han mente ikke var fortrinnsvis sammensatt. ” Man må vel gå ut fra at ingeniørforeningen i dette tilfelle kun har interesse av de privat ansatte ingeniører.”³⁰⁹ Han kunne ikke se at det fra NIF var noen privat ansatte

³⁰² Bassøe, B. 1937. ”Farlige Ingeiørkontrakter” *Teknisk Ukeblad*. nr. 52.

³⁰³ ”Ingeniørkontrakter” Notat, signert K.H. Datert 27.01.1938. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeiører 37-38.

³⁰⁴ ”Ang. Ingeniørkontrakter.” Brev, Kontraktskomiteen til den Norske Ingeiørforening og Norges Industriforbund. Datert 14.11.1938. Riksarkivet. Norges industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeiører 37-38.

³⁰⁵ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 28.08.1939, s. 9.

³⁰⁶ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 28.08.1939, s. 9.

³⁰⁷ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 31.10.1934, s. 68.

³⁰⁸ NIFs arkiv. Hovedstyreprotokoll 1937. Referat fra hovedstyremøte 04.06.1937. III, Indre foreningsanliggender. Punkt 7. Kontraktkomiteen.

³⁰⁹ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 28.08.1939, s. 9.

ingeniører. ”Ingeniørforeningens representanter er generalsekretær Bassøe, som nok på en måte er privat ansatt, men han er ikke ansatt som ingeniør i egentlig forstand; videre ingeniør Nicolaysen, som er disponent, altså arbeidsgiver, og tilslutt ingeniør Hallgrim Thoresen som driver konsulentvirksomhet og således er arbeidsgiver.”³¹⁰ Denne sammensetningen hadde konsekvenser, I følge Sverdrup. ” ... og det at han mangler (den privat ansatte ingeniør) er vel grunnen til at de privat ansatte ingeniørers interesser er lite tilgodesett”.³¹¹

Ordføreren på representantskapsmøtet, Eeg-Henriksen, avsto Sverdrups kritikk av komiteen med at det var Representantskapsmøtet i 1930 som utnevnte komitémedlemmene, ikke administrasjonen. ”Formentlig har da representantene funnet at de 3 herrer var best egnet”.³¹² Owe forklarte hvorfor kontrakten var blitt slik den ble. ”...til en kontrakt trenges der to parter”.³¹³ Hver av partene ønsket det beste for sin del. Arbeidet hadde vært vanskelig og gått over lang tid. ”At ikke alt blev slik som man kunde ønske det, har det ikke vært noe å gjøre med hittil, hvis man skulde håpe å få vedtatt kontraktene av Industriforbundet”.³¹⁴ Owe innrømmet her at NIF hadde lempet på sine krav for å få kontrakten gjennom. Dette forholdet var det flere som så. Ingeniør Cornelliussen, representant for Oslo avdeling og de yngres utvalg, bemerket følgende under Representantskapsmøtet i 1938: ”De som kjenner til utkastet til normalkontrakt vil være enige om at Ingeniørforeningen har strukket seg så langt overfor Industriforbundet, at man må være forbauset over at Industriforbundet har betenkeligheter ved å godkjenne dette utkast”.³¹⁵ Det var vel heller ikke industriforbundet som hadde betenkeligheter – det var Axel Aubert.

Hva ble de to foreningene enige om til slutt? Det eneste som skapte uenighet var karensordningen. For å løse uenigheten ble det utarbeidet to formularer. Et uten karensbestemmelse og et med. I selve karensbestemmelsen ble karensens varighet og betaling stående åpen.³¹⁶ Denne løsningen var trolig et kompromiss mellom Bassøes ønske om å sløyfe hele karensordningen og Brønnes ønske om en lang og differensiert karensbestemmelse. I realiteten var det en seier for Brønne og Norsk Hydro. Fremfor alt viser den endelige standardkontrakten at Aubert fikk sine ønsker igjennom, nemlig at karensordningens innhold ikke ble nærmere definert. Resultatet av de to alternative formularene ble at en bedrift som

³¹⁰ Ibid, s. 9.

³¹¹ Ibid, s. 9.

³¹² Ibid, s. 10.

³¹³ Ibid, s. 9.

³¹⁴ Ibid, s. 9.

³¹⁵ NIFs arkiv. Referat fra NIFs representantskapsmøte i Oslo 26.08.1938, s. 8.

³¹⁶ Originaleksemplar nr. 1. Normalkontrakt for ingeniører. Datert 21.11.1938. Riksarkivet. Norges Industriforbund, PA 636. 2.6. Mappe 785. Kontrakter, Ingeniører 37-38.

tok utgangspunkt i denne standardkontrakten og ønsket å la en karenssordning tre i kraft, sto fritt til selv å bestemme karenssens varighet og betaling.

Mot en avklaring av rollene?

Grunnen til at standardkontraktsaken ble så vanskelig, tror jeg henger sammen med at spørsmålet om eiendomsretten til kunnskap gikk helt inn i kjernen til ingeniøridentitetens motsetning. Ingeniørenes krav om å få benytte seg av den kunnskapen de tilegnet seg i bedrifter, henger sammen med deres historiske rolle. Hvordan skulle de som ingeniører gjøre grenseprengende teknologiske gjennombrudd, dersom de ikke kunne benytte seg av den kompetansen de bygget opp i livet? Den organisatoriske rolle trekker derimot ingeniørene i retning av bedriftslojalitet. Slik sett burde ingeniørene godta en innskrenkning i sin eiendomsrett, hvis det var til det beste for bedriften. De to standardkontraktmedlemmene fra industriforbundet som var ingeniører, var helt klart vaklende i spørsmålet om taushetsplikt og karenstiden. Det er ikke utenkelig at de i forbindelse med disse punktene følte at de sto i en rollekonflikt. De toet imidlertid sine hender og lot Sverre Brønne ordne saken.

En som ikke synes å ha vært preget av rollekonflikten var Hydros generaldirektør. Axel Aubert så åpenbart på seg selv som industrileder i disse spørsmålene. De standpunktene han tok viser liten sympati for ingeniørprofesjonen. Det var Norsk Hydros situasjon som bestemte hans standpunkter. Tilsynelatende hadde han stor påvirkningskraft. Vi har sett hvordan han må ha fått gjennomslag for sine krav, både innen ingeniørforeningen, da Hagemann ble presset til å melde seg ut, og innen industriforbundet, som holdt på å trekke seg fra standardkontraktarbeidet på grunn av Auberts motvilje. Uten tvil hadde han denne påvirkningskraften mye på grunn av Hydros rolle i norsk industri. Men samtidig virker det som om Aubert utstrålte en viss autoritet, som la ekstra stor kraft bak hans krav. Hans ansatte i Hydro, unntatt Mikael Fjellanger, utviser også en bemerkelsesverdig lojalitet til hans syn. Både i Hydrosaken og her i standardkontraktsaken, fremfører mellomlederne argumenter som kanskje best beskrives som ekko av generaldirektørens syn.

Standardkontraktsaken ble, i motsetning til rettssakene, en ubetinget seier for Aubert. Det som kunne endt med at Hydro måtte endre sine kontrakter, resulterte i at de kunne fortsette som før – med større legitimitet. Viktigheten av denne seieren ble kanskje ikke så stor. Året etter at standardkontraktsaken ble avsluttet var Norge i krig. Etter krigen forandret ingeniørenes og bedriftenes forhold til hverandre seg mye. Hele nasjonen ble preget av samarbeidsånd. I tråd med denne ånden fikk ingeniørforeningen og NITO et avklart forhold til

hverandre, og samarbeidet godt med arbeidsgiverorganisasjonen. I tillegg oppnådde de norske høyskoleingeniørene raskt en form for profesjonell status med en definert tittel etter krigen. Men karensordningen er det ingen som har forsøkt å rokke ved.

AVSLUTNING:

Ingeniører mellom den historiske og organisatoriske rolle

Sam Eydes ingeniørkontor – og senere Norsk Hydro – ble et arnested for unge, ambisiøse ingeniører, som etter hvert dannet en ingeniørelite i Norge. Denne ingeniøreliten utviklet seg til en tett krets av ingeniører som samarbeidet i fag og forretninger, og de sto for opprettelsen av det som senere ble store norske industribedrifter. Men de var mer enn kolleger, de møttes i tillegg som venner på fritiden. Denne kretsen ble toneangivende for norske ingeniører, og fremfor alt ble Norsk Hydro et referansepunkt for den norske ingeniørprofesjonen. Denne profesjonen var langt fra homogen, fordi ingeniørene hadde vidt forskjellige arbeidsroller, noe som ofte har skapt motsetninger blant ingeniører. Mens Sam Eyde ledet Hydro, utviklet det seg en sterk ingeniørkultur hvor ingeniørens historiske rolle sto sterkt. I løpet av mellomkrigstiden utviklet denne kulturen seg mer i retning av den organisatoriske rolle; dette viste seg gjennom et klarere skille mellom funksjonærer og ledere, i form av en mer funksjonell arbeidsdeling og større organisatorisk kontroll.

Emil Collett var en av dem som ble sosialisert inn i denne eliten. Collett viste seg ikke bare som en teknisk dyktig mann, men han delte også Sam Eydes interesse for gründervirksomhet. Denne interessen bidro nok til at Collett ikke valgte å satse på en karriere i Hydro, men valgte å etablere et ingeniørkontor sammen med broren. Det ble imidlertid ikke noe brudd med Hydro i første omgang for Collett. Frem til 1916 var han mer eller mindre konstant engasjert av Hydro, enten som konsulent eller som funksjonær. Colletts arbeidssituasjon i denne perioden var betegnende for hvordan ingeniørene opptrådte på begynnelsen av 1900-tallet. Men som vi har sett kom dette til å endre seg.

Den skjebnesvangre vinterdagen 21. februar 1931 ble enden på Emil Colletts karriere som ”salpeterkonsulent”. Dagene etter razziaen på Colletts kontor i Paris benyttet han til å unnsnippe straffeforfølgelse. Mannen som kunne hjelpe ham, Axel Aubert, forberedte Collett på å ta avskjed med den norske ingeniøreliten. Slik Aubert så det, kunne ikke Collett vente seg å finne arbeid mer i Norge, derfor spurte han sin gamle venn om han var klar til ”å bli bonde”. Men Collett ble ikke bonde. Tvert imot klarte han å starte opp en ny suksessrik bedrift i løpet av få år. Sammen med broren fremstilte Collett kosttilskudd, og deres første

produkt var ikke ukjente Sana Sol. Dette var en dramatisk vending i hans karriere. Collett kunne i 1934 fortelle for sine gamle skolekamerater at han nylig hadde vært nær ved ” ... å bli kvalt av min gamle venn kvelstoff”.³¹⁷ I etterkant av denne ”kvelningen” dro Collett hjem til Norge for å ” ... underkaste mig en nokså smertefull behandling som tok en del på kreftene”. Colletts allegori peker på husundersøkelsen i Paris og de påfølgende rettsprosessene. Men han kunne fastslå at disse hendelsene ikke bare hadde tatt på hans krefter, ”men også på deres som behandlet mig”.³¹⁸

En juridisk gråson

Som jeg har vist i denne oppgaven, endte husundersøkelsen i Paris i en serie rettssaker som tok opp et prinsipielt spørsmål om eiendomsrett til teknisk kunnskap. Denne diskusjonen utfordret både Norsk Hydros regler og praksis, og de gjeldende juridiske regler på området. Hydrosaken ble definitivt ikke slik Hydros ledere hadde tenkt seg. Ingen ble dømt for industrispionasje. Riktignok ble Julius Blich funnet skyldig i kontraktsbrudd, men den eneste juristene mente kunne dømmes for industrispionasje var Emil Collett. Han hadde fått strafferettslig immunitet gjennom sin avtale med Hydro.

Den første av rettssakene handlet om Hydros anmeldelse av T.C. Hagemann. Det sentrale i denne rettssaken var at Hagemann ikke hadde fått Hydros nye kontrakter ved sin ansettelse i 1928. Det ble derfor satt søkelys på hvordan praksisen hadde vært i Hydro før de nye kontraktene ble laget. Samtidig som Hagemannsaken ble ført for retten saksøkte Julius Blich Norsk Hydro for usaklig oppsigelse. I motsetning til Hagemann hadde Blich fått de nye kontraktene til Hydro; forskjellen mellom de to rettssakene var at det i Blichsaken ikke ble stilt spørsmålstegn ved Hydros praksis. Dommerne i Blichsaken valgte å la være å vurdere rimeligheten i Hydros nye kontrakters opp mot Avtaleloven.

Forskjellen mellom den gamle praksisen og de nye reglene var som to forskjellige verdener. Den gamle praksisen stammet fra Eyde-kulturen i Hydro, hvor ingeniørene fritt hadde kunnet bevege seg inn og ut av selskapet med dokumenter som de selv mente var deres. Denne praksisen var en viktig grunn til at Hagemann ble frikjent. Men Eyde-kulturen ble utfordret på 20-tallet. Hydro havnet i akutt krise, og bedriftskulturen fikk mye av skylden for dette. Selskapets ledelse hadde hatt for mye fokus på utvikling av egen teknologi uten å

³¹⁷ Nitrogen ble kalt kvelstoff på denne tiden

³¹⁸ Forfatter ukjent. 1934. *Studentene fra 1884 II, Biografiske opplysninger samlet til 40-års jubileet 1934*. Oslo: Stenersen.

lykkes. I tillegg hadde ledelsen oversett de forretningsmessige sidene av driften. Krisen til Hydro var en viktig grunn til at selskapet inngikk avtalen med IG Farben i 1927. På forhånd var det startet en omformingsprosess i Hydro der det organisatoriske sto i sentrum. Denne prosessen ble toppet med innføringen av nye ingeniørkontrakter etter initiativ fra IG Farben i 1928.

Julius Blich markerte motstand mot de nye kontraktene i Hydro allerede ved innføringen av dem, særlig mot karensordningen og taushetsplikten. Det er mulig at det var hans kritikk som utløste saken om standardkontraktene i ingeniørforeningen. Det virker nokså klart at Blich ikke var alene om å kritisere de nye reglene i Hydro. Spørsmålet som står igjen i ettertid er om det var tilstrekkelig for å endre på den gamle praksisen da Aubert sendte rundt ordrer om nye regler. De nye reglene ble åpenbart ikke fulgt i praksis hele tiden, noe Hydros behandlingen av sentrifugetegningen kunne vitne om.

Axel Aubert engasjerte seg sterkt i rettssakene. Det er mulig at han tok avsløringene på Colletts kontorer som et personlig nederlag, og det var sannsynligvis viktig for ham å vise at han kunne skape organisatorisk orden i Hydro etter at avtalen med IG Farben var inngått. Men enten det skyldtes naivitet, hevngjerrighet eller for mye selvsikkerhet, kan det – i hvert fall i ettertid – stilles spørsmålsteget ved hvor kloke hans strategier i forbindelse med rettssakene var. En slik episode var den gangen han hengte opp et oppslag på alle Hydros kontorer med begrunnelsen for Blichs oppsigelse. Denne handlingen førte til syvende og sist til at Julius Blich fikk erstatning av Høyesterett. Hans mest skjebnesvangre beslutning var imidlertid å inngå avtalen med Emil Collett. Både riksadvokaten som avviste Hagemannsaken, og Høyesterettsdommerne i Blichsaken, la til grunn for sine avgjørelser at Emil Collett hadde drevet med industrispionasje. Men på grunn av avtalen mellom Aubert og Collett mistet Hydro kanskje den eneste muligheten de hadde hatt for å få noen dømt for industrispionasje.

På den andre siden er det ikke sikkert at Collett ville ha blitt dømt. Det eneste sikre med Hydrosaken var at ingenting var helt sikkert. Rettssakene avslørte at det ikke fantes noen klare regler som kunne danne basis for en juridisk vurdering av denne saken. I første rekke handlet dette om Straffelovens bestemmelser og det vanskelige begrepet bedriftshemmeligheter. Juristene hadde nemlig ikke noe grunnlag for å vite hva en bedriftshemmelighet var, og de så seg derfor nødt til å innhente sakkyndige eksperter. Men heller ikke de sakkyndige ekspertene var i stand til å skape klarhet. Den viktigste årsaken til uklarheten besto i at lovreglene ikke var tilpasset den industrielle utviklingen. Lovreglene var nemlig tilpasset industriens og ingeniørenes situasjon på begynnelsen av 1900-tallet, hvor

ingeniører og bedrifter inngikk avtaler individuelt. Kontraktene gjaldt da som oftest et begrenset oppdrag for en periode, og ingeniøren opptrådte som konsulent. Men i løpet av mellomkrigstiden ble denne situasjonen endret. Ingeniørene ble i sterkere grad funksjonærer innenfor større industribedrifter. Denne utviklingen kaller samfunnsviteren Tor Halvorsen for funksjonæriseringen.

Funksjonæriseringen og sektoreringen

I følge historikeren Alfred D. Chandler var det moderne storforetaket kjennetegnet ved utviklingen av en funksjonell og hierarkisk organisasjonsstruktur. Denne utviklingen skapte grunnlaget for funksjonæriseringen, fordi den åpnet for å ansette faste staber med ingeniører, istedenfor å benytte ingeniørene som konsulenter, slik man tidligere hadde gjort. I tillegg ble det nå et skarpere skille mellom lederne og funksjonærene i bedriften – både med tanke på ansvar, arbeidsoppgaver og status. Selv om Hydro allerede fra oppstarten ansatte en stor stab med ingeniører, var det særlig etter Auberts reorganisering at ingeniørene i Hydro ble ”funksjonærerte”. Industriledelse ble en egen profesjon i USA på denne tiden, men i Norge fortsatte ingeniørene som industriledere, på samme måte som i Tyskland. Ingeniørene plasserte seg nå på både ledernivå og funksjonærnivå, og dette skapte grunnlaget for den indre motsetningen i ingeniørprofesjonen som vi har sett utspilte seg i den norske ingeniørforeningen.

Parallelt med funksjonæriseringen ble ingeniørene i sterkere grad spesialiserte innenfor bestemte områder. Både i utdanningen og i arbeidet ble det lagt større vekt på områdeavgrenset fremfor generell kunnskap. Innenfor industrien foregikk spesialiseringen i tilknytning til de ulike industrisektorene, og denne spesialiseringen fulgte ikke de akademiske ingeniørfagenes grenser. Denne prosessen har jeg kalt sektoreringen. Chandler har vist hvordan storforetaket integrerte teknologiutviklingen i foretakets virksomhet. Teknologiutvikling i regi av foretaket var mer basert på industriell nytte enn på vitenskap. Dette viste seg i debatten om ingeniørenes utdanning og titteldefinisjon. Industriingeniørene sto nemlig fast på at en ingeniør trengte mer enn akademisk skoleing. Før 2. verdenskrig var det ikke tilstrekkelig med teknisk høyskolegang for å oppnå betegnelsen ingeniør. I følge den norske ingeniørforeningen, en måtte i tillegg ha noen års praktisk teknisk arbeid.³¹⁹

Skoleeksemplet på en slik sektorspesialisering kan sies å være disiplinen chemical engineering, som Nitrogen Engineering Company eksemplifiserte i denne oppgaven. Dette

³¹⁹ Den Norske Ingeniørforening (utgitt 2. hvert år). *N.I.F.s aarbok*. Oslo: Den norske ingeniørforening.

konsulentselskapet innrettet seg mot den kjemiske industrien i USA, og satset på å bygge opp spesialistkompetanse knyttet til sektorens industrielle behov. Selskapets kompetanse krysset de tradisjonelle ingeniørfagenes grenser. Denne typen kompetanse satt mer i fingerspissene på ingeniørene enn i hodet; det var en form for know-how. Denne typen virksomhet gjorde seg sterkt gjeldende i USA, men vi har sett at Emil Collett forsøkte å bygge opp sitt konsulentfirma etter de samme prinsippene.

Spørsmålet om eiendomsrett til teknisk kunnskap fikk et annet fokus på grunn av sektoriseringsprosessen. Denne prosessen bidro til at spørsmålet måtte stilles på en ny måte, fordi den sektororienterte kunnskapsproduksjonen hadde et tydeligere element av know-how. Kunnskap som ble produsert på denne måten var ikke så lett å patentere, ettersom den var erfaringsbasert. Samtidig økte industribedriftenes erkjennelse av at patentsystemet hadde en bakside. Kunnskapen om prosessen ble nemlig offentliggjort når man patenterte en teknisk prosess. Disse to faktorene førte til at industribedrifter begynte å gå bort fra å patentere sine tekniske prosesser. Da mistet de samtidig et juridisk objekt, og det oppsto en ny udefinert situasjon knyttet til begrepet bedriftshemmeligheter. I Norge beskyttet Straffeloven tekniske prosesser som ble betraktet som bedriftshemmeligheter gjennom et konkurranseforbud på to år. Konkurransesforbudet svekket ingeniørenes stilling i foretaket, fordi de som sektorspesialister i praksis ikke kunne bytte arbeidsgiver.

Middelet som skulle kompensere for dette var altså karensordningen, at ingeniørene skulle motta betaling av bedrifter som krevde konkurranseforbud. Bruken av karensordningen og bedriftshemmeligheter utfordret både ingeniørene og foretaket. Det lå en potensiell interessekonflikt mellom ingeniører og foretaket i definisjonen av bedriftshemmeligheter og bruken av karensordningen. Ingeniørene ønsket at minst mulig av foretakenes tekniske prosesser skulle være hemmelig, og at karenstiden varte kort, mens det var i foretakets interesse at mest mulig av de tekniske prosessene ble definert som hemmelig, samt at karenstiden var lang. Med disse motsetningene skarpt artikulert gjennom Hydrosaken, mottok ingeniørforeningen en stor utfordring. Ingeniørforeningen huset nemlig begge parter i interessekonflikten om eiendomsretten til teknisk kunnskap – både lederingeniørene og funksjonæringeniørene.

Ingeniørprofesjonen i klemme

Både samfunnsviteren Tor Halvorsen og historikeren Konrad H. Jarausch mente en hovedforklaring på ingeniørenes vanskelige profesjonaliseringsprosess skyldtes mangel på en

enhetlig profesjonsidentitet. Begge disse knytter mangelen på en enhetlig identitet til forskjellige ingeniørroller. Hydrosaken foregikk samtidig som standardkontraktsaken. Året før rettssakene startet besluttet ingeniørforeningen å lage en ny standardkontrakt. Disse to sakene viser eksemplarisk frem ingeniørenes rolle- og identitetsproblematikk. Det fantes ingen enhetlig profesjonsidentitet som kunne samle ingeniørene. Resultatet ble at de enkelte ingeniørenes meningsytring ble bestemt av deres arbeidsrolle, fremfor av deres profesjonstilhørighet. Ettersom ingeniørene hadde forskjellige arbeidsroller oppsto motsetningene mellom ingeniørene.

I Tyskland ble motsetningene så skarpe tidlig på 1900 – tallet at organisasjonen Verein Deutsche Ingenieure, som i flere tiår hadde fungert som enhetsorganisasjon, sprakk. Resultatet ble opprettelsen av flere konkurrerende ingeniørforeninger, blant annet Bund technisch-industrieller Beamter, som var en ren funksjonærorganisasjon. Denne organisasjonen forlot profesjonaliseringsstrategien, og satset på ”klassestrategier”.³²⁰ Det samme skjedde i Norge på 30-tallet, med opprettelsen av NITO, som også var en ren funksjonærorganisasjon. I begge tilfellene var hovedårsaken til opprettelsen av de nye organisasjonene funksjonæringeniørenes frustrasjon over enhetsorganisasjonenes manglende kamp for bedre arbeidsforhold. I Tyskland ble funksjonærenes krav motarbeidet både av lederingeniørene og de offentlig ansatte ingeniørene. Men standardkontraktsaken kan tyde på at det i Norge var industrilederne som hindret ingeniørenes enhetsorganisasjon i å bestå. I motsetning til i Tyskland fikk funksjonæringeniørene i Norge støtte fra de offentlig ansatte ingeniørene. Det var først og fremst lederingeniørene som motarbeidet funksjonæringeniørenes krav.

Tor Halvorsen har ment at standardkontraktsaken handlet om den norske ingeniørforeningens strategi for å bevare seg selv som enhetsorganisasjon. Han plasserer diskusjonen om standardkontrakten i sammenheng med de funksjonæringeniørene som senere dannet NITOs krav om lønnsforhandlinger. Dette leder ham til å hevde at lederingeniørene vant en intern kamp i ingeniørforeningen da industriforbundet ble samarbeidspartner for ingeniørforeningen i standardkontraktsaken. Dette skal ha hindret at standardkontraktsaken utviklet seg til en tarifforhandling. Han har nok rett i at standardkontraktsaken kan forstås som en strategi for å beholde ingeniørforeningen som enhetsorganisasjon, ved at ingeniørforeningens ledere forsøkte å tilfredstille funksjonæringeniørenes krav. Men standardkontraktsaken handlet ikke om lønnskampskrav, heller ikke tarifforhandlinger. Det

³²⁰ Jaraus, K.H. 1990, s. 20

var i 1930 ikke på tale å samarbeide med noen andre enn industriforbundet. Alternativet for ingeniørforeningen var å lage standardkontrakten alene. De private funksjonærenes kamp for lønnsforhandlinger ble aldri koblet til standardkontraktsaken. Lederingeniørene vant ingen seier da beslutningen om å lage standardkontrakten ble tatt, fordi de ikke ønsket denne saken velkommen. Standardkontraktsaken bør – på samme måte som Hydrosaken – først og fremst forstås som en strid om eiendomsretten til teknisk kunnskap mellom ingeniører og bedrifter.

Denne striden gikk rett inn i kjernen av ingeniørenes dobbelte identitet, og aktiviserte motsetningen mellom den organisatoriske og historiske rolle. Ingeniøridentitetens to roller trakk ingeniørenes syn på eiendomsretten i hver sin retning. Derfor kan det ikke ha vært lett for ingeniørforeningens representanter å balansere hensynet til bedriftens konkurranseevne opp mot ingeniørenes rolle som teknologiutviklere – spesielt ikke da Hydrosaken skapte denne tydelig artikulerte motsetningen. Motviljen mot en åpen behandling av standardkontraktsaken hang nok – i tillegg til de rent organisasjonsstrategiske vurderingene – sammen med lederne i ingeniørforeningens problem med å ta et klart standpunkt. Men Norsk Hydro utnyttet i standardkontraktsaken sin betydningsfulle rolle i norsk industri. Vi har sett hvordan Axel Aubert kunne påvirke både ingeniørforeningen og industriforbundet, slik at standardkontrakten tilslutt ble slik han ønsket at den skulle være.

Hydrosaken i perspektiv

Hydrosaken var i utgangspunktet opprullingen av en omfattende industrispionasjevirksomhet som var blitt ført mot Hydro. Men rettssystemet fikk store problemer med å behandle industrispionasjeanklagene. Rettssakene bidro til å tydeliggjøre uklarheter i lovreglene som regulerte eiendomsretten til kunnskap i forholdet mellom foretak og ingeniører. En viktig bakgrunn til uklarheten lå i en industriell utvikling, hvor ingeniørene gikk fra å være konsulenter og tekniske generalister, mot å bli funksjonæransatte sektorspesialister. Lovreglene var ikke tilpasset denne industrielle utviklingen.

Norsk Hydro møtte seg selv i døren da de førte anklagene frem for rettssystemet, fordi de ble konfrontert med en gammel praksis, hvor ingeniørene hadde kunnet ta med seg selskapets dokumenter. Den gamle praksisen var del av den gamle bedriftskulturen, som hadde et klart tyngdepunkt i ingeniørenes historiske rolle. Denne kulturen var i den perioden jeg har beskrevet i endring. Denne endringen ble personifisert gjennom Hydros generaldirektør Axel Aubert. I motsetninger til sine to forgjengere ga han gjennom sine

uttalelser og handlinger mer uttrykk for å være industrileder enn ingeniør. Med Aubert i spissen beveget ingeniørkulturen i Hydro seg nærmere den organisatoriske rolle.

Hydrosaken kom til å lage rystninger langt utenfor Hydro, og da spesielt innenfor ingeniørprofesjonen. Hydro var ingeniørprofesjonens stolthet, og spilte en helt spesiell rolle i norsk industri. Hydrosakens konsekvenser for ingeniørprofesjonen vises tydelig i forbindelse med standardkontraktsaken. Arbeidet med standardkontrakten ble utsatt, og ble senere til en diskusjon om Hydros nye kontrakter var rimelige. Ingeniørforeningen, som enhetsorganisasjon, hadde imidlertid store problemer med å skape enighet i spørsmålet om eiendomsretten til teknisk kunnskap, fordi foreningen representerte både lederingeniørene og funksjonæringeniørene. Mangelen på en enhetlig profesjonsidentitet gjorde det umulig for ingeniørforeningen å samle de ulike ingeniørgruppene. Motsetningene mellom disse gruppene av ingeniører førte til at det midt på 30-tallet ble opprettet en ny norsk ingeniørorganisasjon, NITO.

For de involverte personene ble rettssakene dramatisk. Gamle kolleger og venner befant seg plutselig på hver sin side av en bitter strid. Rettssakene ble skjebnesvangre for de tre som sto i sentrum for industrispionasjeanklagene. Vi har sett at Emil Collett klarte å skape en ny suksessrik virksomhet etter å blitt fratatt sitt konsulentfirma. De to andre, T.C. Hagemann og Julius Blich, klarte ikke på samme måte å komme seg igjen etter rettssakene. T.C. Hagemann følte seg tvunget til å melde seg ut av ingeniørforeningen, og sto dermed utenfor det norske ingeniørkollektivet. Men han fant seg en ny tilhørighet knyttet til sin politiske oppfatning, da han i 1934 var med på å starte den tekniske forening i Det Norske Arbeiderparti. Personen som nok kom verst ut av rettssakene var Julius Blich. Han var syk, og hadde mistet retten til pensjon. Som ekspert på kalksalpeterproduksjon var Hydro den eneste potensielle arbeidsgiver i Norge. Blich så seg nok derfor nødt til å forlate Norge. Han dro i hvert fall til Spania, hvor han tyve år tidligere hadde vært med på å bygge opp spansk kunstgjødselindustri i regi av Hydro. Blich døde ikke lenge etterpå, mens 2. verdenskrig raste i Europa. Konen til Blich hadde etter hans død ingen inntekt, som følge av at Blich hadde mistet pensjonen sin fra Hydro. Etter krigen gikk hun hvert år en kanossagang til Hydro for å be om tilgivelse for sin manns handlinger, slik at hun kunne få den etterlengtede pensjonen til Blich.

KILDER:

Upubliserte kilder:

NORSK HYDROS ARKIV:

- ”Hydrosaken”:

Rettsbøker:

01.10e 16.1 b263. Hagemann – saken, Forhørsretten, bok I - II.
01.10e 16.1. ”Utdrag i Høiesterettssak A.nr. 233/1932”.
Bind I, II, V.
Bind H I, H II.

Arkivbokser:

01.10e 15.1 b261-b268.
01.10e 16.1 b260-b279

- Annet Hydro – materiale:

09.2e 1.1. Utgåtte funksjonærkontrakter
09.36a 4.1. Forsøkstasjonen taushetserklæringer

NORSKE SIVILINGENIØRERS FORENINGS (NIF) ARKIV:

- Hovedstyreprotokoller 1930-1940
- Referat fra NIFs representantskapsmøter 1930-1940
- Hovedstyrets beretninger 1930-1940

RIKSARKIVET, NORGES INDUSTRIFORBUND (NI), PA 636:

- 2.6. Mappe nr. 784, Kontrakter, Ingeniører 1927-1933
- 2.6. Mappe nr. 784, Kontrakter, Ingeniører 1934-1936
- 2.6. Mappe nr. 785, Kontrakter, Ingeniører 1936-1937
- 2.6. Mappe nr. 785, Kontrakter, Ingeniører 1937-1938
- 5.1. Arbeidsutvalgets protokoller, Boks 94-97

MUNTlige OVERLEVERINGER:

- Nanna Paaske

Publiserte kilder:

TIDSSKRIFTER OG AVISER:

- Teknisk Ukeblad, 1920-1940
- Aftenposten, 1930-1940

ARTIKLER I TIDSSKRIFT:

Bassøe, B. 1937. "Farlige Ingeiørkontrakter" *Teknisk Ukeblad*. nr. 52.

Hagemann, T.C. 1932. "Landsforredere". *Det 20de Århundrede. Tidsskrift for det norske arbeiderparti*. Nr. 1

Ræstad, C. 1930. "Norsk Hydro 25 år 2. desember 1930." *Elektroteknisk tidsskrift*. Nr. 33.

Thommesen, Ø. 1934. "Ingeniørens rettstilling i bedriften". *Teknisk Ukeblad*. Nr. 28

KILDER FRA INTERNETT:

Gunnerud, A.S. 2002. *NITO – I går, I dag og I morgen!* 03.10.2002. [URL]
<http://www.nito.no/article.asp?ArticleID=1443&SubRank=5>, [12.12.2002]

REFERANSEVERK OG LITTERATURLKILDER:

Arntzen, J.G. (ed.) *Norsk Biografisk Leksikon*. Bind 1. Oslo Kunnskapsforlaget.

Bassøe, B. 1961. *Ingeniørmatrikkelen. Norske Sivilingeniører 1901-55 med tillegg*. Oslo: Teknisk Ukeblad.

Den Norske Ingeniørforening (utgitt 2. hvert år). *N.I.F.s aarbok*. Oslo: Den norske ingeniørforening. (1925-1939)

Den norske ingeniørforening. 1923. *Norske ingeniører autorisert av Den norske ingeniørforening som skjønsmænd, taktsmænd, sakkyndige etc*. Oslo: Den norske ingeniørforening.

Eyde, S. 1939. *Mitt liv og mitt livsverk*. Oslo: Gyldendal.

Forfatter ukjent. 1919. *Studenterne fra 1894: biografiske opplysninger samlet til 25-aars-Jubilæet 1919*. Kristiania: Grøndahl.

Forfatter ukjent. 1934. *Studentene fra 1884 II, Biografiske opplysninger samlet til 40-års jubileet 1934*. Oslo: Stenersen

LITTERATUR:

- Andersen, K.G. og Yttri, G. 1997. *Et forsøk verd*. Oslo: Universitetsforlaget
- Benum, E. 1975. "Dannelse, Tillid og autoritet" i Dahl, O. (ed.) *Makt og motiv. Et festskrift til J.A. Seip*. Oslo: Gyldendal
- Byrkjeflot, H.(ed.) 1997. *Fra styring til ledelse*. Bergen: Fagbokforlaget
- Chandler, A. 1977. *The visible hand. The managerial revolution in American business*. London: Belknap
- Chandler, A.D. 1990. *Scale and scope. The dynamics of industrial capitalism*. London: Belknap
- Collett, J.P. 1983. *Videnskap og politikk: samarbeide og konflikt om forskning for industriformål 1917 – 1930*. Hovedoppgave i historie: Universitetet i Oslo
- Gemzell, C.A. 1989 *Om politikens förvetenskapligande och vetenskapens politisering*. København: Institut for samtidshistorie
- Grimnes, O.K. 2001. *Sam Eyde. Den grenseløse gründer*. Oslo: Aschehoug
- Halvorsen, T. 1982 *Profesjonalisering – Taylorisering. Ingeniører mellom leiing og arbeidarmotstand*. Hovedoppgåve i Offentleg administrasjon og organisasjonskunnskap. Bergen: Universitetet i Bergen
- Halvorsen, T. 1993. *Profesjonalisering og profesjonspolitik*. Dr. polit. Avhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Hanisch, T.J. og Lange, E. 1985 *Vitenskap for industrien. NTH – En høyskole i utvikling gjennom 75 år*. Oslo: Universitetsforlaget
- Jakobsen, K. 1994. *Etter oss kommer overfloden. Teknokratisk moderniseringsideologi i norsk politikk og samfunnsvitenskap 1917-1953*. Hovedoppgave i Historie. Oslo: Historisk institutt, Universitetet i Oslo
- Jarausch, K.H. 1990. *The Unfree Professions: German Lawyers, Teachers and Engineers between Democracy and National Socialism, 1900-1950*. New York: OUP
- Johansson, A. 1990. "Arbetarrörelsen och taylorismen: Olofström 1895 – 1925: en studie av verkstadsindustrin och arbetets organisering." i *Det Svenska arbetets historia*, bind 6. Lund: Arkiv
- Kjelstadli, K. 1989. *Jerntid: fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*. Oslo: Pax
- Kocka, J. og Conze, W. 1985. *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Klett-Clotta

- Meiskins, P. og Smith, C. 1996. "Introduction: Engineers and comparative research." i Meiskins, P. og Smith, C. (eds.) *Engineering Labour. Technical workers in comparative perspective*. London: Verso
- Montgomery, D. 1979. *Workers' control in America. Studies in the history of work, technology, and labour struggles*. Cambridge: Cambridge University Press
- Olsen, K.A. 1955. *Norsk Hydro gjennom 50 år. Et eventyr fra realitetenes verden*. Oslo: Norsk Hydro
- Seip, J.A. 1968 *Tanke og handling i norsk historie*. Oslo: Gyldendal
- Sejersted, F. 2002. *Demokratisk kapitalisme*. Oslo: Pax
- Tønneson, Ø. 1997. *Fra selvstendighetslinje til forpliktende kartellsamarbeid. Norsk Hydros posisjon i verdens nitrogenindustri i mellomkrigstiden*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Historisk institutt, Universitetet i Oslo
- Veblen, T. 1921. *The engineers and the price system*. New york: Viking Press